

РОКСОЛАНА ЗОРІВЧАК

З ЛЮБОВ'Ю
ДО НАУКИ ТА ЖИТТЯ

Не забуваймо,
чого нас навчила історія:
якби чехи свого часу віддали перевагу
реалізму та прагматизму
й відмовилися від ідеалістичного задуму
подолати німецьку культурну експансію,
то вони не були б сьогодні тими,
ким вони є – тобто європейською нацією.

Роксолана Зорівчак

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІМ. ШЕВЧЕНКА

СЕРІЯ:
НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ
У ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

ВИПУСК 2

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
КОМІСІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ІМ. МИКОЛИ ЛУКАША

РОКСОЛАНА ЗОРІВЧАК

З ЛЮБОВ'Ю

ДО НАУКИ ТА ЖИТТЯ

Львів – 2021

**УДК 929:81(477)Зорівчак Р.
З-86**

Зорівчак Р. З любов'ю до науки та життя / Р. Зорівчак ; НТШ, Коміс. всесвіт. л-ри та міжкультур. комунікації ім. М. Лукаша ; [упорядкув., вступ. ст. і прим. Т. В. Шмігер]. – Львів, 2021. – 219 с. – (Національна пам'ять у перекладознавстві ; вип. 2).

ISBN 978-617-7546-12-1

Збірка містить матеріали про життя і творчість українського словесника, науковця й педагога – Роксолани Зорівчак. Її статті, інтерв'ю та спогади про неї розкривають умови, у яких зформувалася особистість українського інтелігента-державника.

Розраховано на широке коло читачів – перекладознавців, перекладачів, культурологів, критиків, вчителів-словесників і книгознавців.

Упорядкування, вступні статті й примітки
д-р філол. наук, доц. Т. В. Шмігер

Рецензенти:
д-р філол. наук., проф. Е. П. Гончаренко
д-р філол. наук., доц. О. В. Дзера

Рекомендувала до друку Видавнича рада
Наукового товариства ім. Шевченка у Львові
(протокол № 5 від 2 лютого 2021 р.)

ISBN 978-617-7546-12-1

© Р. Зорівчак, 1985, 1988
© З. Стефанова, спадкоємиця Р. Зорівчак, 2021
© Автори й правовласники статей, приміток
© Т. Шмігер, упорядкування, вступ, примітки

*Не забуваймо, чого нас навчила історія:
якби чехи свого часу віддали перевагу
реалізму та прагматизму
й відмовилися від ідеалістичного задуму
подолати німецьку культурну експансію,
то вони не були б сьогодні тими,
ким вони є – тобто європейською нацією.*

Роксолана Зорівчак

ПЕРЕДМОВА

***Для Тебе ці, Наставнице, рядки!
Хто з-під Твоєї вийшов в світ руки –
Працює з поклику, з духовної потреби
І працюватиме – з думкою про Тебе.***

Коли людина переходить калиновий міст, то вже собі вона не належить, а є віддана кожному з охочих, і вже кожен сам творить образ помандрованого і зберігає лише свою пам'ять. Пам'ять про Роксолану Петрівну Зорівчак залишиться різноманітною, але ми гуртом можемо надалі творити цілісний образ нашої Наставниці.

Роксолана Петрівна неодноразово згадувала духовний заповіт свого батька «бути доброю українкою», і працю цілого свого життя вона цей заповіт виконала. Її праця цілком і повністю вірна Україні, на користь Української Держави, творена тоді, навіть коли про самостійну державу можна було лише мріяти. Нині за її працями легко недогледіти тих умов, у яких гартувалася позиція українського інтелігента-державника, а правильніше сказати – «супроти яких умов». Гаслом Роксолани Петрівни було «проти рожна перти, проти хвиль плисти», і, як наслідок, сьогодні для нових поколінь українців-перекладознавців є 1206 її авторських публікацій, університетська кафедра, дослідний осередок, вихований з думкою про Україну і для України.

Надійшов час осмислити роль Роксолани Петрівни для розвитку української філології, зокрема її внесок у теорію та історію перекладу, контрастивну лінгвістику, германістику, історію української літератури тощо. Пропонована збірка містить дві її статті, які виявляють філологічне уміння Роксолани Пет-

рівни конденсовано й всеосяжно мислити, дбайливо й філігранно аналізувати перекладацький матеріал, оздоблюючи його теоретичними спостереженнями. Її власні спогади розкривають шерех цікавих емоційних сторінок нашої історії – історії, вкарбованої в пам'ять її серця. Спогади про Роксолану Петрівну доповнюють сухі біографічні відомості, які можна почерпнути із енциклопедій, але які не можуть всеохопно відтворити її образ – образ Людини, скромної, невибагливої та працюючої, який особливо яскраво вимальовується з її споминів і листування з друзями, а також Учителя, професійного, відданого й талановитого. Таким чином постать Роксолани Петрівни зможе залишитися повноцінною й непідробною для тих, хто не мав щастя й чести знати її особисто. А для тих, хто особисто знав Роксолану Петрівну, її друзів, учнів, колег, однодумців, вона була маяком – орієнтиром у бурхливому вирі науки, прикладом того, як треба працювати, навчати та навчатися, як треба жити. Щирі й безпосередні інтерв'ю та спомини допоможуть зформувати уявлення прийдешнього покоління про непересічну особистість, палко віддану Українській науці та Рідній землі.

Щиросердна подяка усім, хто зберігає пам'ять про Роксолану Петрівну Зорівчак, хто доклав зусиль до єдиної справи – творення цієї збірки, що відкриває читачеві тремтливі сторінки не простого, але й вкрай насиченого подіями життя Людини творчої праці Франкового візця.

БІОГРАФІЧНА ТА БІБЛІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

Роксолана Петрівна Зорівчак (дівооче прізвище – Мінко; 8.11.1934, Львів – 16.10.2018, Львів) – доктор філологічних наук, професор та завідувач кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка, академік Академії наук вищої школи України (1993), член Президії АН ВШ України (2004-2010), радник Президії АН ВШ України (2010), дійсний член та член Президії Наукового товариства імені Шевченка (1992), член Національної спілки письменників України (1997), заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка (2016).

Нагороди: відмінник освіти України (2002), заслужений працівник освіти України (2005), лавреат нагород Ярослава Мудрого (2004) та Святого Володимира (2009) у галузі науки і техніки АН ВШ України, лавреат Літературної премії імені Григорія Кочура (2011) та Літературної премії імені Миколи Лукаша «Ars Translationis» журналу «Всесвіт» (2013). Указом Президента України з 22 січня 2016 р. Р. П. Зорівчак нагороджено Орденом Княгині Ольги III ступеня.

Доробок Р. Зорівчак упорядковано у трьох ґрунтовних біобібліографічних покажчиках, які зафіксували 1189 праць Р. Зорівчак та літературу про неї:

1. Роксолана Зорівчак [1967-2004] : біобібліогр. покажч. / МОН України, ЛНУ ім. І. Франка, Наук. б-ка ; уклад. : Г. Домбровська, З. Домбровська, У. Романюк ; автори передмов: О. Чередниченко, А. Содомора. – Львів, 2004. – 365 с. – (Укр. біобібліогр. Нова серія ; чис. 17 : Біобібліогр. вчених ун-ту).

2. Роксолана Зорівчак (2004-2011) : біобібліогр. покажч. / МОНМС України, ЛНУ ім. І. Франка, Наук. б-ка ; уклад. : Г. Дом-

бровська, О. Пилипчук, У. Романюк ; автор передм. А. Содомора. – Львів, 2011. – 367 с. – (Укр. біобібліогр. Нова серія ; чис. 30 : Біобібліогр. вчених ун-ту).

3. Роксолана Зорівчак (2011-2017) : біобібліогр. покажч. / МОН України, ЛНУ ім. І. Франка, Наук. б-ка ; уклад. : Г. Домбровська, М. Мазепа, В. Хасхачик ; автори передмов: Н. Клименко, О. Грабовецька, Т. Шмігер. – Львів, 2018. – 347 с. – (Укр. біобібліогр. Нова серія ; чис. 34 : Біобібліогр. вчених ун-ту).

Останній покажчик вийшов за кілька тижнів до смерти Роксолани Петрівни. Неврахованими залишилися публікації другої половини 2018 р. та 2019 р. Вони подані тут:

Науково-методичний доробок Р. П. Зорівчак Друковані праці

1. Заради примноження національної свідомості : [передмова] // Шмігер Т. Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами : монографія / Т. Шмігер. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – С. 7-18.

2. З того часу минуло вісімдесят років: до історії англійських перекладів поеми Івана Франка «Мойсей» (1938-2018) // Docendo discimus : ювілей. зб. на пошану Сулими Володимировича Трохимовича : зб. наук. праць / упоряд. Б. Максимчук, А. Паславська, Т. Пиц. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – С. 158-167.

3. Переднє слово // Усе попереду: Від успішних сьогодні – успішним завтра : зб. інтерв'ю. – [Львів, 2018]. – С. 4-7.

4. Де рідне з чужим так тісно перемережилося // Всесвіт. – 2019. – № 3/4. – С. 176-181. – Рец. на кн.: Чередниченко О. Переклад – культура – ідентичність / О. Чередниченко. – Київ : Видавець Заславський О. Ю., 2017. – 224 с.

5. Марван Їржі // Енциклопедія Сучасної України / НАН України, НТШ, Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України ; редкол. : Дзюба І. М. (співголова) [та ін.]. – Київ, 2018. – Т. 19 : Малиш–Медицина. – С. 164. – Співавт. : А. І. Даниленко.

6. Марчант Френсіс // Там само. – С. 327-328.

7. Маршалл Герберт-Персівал-Джеймс // Там само. – С. 351.

8. Маслюк Віталій Петрович // Там само. – С. 386-387.

9. Маслюх Андрій Миколайович // Там само. – С. 388.

10. Мельник Богдан Осипович // Енциклопедія Сучасної України / НАН України, НТШ, Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України ; редкол. : Дзюба І. М. (співголова) [та ін.]. – Київ, 2018. – Т. 20 : Медична–Мікоян. – С. 105.

11. Меннінг Кларенс Огастус // Там само. – С. 189-190.

12. Месропян Ашунаван Усінович // Там само. – С. 234.

13. Метьюз Вільям Клісмен // Там само. – С. 298.

14. Мишуга Лука Теодорович // Там само. – С. 622.

15. Мізак Антін Андрійович // Там само. – С. 666.

16. Морріс Соня // Енциклопедія Сучасної України / НАН України, НТШ, Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України ; редкол. : Дзюба І. М. (співголова) [та ін.]. – Київ, 2019. – Т. 21 : Мікро–Моя. – С. 593.

17. Морфілл Вільям-Річард // Там само. – С. 615.

Переклади

18. Мейлартс Р. Багатомовність і переклад / Р. Мейлартс ; пер. Р. Зорівчак // Енциклопедія перекладознавства : у 4 т. / за ред. І. Ґамбієра та Л. ван Дорслара ; за заг. ред. О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. – Вінниця : Нова Книга, 2020. – Т. 1. – С. 35-40.

19.Дзера О. В. Соціокультурні та лінгвокогнітивні виміри біблійного інтертексту в просторі сучасного перекладознавства : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство / Дзера О. В. ; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2018. – 36 с.

Науковий консультант – Р. П. Зорівчак.

20.Наняк Ю. О. Індивідуалізоване мовлення як проблема перекладу (на матеріалі трагедії Й. В. Ґете "Faust" та її англomовних і українських перекладів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство / Наняк Ю. О. ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2018. – 20 с.

Науковий керівник – Р. П. Зорівчак.

21.Шмігер Т. В. Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 – українська література, 10.02.16 – перекладознавство / Шмігер Т. В. ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2019. – 36 с.

Науковий консультант – Р. П. Зорівчак.

22.Толочко О. Я. Інверсія як риторична фігура: семантичний механізм та експресивний потенціал (на матеріалі англійської й української мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 – загальне мовознавство / Толочко О. Я. ; Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2021. – 20 с.

Наукові керівники – Р. П. Зорівчак, З. Г. Коцюба.

ТЕКСТОЛОГІЧНІ НОТАТКИ

Передруковані тут статті залишаються актуальними і до сьогодні, хоча окремі думки та висловлювання потрібно сприймати лише як данина часу й обов'язкова умова публікації у радянський час, зокрема надмірне й таки несправжнє прославлення «Великої Жовтневої соціалістичної революції», критика «буржуазних тенденцій», назви історичних подій і т.п. У тексті статей зроблено лише технічні (головно правописні) правки, оскільки за час від написання статей в Україні правопис тільки офіційно змінювали двічі. Стаття «Українсько-англійські літературні взаємини» містить рідкісні змістові виправлення, згідно з маргіналіями самої авторки на берегах власного примірника. Подекуди додано бібліографічні посилання з власноручно дописаних приміток. На жаль, чимало правок авторки не видається зараз можливим унести у текст.

Статті Р. Зорівчак передруковано з таких видань:

Зорівчак Р. Дбаймо про засади // Літературна Україна. 1985. 30 трав. С. 3, 6;

Зорівчак Р. П. Українсько-англійські літературні взаємини // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті : у 5 т. Київ, 1988. Т. 3. С. 88–154.

Тексти спогадів Р. Зорівчак зазнали легкого стилістичного втручання: зроблено розбивку розлогих відповідей на коротші змістові абзаци, забрано повторюване «і» на початку речення, додано ініціали до прізвищ, згаданих без імен тощо.

Спогади Р. Зорівчак взято з таких джерел:

інтерв'ю «Людське життя у час Другої світової війни» (запис П. Матіїва й І. Мраки 21 червня 2018 року) зберігається в архіві кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка;

інтерв'ю «Про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства 1950-х рр.» (запис В. Геруна й О. Хім'як 5 жовтня 2012 року) зберігається в архіві Львівського національного університету імені Івана Франка, а також на сайті Львівського університету «Усна історія»:

<https://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/>.

Упорядник дякує студентам кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка – В. Гладюк, Х. Березі, О. Ісмакову, Р. Каршневичу, Н. Чамарник – за допомогу в підготовці електронних версій.

НАУКА

ДБАЙМО ПРО ЗАСАДИ

«Не холодні ковалі, а золотарі з дуже делікатним струментом і дуже ніжною рукою», – так писав про перекладачів І. Франко¹. Саме такими повинні бути ті, хто переносить на рідний мовний ґрунт чужі думки й образи, зберігаючи при цьому духовний клімат першотвору. Але чи завжди люди, які беруться за переклади, розуміють відповідальність своєї роботи? Чи не трапляються випадки ремісницької роботи над Словом? Чи завжди у нас гідно оцінюють працю перекладача – адже від підготовки читачів також чимало залежить. Чи хоча б філологічна громадськість усвідомлює сповна вагу перекладацької справи? На жаль, повністю позитивних відповідей не можемо дати на поставлені запитання.

Часто нарікаємо на критику перекладу, вважаємо, що в нас її нема (принаймні, нема такої, якої б нам хотілося), що вона в нас недостатня. Та чи задумуємося ми над тим, наскільки це багатоаспектна справа, скільки знань, скільки праці, якої ерудиції та обізнаності потрібно, щоб зробити справжній глибокозмістовний перекладознавчий аналіз? Бо суть його не у встановленні окремих літературних паралелей (інколи необґрунтованих), у виділенні окремих перекладацьких знахідок чи, навпаки, окремих стилістичних недопрацювань, огріхів та прикрих недоглядів, що збіднюють переклад. Так, в одній із статей, що їх під час перекладознавчої дискусії публікував

¹ «Між Шевченковими віршами є такі, де для передачі на чужу мову від біди може вистарчити «холодний коваль», але є й такі, і то найкращі, найглибші і найхарактерніші, де треба для передачі золотаря з дуже делікатним струментом і дуже ніжною рукою» (Франко І. Шевченко в німецькій одязі // Франко І. Збір. творів : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 35. – С. 196). (Прим. Т.Ш.).

«Прапор»,² було проведено певну паралель (щодо вагомості доробку, щодо популярності) між М. Шашкевичем та... Е.-А. По. І боляче, з одного боку, за М. Шашкевича, оцього будителя народного духу галицького многолюду, зачинателя нової української літератури в Галичині, про якого І. Драч слушно писав: «Ми ладні руки цілувати Тому, хто у страшній порі Зберіг для нас дзвінки Карпати І мову голубу зберіг»³ (хто з американців скаже щось подібне про Е.-А. По?!). З другого боку, боляче за нашого читача, якому отак «підносять» дуже цікаву творчість Е.-А. По – американського новеліста, лірика й критика, творця жанру детективного оповідання. До речі, у статті його чомусь названо (чи не для красномовності) «англосаксонським поетом». І дуже хочеться, читаючи отаке, перефразувати – щодо літературознавства – чудовий, проникливий афоризм Остапа Вишні: «Коли входиш у літературу, чисть черевики! Не забувай, що там був Пушкін, був Гоголь, був Шевченко! Обітри черевики!»⁴

Та повернемося до критики перекладів. Щоб зіставити навіть невеличкий за обсягом оригінал та його перетворення в іншому мовному матеріалі, треба проводити аналіз з погляду семантики, просодії, лінгвистилістики, засад поетики в контексті творчості автора й перекладача, в макроконтексті двох словесних культур, на широкому історико-літературному й лінгвістичному тлі. Відколи кожна національна література

² Під час дискусії 1983 р. на сторінках журналу «Прапор» опублікували статті М. Рябчук (№ 6), М. Сотников (№ 7), Ю. Винничук (№ 7), Н. Білоцерківець (№ 7), В. Дорошенко (№ 8), В. Калашник (№ 8), Т. Кривонос (№ 10), М. Стрельбицький (№ 10), В. Іваненко (№ 11), М. Новикова (№ 12). (Прим. Т.Ш.).

³ Драч І. Я так як бачу космонавта // Вінок Маркіянові Шашкевичу: Поезії, статті, виступи, хроніка. – Київ, 1987. – С. 84. (Прим. Т.Ш.).

⁴ Вишня Остап. «Думи мої, думи мої...» // Вишня Остап. Твори : у 4 т. – Київ, 1988. – Т. 4. – С. 441. (Прим. Т.Ш.).

реально розглядається як ланка в світовому літературному контексті, лише такий аналіз можна вважати перекладознавчим. Та це – лише один з обов'язків критики перекладу.

Перекладознавці повинні вивчати доробок видатних перекладачів як творчих особистостей в контексті двох національних культур. Якщо ж певний перекладач перекладає з ряду мов, то перекладознавець, що вивчає його доробок, повинен працювати в сфері кількох національних культур, і для нього лінгвокраєзнавство, по суті, перетворюється в мультилінгвокраєзнавство. Не вивчено в нас ще як слід, не осмислено перекладацьку лабораторію, перекладацьку індивідуальність таких майстрів перекладу, як М. Рильський, Борис Тен, М. Бажан, Д. Павличко та ін.

Прикро вражає відсутність фундаментальних досліджень про нашу перекладну літературу як невід'ємну частину загальнонародної словесної культури. Необхідно вивчати суттєві риси української перекладної літератури, що відрізняють її від оригінальної; доречно досліджувати, як впливають переклади на розвиток мови, її естетичної динамізації у художньому творі, її стилістики, образної системи, художнього світобачення тощо.

Рівень критики перекладу перебуває у безпосередній залежності від розвитку літературознавства, лінгвостилістики, дослідження мовотворчості окремих авторів, а тут у нас ще багато невивченого, недопрацьованого. Лише на основі лінгвостилістичного аналізу можна будувати перекладознавчий. Трапляються випадки, коли в основу перекладознавчого аналізу беруть лише оригінал і розглядають його з погляду перекладацьких можливостей у макроконтексті всієї творчості того чи того автора. Такий вид аналізу дуже цікавий і корисний для майбутніх перекладачів певного оригіналу.

Чи посилені нашому перекладознавству перелічені вище завдання? Очевидно, посилені, але лише за певних умов.

У нас недостатньо кваліфікованих фахівців. Щось не гаразд у фаховій освіті спеціалістів-словесників в університетах. Випускники філологічних факультетів (російського, українського відділів) мають часто відмінні оцінки з іноземних мов, але мов, як правило, глибоко не знають. Випускники ж факультетів іноземних мов дуже слабо орієнтуються в рідній літературі, лінгвостилістиці тощо. У них не виховано поняття єдності літературного процесу. Їм не прищеплено навичок мислити категоріями міжлітературних контактів, зіставної стилістики і т. д.

Так, 1982 року видавництво «Дніпро» опублікувало повне видання творів Квінта Горація Флакка у перекладі А. Содомори. На це видання опубліковано лише такі рецензії – Й. У. Кобіва («Вільна Україна», 1983, 6 квітня; «Жовтень», 1983, № 8); Г. Загайської («Всесвіт», 1983, № 12) та О. Яцини («Закарпатська правда», 1983, 11 лютого).⁵ Уже 24-й рік (дебютував однією з од Горація у 1961 р. у «Питаннях класичної філології») плідно працює А. Содомора в галузі перекладу з давньогрецької і латинської мов. Завдяки йому стали доступними для українського читача давньогрецькі лірики й епіграматики, комедії Аристофана, лірика Катулла, елегії Тібулла, Проперція і Овідія, пісні вагантів, вірші Павла Русина та ін. На жаль, перекладацький доробок цього майстра перекладу зовсім не вивчено. Таким чином, хоча університети нашої республіки щорічно випускають дипломованих фахівців з класичних мов і античної літератури, хоча на класичних кафедрах працює чимало науковців, оцінити як слід вихід повного українського Горація дотепер не змогли.

Потрібні не лише висококваліфіковані фахівці. Необхідно також, щоб певні організації координували, скеровували

⁵ Про інші рецензії див.: Андрій Содомора: біобібліогр. покажч. / уклад. М. Кривенко. – Львів, 2013. – С. 39. (*Прим. Т.Ш.*).

їхню роботу. Чудовим зразком у цій галузі є комплексне дослідження «Українська література XIX-XX ст. у загальнослов'янському та світовому літературному контексті», над яким під керівництвом відділу літератур слов'янських та зарубіжних країн Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, зокрема члена-кореспондента АН УРСР Г. Д. Вервеса, працює чимало фахівців з усієї республіки і поза її межами.

Бажано, щоб самі письменники цікавилися тим, **як** перекладачі доносять їхнє слово до іншомовного читача. Адже негусто у нас статей, де б самі майстри слова розглядали власні твори з погляду перекладацьких можливостей якоїсь певної мови та аналізували переклади цих творів. Скажете, їм ніколи. А хіба І. Франко мав більше часу? Та все ж, попри все інше, він дав чудові зразки перекладознавчого аналізу, а в найвагомішій своїй перекладознавчій студії «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» 1911 року⁶ проаналізував докладно мовну тканину власного вірша «Каменярі» та зіставив оригінал з польським перекладом, що його здійснив С. Твердохліб. Чому б нашим письменникам не зробити так само? А тим часом кожен штрих, кожне зауваження від автора було б дуже корисне для перекладачів і перекладознавців.

Іноді в окремих статтях висловлюються зауваження, що наші журнали частіше вміщують рецензії на переклади української літератури різними мовами світу, ніж на українські переклади з інших літератур. Що ж, потрібно й те і друге. Не треба забувати, що переклади української літератури, зокрема іноземними мовами, видаються не лише поза межами нашої країни. Чимало їх випускає видавництво «Прогресс», а з

⁶ Франко І. Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання // Франко І. Збір. творів : у 50 т. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 7-20. (Прим. Т.Ш.).

1971 [р.] їх систематично публікує редакція видань іноземними мовами видавництва «Дніпро», найзначніші англomовні публікації якого – «Антологія української радянської поезії» за редакцією З. Гончарука, здійснена 1982 р., та збірка 1983 р. «Українські радянські короткі оповідання». В антології представлено 73 українських радянських поетів різних поколінь у їхньому тематичному й стильовому розмаїтті. За допомогою цих творів у іноземного читача може скластися широка панорама життя в Радянській Україні від перших повоєнних днів до нашого часу. Збірка оповідань уміщає твори 17 українських радянських прозаїків: А. Головка, Ю. Яновського, О. Довженка, О. Гончара та інших авторів, що розкривають внутрішній світ радянських людей, оспівують дружбу народів, боротьбу за мир.

Щоб ці переклади стали надбанням англійської – і ширше: англomовної – літератури, їх треба критично оцінювати. А коли тут і трапляються окремі промахи, то краще, щоб наша критика першою їх проаналізувала. Так, у 1979 р. видавництво «Прогресс» опублікувало твори Т. Шевченка: поезію, прозу і драматургію. Було там уміщено поезію «Заповіт» у перекладі Дж. Віра. Цей Вірів переклад – досить вдалий. Перекладач адекватно передав складну гаму почуттів – від спокійних особистих роздумів автора до полум'яних закликів боротися за ідеали волі, зберігши мужній тон викладу, ритміко-інтонаційне звучання першотвору. У виданні 1979 р. без погодження з Дж. Віром редактор змінив останній рядок перекладу, і цим припустився грубої помилки, виявивши холодне байдужжя.

Та вже зовсім сумно, коли критик пише про переклади, не бачачи навіть оригіналу. Чи ж доречно, що «Прапор» умістив (1983, № 7) роздуми Н. Білоцерківець про переклади сонетів перуанського поета Сесара Вальєха, що їх здійснив Д. Павличко, на основі російських інтерпретацій, бо з іспанським оригіналом, як зазначає авторка, вона не знайома. Невже у

нас зовсім немає знавців іспанської мови?! А хто і де гарантує Н. Білоцерківець, що російські переклади точно відтворюють стилістичну домінанту, образну систему, підтекст оригіналу?!

Правда, авторка пише, що коли один переклад кращий за інші просто як поезія, вона вважає його і адекватнішим, і переконливішим. Якщо виходити з такого погляду, то Байронова поема «Шильонський в'язень» чудово відтворена поросійському В. Жуковським, і критик, якому не дуже хочеться зіставляти оригінал із перекладами, може про інші переклади судити лиш на основі цього перекладу...

Безперечно, переклад В. Жуковського написаний мелодійним віршем, поет знайшов у своєму мистецькому арсеналі найтонші словесні барви, щоб описати страждання нещасного Бонівара та його братів. Саме цей переклад, створений в 1821-1822 рр., дотепер передруковують у всіх виданнях творів Дж. Байрона російською мовою. Але, на жаль, переклад далеко не адекватний. І справа тут не в якихось деталях (хоча в справжній поезії деталей немає), а в головному. Для Дж. Байрона **Воля** – головний, домінуючий образ поеми. Розповідь про страждання Бонівара-в'язня та його братів ведеться в поемі від імені його самого вже після того, як його звільнили з тюрми. Образом В'язня великий англійський поет-волелюб хотів показати, **як** багато важить воля для людини і **що** може з людини зробити неволя.

В. Жуковський-поет міг сприйняти таке трактування поеми. Але в ньому обізвався придворний, майбутній вихователь Олександра II. А такий Жуковський не хотів, не міг сприйняти волелюбних мотивів поеми. І його переклад певною мірою відбив цей світогляд.

У скороченому перекладі В. Жуковського зустрічається вислів, абсолютно чужий Дж. Байрону, – «стыд цепей». Як слушно писав М. Рильський: «Складна це досить річ – минулий

вік судити, Не завжди варто тут рубати з-за плеча».⁷ Ми шануємо В. Жуковського як поета і перекладача, розуміємо своєрідну трагедію його життя, та все ж прикро в найновіших збірках перекладів Дж. Байрона зустрічати знову оцей «стыд цепей», рядок типу «Отдав на жертву честь и кровь»...

Ми хочемо (можливо, й зайвий раз) застерегти від оцінювання перекладів на основі інших, хай і сповнених поетичного виразу, інтерпретацій. Коли б, наприклад, знаючи переклад В. Жуковського і не дуже-то відчуваючи поезію Дж. Байрона, хтось послухав рядки з перекладу М. Кабалюка 1982 р., то сказав би, що перекладач ампліфікує поему, революціонізує її, додає рядки. Послухаймо:

Був батько спалений колись,
Та віри все ж не хтів зректись;
За те й синів спіткало зло –
Була в'язниця їх житло:
З шести синів скінчили путь,
Крім мене, всі в юнацький час –
Та Переслідування лють
Лиш гордість збуджувала в нас.⁸

На основі зіставлення з оригіналом доходимо висновку, що М. Кабалюк досить адекватно відтворює Байронове слово, широко використовуючи потенції рідної мови, на рівні вимог ХХ віку.

Доречно зупинитися на критиці певних тенденцій, що відчуються у деяких перекладознавчих студіях.

Бувають випадки, коли дослідники говорять, що в перекладі доречно відходити від образної системи оригіналу,

⁷ Рильський М. Мандрівка в молодість // Рильський М. Збір. творів : у 20 т. – Київ, 1983. – Т. 3. – С. 66. (*Прим. Т.Ш.*).

⁸ Байрон Дж. Г. Шільонський в'язень / пер. М. Кабалюк // Ранок. – 1982. – № 8. – С. 16-18. (*Прим. Т.Ш.*).

бо ж, як твердив В. Жуковський, перекладач у поезії не раб, а суперник.

Та чи варто так часто звертатися до цього афоризму, що його висловив молодий ще В. Жуковський 1809 року в розвідці про байки І. Крилова?⁹ Чи доречно виривати афоризм із контексту, в якому автор обстоював самостійність І. Крилова як байкаря, що надавав сюжетам Жана де Лафонтена нового, російського звучання?! Адже у наш час набрав універсальної чинності погляд, що справжній перекладач віршованих творів – творча індивідуальність. Це вже не треба доводити. Ми переконані, що і перекладач прозових творів – не раб, а обдарована творча індивідуальність, такий же, у доброму сенсі цього слова, суперник автора, як і перекладач віршованих рядків. Бо хіба ж справжня проза не сповнена поезії? Хіба раб-словесник спроможний відтворювати живе Слово великих прозаїків світової літератури?!

По-друге, інколи відхід від образної системи оригіналу справді неминучий. Однак суперництво перекладача, вияв його творчої індивідуальності не повинні полягати у відході від образної системи оригіналу, бо саме словесні образи – часто найвагоміші стилями, що визначають творчу індивідуальність автора, сміливість, своєрідність його світобачення. Прикладом може правити знову уривок з поеми «Шильонський в'язень» та його український переклад М. Кабальюка. У Байроновій поемі – надзвичайні, лише справжньому митцю властиві, словесні образи, зразки поетичної самотності. Так, вроду наймолодшого брата поет порівнює з красою дня. Здавалося б, дуже вже пересічне, неоригінальне порівняння. Але Дж. Байрон розгортає його: виявляється, ідеться не про

⁹ Жуковский В. А. О басне и баснях Крылова // Жуковский В. А. Собр. соч.: в 4 т. – Москва; Ленинград, 1960. – Т. 4. – С. 410. (Прим. Т.Ш.).

звичайний день, а про день полярний, що не бачить заходу сонця, аж доки літо не мине.

Семантично точно, стилістично адекватно, з таким же образним навантаженням передає це розгорнуте порівняння М. Кабалюк: «Він гарний був, як день ясний... Як світлий день полярний – там, Де ціле літо в небесах Зірниці сяють, і весь час Блиск сонця грає на снігах». А якби перекладач загубив це порівняння, замінив його іншим, переклад багато втратив би.

У деяких статтях вловлюється думка про те, що знання мови не так уже й важливе, аби був талант, то й підрядники виручать. Ясна річ, без перекладацької інтуїції, без таланту до художнього перевтілення нічого зробити не можна. Але навіть обдарований літератор (важко назвати перекладачем людину, що не знає іноземних мов) не зможе нічого зробити без знання мови, без мозольного перепрацювання тексту, без вивчення його значеннєвих відтінків. Правда, деякою мірою підрядник виручає. Але ж і його без опанування мови, без відомостей про культуру народу не виготовити. Треба усвідомити, що немає творчості, включаючи й перекладацьку, без чорнової праці. А ця чорнова праця – це ґрунтовні студії над мовою, рідною і нерідною, над словом, своїм і не своїм, над розкриттям його прихованих експресивних можливостей, це вивчення всіх аспектів лінгвокраєзнавства.

Окремі критики схильні недооцінювати словники. Дедалі частішають заяви на кшталт тієї, що її зустрічаємо у загалом цікавій статті Ю. Винничука «Мистецтво перевтілення» («Прапор», 1983, №7), що словник – це лише «офіційний каталог еквівалентів». Очевидно, словник не замінить живої мови, поетичної мовної пам'яті, не може віддзеркалити всіх мовленнєвих відтінків. Але жива вічно і настанова М. Рильського:

Не бійтесь заглядати у словник:

Це пишний яр, а не сумне провалля.¹⁰

На жаль, при великих досягненнях нашого словникарства, не маємо ще багатьох необхідних словників, і одномовних, і перекладних. Відчувається, приміром, пекуча потреба у великих англо-українському, німецько-українському, французько-українському словниках. А наскільки легше було б працювати іноземним перекладачам української літератури, якби були у нас великі перекладні словники з українською мовою як мовою-джерелом!

Як бачимо, для того, щоб критика перекладу піднялася на професійно вищий щабель, щоб стала дійовішою, треба поліпшити діяльність багатьох установ – і філологічних, і причетних до філології. І пам'ятати Франкове: «Лиш в праці мужа виробляєсь сила».¹¹

¹⁰ Рильський М. Мова // Рильський М. Збір. творів : у 20 т. – Київ, 1984. – Т. 4. – С. 143. (*Прим. Т.Ш.*).

¹¹ Франко І. «Як те залізо з силою дивною...» // Франко І. Збір. творів : у 50 т. – Київ, 1976. – Т. 1. – С. 146. (*Прим. Т.Ш.*).

УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ

Проблема українсько-англійських літературних взаємин знайшла своє висвітлення лише в поодиноких розвідках. У них розглядаються окремі питання, робиться спроба осмислення тих чи інших фактів. Усі ці розвідки належать українським ученим, головним чином радянським. Англійське ж літературознавство даної проблеми ще не вивчало зовсім.

Метою цього розділу є аналіз основних фактів українсько-англійських та англо-українських літературних взаємозв'язків.

Історію ознайомлення англійців з художнім словом України започаткувала книжка «Російський трубадур, або Збірка українських і інших національних мелодій разом із словами до кожної відповідної мелодії, перекладеними англійським віршем», що була опублікована 1816 р.¹ Це перша словесно-нотна публікація українських та російських пісень англійською мовою у позаслов'янському світі. Збірка вміщує лірику романсного походження та пісні танцювального характеру з перевагою козацької ритміки. Зразки у збірці – не автентичний музично-етнографічний матеріал, а авторські обробки пісень літературного і напівлітературного походження². Упорядником збірки та її перекладачем був Бенджамін Бересфорд (1750-1819), відомий головним чином як перекладач німецької лірики англійською мовою.

¹ The Russian troubadour, or A collection of Ukrainian and other national melodies together with the words of each respective air translated into English verse by the author of the German Erato, interspersed with several favourite Russian songs. – London, 1816.

² Правдюк О. А. Українська музична фольклористика. – Київ, 1978. – С. 58-73.

З творчою біографією Б. Бересфорда знайомлять нас праці американського літератора Ф. Шеллі та радянського вченого М. П. Алексеєва³.

Б. Бересфорд народився у містечку Бюдл (графство Вустершир) на берегах ріки Северн, вчився в Оксфордському університеті, жив протягом деякого часу в Італії, пізніше – в Берліні, де був капеланом при англійському посольстві та викладачем англійської мови. Там у 1798 р. він видав збірку «Німецька Муза», у якій подав у власному перекладі тексти багатьох німецьких пісень і романсів з нотами, започаткувавши таким чином знайомство англомовного світу з німецькою ліричною поезією. Здобувши в університеті в Галле ступінь доктора філософії (1801), Б. Бересфорд у травні 1803 р. переїхав до Дерпта (тепер Тарту), де викладав в університеті англійську та італійську мови. З 1807 по 1815 р. перебував у Росії. В останні роки життя викладав англійську літературу в Берлінському університеті. Помер у Берліні 29 квітня 1819 р.

Захопившись слов'янською поезією і музикою, Б. Бересфорд видав збірку 28 пісень «Російський трубадур...», щоб познайомити своїх краян із невідомою їм багатою музично-словесною культурою. Заголовок збірки віддзеркалює позиції Б. Бересфорда, який на російську й українську народну пісню, її творців і носіїв дивився очима тодішнього Заходу: адже трубадури за своїм соціальним становищем та пісенним репертуаром були далекі від наших кобзарів – творців і виконавців народних пісень і дум. Доречніше було б вжити в заголовку слово «a bard», бо ж чимало бардів, зокрема ірландських та валійських, були народними співцями.

³ Shelley Ph. H. Benjamin Beresford, literary ambassador // Publ. of Mod. Lang. Assoc. of America. – 1936. – Vol. 51, no. 2; Алексеєв М. П. Русско-английские литературные связи (XVIII век – первая половина XIX века) // Литературное наследство. – 1982. – Т. 91. – С. 160-165, 184-185.

Згідно зі смаками свого часу Б. Бересфорд виступав прихильником «підправленої» народної поезії. Тому-то в основному він заміняв слова пісень новими. Б. Бересфорд сам розповідає у передмові, як створювався «Російський трубадур...»: самобутні народні мелодії поклали на музику досвідчені фахівці, а тоді першорядні поети написали кращі слова. Таке, в корені шкідливе, ставлення до народної поезії зменшує вартість збірки, але й через «підчищений» текст інколи б'є живий струмінь народної пісні; до того ж у деяких випадках тексти пісень не зазнали змін⁴. Український матеріал репрезентовано піснею-романсом козака-пісняря С. Климовського «Їхав козак за Дунай» (у вільному переспіві) та мелодією пісні «Вийшли в поле косарі».

Першим перекладачем (у повному розумінні цього слова) української поезії англійською мовою був Джордж-Генрі Борроу (1803-1881). Як і Б. Бересфорд, він, на жаль, ніколи дотепер не згадувався в історії українсько-англійських взаємин. У своїх працях М. П. Алексеев подав життєпис Дж. Борроу та детально охарактеризував його як перекладача англomовного, але лише в контексті англо-російських літературних зв'язків⁵. Тільки в середині 80-х років XX ст. українська преса заговорила про нього⁶.

Усе життя Борроу захоплювався філологією і мандрівками, вивченням мов, насамперед рідкісних та давніх, загалом опанувавши 40 мов. Зовсім молодим він зайнявся перекладами. Однак з друкуванням їх було важко. Щоб заробити на

⁴ Нудьга Г. А. Дорогами культурних взаємин // Жовтень. – 1975. – № 6.

⁵ Алексеев М. Д. Джордж Борроу // Борроу Дж. Лавенгро. – Ленинград, 1967. – С. 5-34; Алексеев М. П. Русско-английские литературные связи. – С. 590-638, 646-656.

⁶ Зорівчак Р. П. Джордж Борроу – письменник, перекладач, лінгвіст // Всесвіт. – 1985. – № 8.

прожиток, Борроу працював перекладачем у Британському біблійному товаристві, що до того ж давало йому змогу подорожувати. Виконуючи доручення товариства – переклад та публікацію біблії маньчжурською мовою, – Борроу виїхав 30 липня 1833 р. до Петербурга, де перебував по вересень 1835 р. Про російський період у житті Борроу довідуємося найбільше з його епістолярію. У 1835 р. йому поталанило опублікувати в Петербурзі дві англомовні збірки власних перекладів: «Targum, or Metrical translations from 30 languages and dialects» («Таргум, або Віршовані переклади з тридцяти мов і діалектів») і «The Talisman: From the Russian of A. Pushkin. With other pieces» («Талісман: Твори О. Пушкіна, переклад з російської мови. З іншими поезіями»), що можуть правити за зразок високоякісної інтерпретації для перекладачів усіх часів.

«Таргум» – халдейське слово, що означає «переклад». Ця антологія світової поезії відкрила англійському читачеві широкі історичні й географічні обрії. Як пише Борроу у передмові до неї, частину перекладів він зробив ще перед приїздом до Петербурга. Але переклади з російської та української мов, уміщені серед інших у збірці, здійснені, очевидно, під час його перебування в Росії.

Звернення Борроу до українських пісень не було випадковим. Збірники М. Цертелева 1819 р., І. Срезневського 1833-1838 рр., М. Максимовича 1827 та 1834 років, стаття М. Гоголя про українські пісні 1834 р. стимулювали інтерес до пісень України.

У «Таргумі» опубліковано українську народну пісню баладного жанру «Ой у полі сніжок порошить» під заголовком «The Cossack» («Козак»), у «Талісмані» – пісню такого ж жанру «Гомін, гомін по дуброві». Англійський текст заголовка не має. Ці пісні є в обох збірках М. Максимовича. Більш правдоподібно, що Борроу користувався виданням М. Максимовича

1834 р., у якому вони вміщені в третій книзі «Пісні козацькі, побутові» (розділ 2 – «Пісні військові»). Обидві пісні з притаманними їм мінорними розспівами дуже характерні для українського мелосу. Вони відзначаються багатством словесних образів та лексики, змальовують хвилюючі картини. Усе це глибоко відчув Борроу та вдало відтворив засобами рідної мови. Він надзвичайно уважно підходив до перекладуваного тексту, намагаючись передати не лише своєрідність лексики, словесних образів, паралелізм у зачинах, а й метричну схему оригіналів.

Переклади Борроу співаються на ту саму мелодію, що й оригінал. А це дуже рідке явище. Борроу досяг співності своїх перекладів завдяки тому, що повністю зберіг акцентуацію та ритмічну будову оригіналу. Здійснені Борроу переклади українських пісень часто передруковувалися, що є найвагомішою ознакою їхньої життєвості й дієвості. Їх знаходимо в факсимільному виданні збірок «Таргум» і «Талісман» (Лондон, 1892), у 15 і 16 томах (обидва опубліковані 1924 р.) шістнадцятитомного Зібрання творів Борроу, у його ж збірці перекладів під заголовком «Ballads of all nations» («Балади усіх націй»), надрукованій 1927 р. у Лондоні.

Питання, чи знав Борроу українську мову, поки що залишається відкритим. Але якість перекладів переконує, що він перекладав з оригіналу, можливо, з чиеюсь допомогою. На той час добрих словників з українською мовою як джерелом не було. Борроу міг хіба що користуватися невеличкими словниками, вміщеними в книзі О. Павловського «Грамматика малороссийского наречия» 1818 р. та у виданні українських пісень М. Максимовича 1827 р.

Ім'я Борроу як першого перекладача українського хужожнього слова англійською мовою на високому рівні перекладацького мистецтва заслуговує того, щоб назавжди увійти до історії англомовної України.

У грудні 1839 р. В. М. Теккерей у «Fraser's magazine» друкує свою «Легенду про св. Софію Київську» з підзаголовком «Великий козацький епос». Письменник виявляв постійний інтерес до слов'янських народів⁷. У січні 1839р., він дав позитивний відгук на книгу Валеріана Красінського «Історія реформації в Польщі», звідкіля почерпнув чимало відомостей про історію Київської Русі, про героїчну й багатостраждальну долю Києва⁸.

«Легенда» мала пародійний і буфонадний характер і була спрямована проти епігонів В. Скотта. Теккерей зумисне змішував у ній звичай різних народів та епох. Тому-то не повинно нас дивувати, що в поемі жителі Давньої Русі нагадують де в чому британських громадян минулого століття.

Теккерей не міг не віддати належної шани славетному Києву, та головне в поемі – пародіювання легенд про церковні чуда. Для здійснення цієї мети письменник з серйозного плану переключається на комічний. «Легенда» виразно перегукується з творами типу «Колядка про св. Софію в Києві», які були, безумовно, англійському письменнику невідомі. Такі перегуки засвідчують уміння художника перейматися духом народної творчості, навіть коли йдеться про незнайомий матеріал.

Варто вказати на деякі збіги маловідомої англійської поеми із знаменитою «Енеїдою» І. Котляревського. Очевидно, ці два твори не можна порівнювати ні за масштабом, ні за культурно-історичним значенням, і якщо говорити про «великий козацький епос», то цей підзаголовок більше відповідає «Енеїді». Водночас обидва письменники, кожен по-своєму, близькі до народної сміхової культури, обирають в окремих

⁷ Pantůcková L. W. M. Thackeray as a critic of literature // Brno studies in English. – Brno, 1972. – Vol. 10/11. – P. 17, 22, 398-404.

⁸ Вахрушев В. С. Легенда Теккерей // Радянське літературознавство. – 1984. – № 1. – С. 67.

випадках подібні способи обробки матеріалу. Кожен з них дотепно і неповторно «одомашнює», наближає до своєї епохи далекий літературно-екзотичний сюжет. Котляревський перетворює Вергілієвих героїв у запорізьких козаків XVIII ст.; Теккерей показує Київ X ст. як дотепну подібність англійського міста епохи Відродження⁹. Звідси комічні анахронізми та кумедні нісенітниці: воїни Енея і сторожа Києва озброєні списками, луками й мушкетами. Серед троянців зустрічаємо не лише Низа й Евріала, а й Охріма, Стецька, Тараса. Імена киян у «Легенді» – Іакинф, Катруся, Петро, Джон, Г'ю.

Антично-українські боги Котляревського – чудові зразки профанації релігійних канонів¹⁰. Образ Софії в англійській поемі сповнений також комічного гротеску. Гумористичний ефект посилюється ще й тим, що «найсолідша діва» висловлюється вульгарним лондонським просторіччям. Цей прийом побутував і в українському народному театрі, де, за словами І. Франка, «святих персонажів, стягнених з церковних п'єдесталів, заставляли говорити язиком перекупок та торговців»¹¹.

1841 роком датується перша спроба популяризації українських дум у Великобританії¹². Тоді в провідному лондонському журналі «The Foreign Quarterly Review» (т. 26, № 52), що розглядав проблеми культурного, зокрема літературного, життя поза межами Великобританії, було вміщено рецензію на збірку М. Максимовича 1834 р. Автор, прізвище якого дотепер не розгадане, досить плутано виклав історію козацтва,

⁹ Там же. – С. 68.

¹⁰ Яценко М. На рубежі літературних епох: «Енеїда» Котляревського і художній прогрес в українській літературі. – Київ, 1977. – С. 48.

¹¹ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – Київ, 1981. – Т. 29 – С. 298 (далі посилання на це видання у тексті з зазначенням тому і сторінки).

¹² Нудьга Г. А. Українські думи в англійських перекладах і критиці // Радянське літературознавство. – 1966. – № 4.

але значно краще охарактеризував українські думи й пісні. У теоретичній частині він використовує дуже багато матеріалу із студії польського критика та письменника, знавця української старовини Міхала Грабовського (1804–1863) «Про українські пісні»¹³. По суті, цілі сторінки в рецензії – це уважний переклад тексту М. Грабовського. Автор використовував також праці російського історика М. Полевого та польського дослідника С. Гноровського.

Переклади дум та пісень зроблено не з оригіналу, а з польського перекладу М. Грабовського. Деякі переклади досить слабкі, наприклад пісні «Гомін, гомін по дуброві», яку в 1835 р. значно краще переклав Борроу. Та і сам підбір ілюстративного матеріалу не дуже вдалий, зокрема пісня «Про Свирговського», думи «Повстання Наливайка», «Похід на поляків», які в думознавстві вважаються сумнівними¹⁴. Г. В. Лонгфелло надрукував переклад однієї з дум («Як три брати з Азова втікали») у 20 томі редактованого ним 31-томного видання «Вірші різних місцевостей» (1876-1879), який присвячено поезії народів Росії.

Високої думки про вищезгадану рецензію невідомого автора була Талві, назвавши її «старанно опрацьованим нарисом про народну поезію України»¹⁵. І аж ніяк не можна погодитися із думкою сучасного англійського дослідника: «Ця стаття не розглядає українську народну творчість, а замість того присвячена польській праці про польських колоністів на Україні»¹⁶.

¹³ Grabowski M. O pieśniach ukraińskich; Z powodu wydanego pierwszego tomu zbioru gminnych pieśni ukraińskich, przez Pana Maxymowicza, w Moskwie, 1834 roku // Literatura i krytyka; Pisma M. Grabowskiego. – Wilno, 1837. – Cz. 2.

¹⁴ Колесса Ф. М. Українські народні думи. – Львів, 1920. – С. 157.

¹⁵ Talvj. Historical view of the languages and literature of the Slavic nations, with a sketch of their popular poetry. – New York, 1850. – P. 366.

¹⁶ Curran E. M. “The Foreign Quarterly Review” on Russian and Polish literature // The Slavonic and East-European Review. – 1961. – Vol. 40, no. 94. – P. 219.

Певний інтерес серед читачів викликає Генрі Красінський (1804-1876). Він походить з білоруської лінії польського шляхетського роду Красінських, народився в селі Лясковичі на Гродненщині (тепер Шумилинського району Вітебської області). У дитинстві Красінський проживав на Поділлі. Після повстання 1831 р. змушений був назавжди покинути рідні місця і поселитися спершу у Франції, а потім у Англії¹⁷. Написав англійською мовою декілька творів, зокрема збірку нарисів «Козаки України»¹⁸. У цій праці Красінський допустив плутанину в історичних фактах, зарахувавши до українських козаків О. Пугачова та С. Разіна. Незважаючи на недоліки, збірка мала певну пізнавальну вартість, знайомлячи англійського читача з Б. Хмельницьким, І. Гонтою, М. Залізняком, з побутом козаків Запорізької Січі. У нарисі «Опис України» досить достовірно змальовано українську природу, є чимало справедливих роздумів про народну творчість, зокрема пісенну культуру України, подано ноти (без текстів) до пісень «Переходом в чистім полі», «Їхав козак за Дунай», «Козак і Дзюба», «І шумить, і гуде».

Красінський написав французькою мовою історичну драму в п'яти діях «Гонта» і згодом опублікував її в англійському перекладі¹⁹. Він не був талановитим письменником, тим більше драматургом, до того ж писав не рідною мовою, а набутими – французькою і англійською. Що стосується тенденцій та ідеологічних настанов, то його драма близька до тогочасної польської літератури, зокрема до повісті М. Чайковського «Вернигора», у якій перекинуто показано гайдамаччину. Однак Красінський досить привабливо змальовує образ І. Гонти.

¹⁷ Polski słownik biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1970. – Т. 15. – С. 174-175.

¹⁸ Krasinski H. The Cossacks of the Ukraine, comprising biographical notices of the most celebrated Cossack chiefs. – London, 1848.

¹⁹ Krasinski H. Gonta: A historical drama in five acts. – London, 1848.

Деякі сцени з Гонтою (монологи, розмови з коханою Магдалиною, поведінка після вбивства синів та ін.) не позбавлені художнього смаку, сильні й зворушливі своїм трагізмом. Частково зображує автор і знущання польської шляхти над українськими селянами. З англійською літературою поєднують драму мова та шекспірівські мотиви. Красінський використовує тут чимало моментів із «Макбета» та «Ричарда III» (сцени з відьмами-чарівницями, пророчі сни, привиди тощо), але робить це невдало. Те, що у Шекспіра виходило природно й високопоетично, у Красінського вражає моралізаторством. Мова героїв драми надзвичайно пишна, неприродна, переповнена декламаціями.

1854 р. Дж. Рейдіес, виходець з Волині, видав у Лондоні збірку «Характерні риси російської і слов'янської поезії із зразками, що їх переклали англійські автори»²⁰ (друге видання – 1860 р.). Після невеличкої довідки про український народ, його мову й культуру в ній вміщено п'ять українських поезій в англійському перекладі, який здійснила Талві у 1850 р., а саме: пісні про козацьких ватажків Г. Чурая та М. Пушкаря, пісню епохи гайдамаччини про Саву Чалого, поширену в Галичині пісню «Мертва кохана» (під заголовком «The lasting love» – «Вічне кохання») та пісню Наталки із п'єси Котляревського «Наталка Полтавка» – «Віють вітри, віють буйні» (під заголовком «The enamoured girl» – «Закохана дівчина»). Останній з перелічених перекладів був першою інтерпретацією англійською мовою уривка українського літературного твору. Переклади виконано професійно.

У 50-х роках в англійській періодиці з'являються прихильні відгуки на книжку німецького поета й перекладача Фрідріха Боденштедта «Поетична Україна»²¹, що була першою

²⁰ Characteristic features of Russian and Slavic poetry with specimens translated by English authors. – London, 1854.

²¹ Bodenstedt F. Die poetische Ukraine / Eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder. Ins Dt. übertr. von... – Stuttgart u. Tübingen, 1845.

німецькою антологією української народної поезії. У ній опубліковано вдалі на той час переклади українських дум і пісень.

Журнал «Sharpe's London Magazine» у 1856 р. (т. 18) надрукував статтю «Пісні, історія і доля козаків» прогресивного російського публіциста І. Г. Головіна, що підписувався псевдонімом Prince Nowra. Головін являвся одним із редакторів серії «Русская библиотека», восьмим випуском якої був збірник «Новые стихотворения Пушкина и Шевченко» (Лейпціг, 1859). У вищезгаданій статті, спрямованій проти царизму як душителя демократичних традицій, приділено чимало уваги українським думам і пісням, побуту Запорізької Січі, козацькій звитязі.

Багато для популяризації українського художнього слова у Великобританії зробив М. Драгоманов, який слушно писав у листі до «Старої громади» від 8 лютого 1886 р.: «3/4 всього, що писано європейцями про Україну за останні 10-15 років, було писано власне про словесність, і з того в останні 5 років – про мої женеvські її видання»²². М. Драгоманов зав'язував особисті контакти з англійськими славістами, надсилав їм українські книжки та періодику.

20 листопада 1873 р. в журналі «The Athenaeum» М. Драгоманов – тоді вже неблагонадійний, але ще штатний доцент Київського університету – публікує статтю «Київський відділ Російського географічного товариства і останній співець України». В ній ідеться про українських фольклористів, зокрема М. Максимовича, П. Чубинського, І. Рудченка, П. Куліша, М. Лисенка, та про кобзаря О. Вересая. Автор докладно описує засідання Київського відділу 28 вересня 1873 р., присвячене життю та творчості О. Вересая, переказує зміст рефератів О. Русова та М. Лисенка, що їх було зачитано на цьому засіданні, характеризує репертуар кобзаря, зокрема думи «Як

²² Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 538.

три брати з Азова втікали», «Про Федора Безродного», сатиричні пісні глибокого соціального та морального змісту «Правда і неправда», «Пташине весілля» та ін.

У 70-ті роки XIX ст. в англійській періодиці з'являються рецензії на тогочасні найважливіші публікації скарбів українського фольклору: збірку чумацьких пісень І. Рудченка та студії про О. Вересая²³, збірки історичних пісень В. Антоновича і М. Драгоманова²⁴ та українських історичних пісень у французькому перекладі А. Ходзька²⁵. Усі ці рецензії, на жаль, анонімні, написані на високому професійному рівні. По суті, вони переростають рамки звичайних рецензій, оскільки їхні автори вбачають своє завдання в тому, щоб дати англомовному читачеві загальне поняття про українців, про українську народну творчість. Так, аналіз збірки чумацьких пісень І. Рудченка рецензент починає з опису чумацтва як специфічної реалії українського побуту, подає різні теорії щодо етимології слова «чумак», детально зупиняється на професії, способі життя чумаків, описує чумацькі мажі. Далі характеризує чумацькі пісні та робить спробу їхньої класифікації за тематикою. При цьому він повністю спирається на етнографічний нарис І. Рудченка «Чумаки в народних піснях», уміщений у добірці. 29 серпня 1874 р. в журналі «The Athenaeum» вміщено також рецензію на праці про О. Вересая, опубліковані 1874 р. в I томі «Записок Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества» за 1873 р., зокрема на нарис О. Русова та реферат М. Лисенка. Рецензент робить стислий огляд цих праць, поясняє, хто такі кобзарі, подає життєпис і огляд творчості О. Вересая. У кінці рецензії висловлюється думка, що не тільки фоль-

²³ Little-Russian poetry // The Athenaeum. – 1874. – 29 August.

²⁴ Little-Russian historical poems // The Saturday Rev. – 1875. – 5 June.

²⁵ Les chants historiques de l'Ukraine / Trans. by A. Chodźko // The Athenaeum. – 1879. – 8 November.

кlor країни, а й мова, якою він створений, – багате й широке поле діяльності для філологів, та виражається жаль, що її майже не знають у світі. Стилем викладу, формою подачі матеріалу ця рецензія дуже близька до статті М. Драгоманова, опублікованої у цьому ж журналі 29 листопада 1873 р. Відомості про О. Вересая, міркування про його виконавську майстерність та репертуар в обох статтях подано так, що вони не повторюються, а, навпаки, взаємодоповнюються. Цілком імовірно, що саме М. Драгоманов опублікував без підпису рецензію на збірку чумацьких пісень І. Рудченка та на праці про О. Вересая. Правда, Г. Нудьга приписує цю рецензію В. Ролстону, але свого твердження нічим не обґрунтовує²⁶.

У цьому ж журналі від 5 вересня 1874 р. вміщено повідомлення про Третій археологічний з'їзд, який проходив у Києві в серпні 1874 р., як про подію, що повинна внести велике пожвавлення у славістичні студії. У повідомленні, зокрема, згадується доповідь Є. Калужняцького, який охарактеризував рукописи, писані кирилицею, що зберігалися тоді у львівських бібліотеках та архівах. Тут же повідомляється, що одного вечора учасники з'їзду слухали спів і гру О. Вересая і були глибоко зворушені й захоплені майстерністю кобзаря, зокрема виконанням «Думи про Федора Безродного». Вражає, однак, песимізм цих повідомлень, у яких Вересая названо «останнім співцем України». Кобзарське мистецтво з часом дійсно б загинуло, якби не Велика Жовтнева соціалістична революція. Втім ця концепція відіграла і свою позитивну роль, примусивши дослідників особливо уважно поставитися до діяльності Вересая.

У рецензії на «Исторические песни малорусского народа», що їх у 1874 р. з науковими коментарями та передмовою видали В. Антонович та М. Драгоманов, вказано, що ця збірка

²⁶ Нудьга Г. А. Українські думи в англійських перекладах і критиці. – С. 60.

– новий, вищий щабель вивчення фольклору, оскільки вона присвячена жанрові, щонайтісніше пов'язаному з історією.

Активним популяризатором і дослідником російського та українського фольклору в Англії 70–80-х років минулого століття був Вільям Ролстон Шедден-Ролстон (1828–1889), англійський русист і перекладач, який довгий час (1853–1875) працював у відділі друкованих книг Британського музею. З 1850 р. вивчав русистику, бував у Росії, листувався з багатьма російськими письменниками, дружив з І. Тургенєвим. Ролстон був особисто знайомий та кореспондував з М. Драгомановим. У 1871 та 1874 роках читав в Оксфорді курс лекцій з російської історії та фольклору, опублікував близько 100 студій про російських письменників в англомовних журналах²⁷.

Ролстону належить перший переклад української народної казки англійською мовою. У 1873 р. він опублікував збірку «Russian folktales» («Російські народні казки»), що перевидавалася декілька разів. Тексти до неї він черпав з восьмитомного видання російських казок О. Афанасьєва, де серед російських казок було чимало й українських. Одну з них – «Норка-звір», записану на Чернігівщині, переклав Ролстон.

У праці «The songs of the Russian people, as illustrative of Slavonic mythology and Russian social life» («Пісні російського народу як зразки слов'янської міфології і російського побуту», 1872) дослідник детально аналізує українські пісні про жіночу долю, а також обрядові пісні, зокрема колядки й щедрівки, та дає поетичні переклади деяких зразків. Чимало пише він тут про досвітки та вечорниці, про народну демонологію, особливо про русалок.

²⁷ Tilney Ph. V. R. Folklore studies in nineteenth-century Britain // Canadian Slavonic Papers. – 1976. – Vol. 18, no. 3; Waddington P. A bibliography of the writings of W. R. S. Ralston (1828-1889) // New Zealand Slavonic Journal. – 1980. – No. 1.

1879 р. в 16 томі тижневика «Academia» Ролстон уміщує рецензію на збірку українських історичних народних пісень у французькому перекладі А. Ходзька.

Про те, що Ролстон був відомий українським ученим, свідчить цікавий факт. І. Франко, накреслюючи план викладів української літератури наприкінці 1894 – на початку 1895 р., включив у спецкурс «Южноруська етнографія» у підрозділ «Праці чужих учених» Ролстона, поставивши його прізвище поряд з прізвищами Ф. Боденштедта, К.-Е. Францоza, Л. Леже, Ф. Ржегоржа (41, 33).

5 травня 1877 р. датується перша окрема стаття про Шевченка в періодиці Великобританії. Це стаття «A South-Russian poet» («Південноросійський поет») невідомого автора в 18 томі літературного тижневика «All the Year Round», що його видавав син Ч. Діккенса – Чарлз Діккенс Молодший (1837-1896). Вона побудована на матеріалі критично-біографічного нарису французького дослідника й перекладача Е. А. Дюрана «Національний поет Малоросії» (1876) і має інформативний характер. Автор подає у ній життєпис Шевченка на тлі історичної епохи та характеристику його як поета, що, вийшовши з народної гущі, відтворив дух свого народу, підкреслює антикріпосницький характер творчості та її популярність. Водночас він допускає серйозні помилки, стверджуючи, приміром, думку про занепад поетового таланту після заслання.

Глибший аналіз творчості та докладніші дані про Т. Шевченка знаходимо в працях Вільяма Ричарда Морфілла (1834-1909), відомого англійського славіста, першого вченого-україніста Великобританії. Постать Морфілла в історії російсько-англійських літературних взаємин ще зовсім не вивчена. Українські дослідники Н. Родзевич, О. Жомнір, Г. Нудьга, Н. Орловська принагідно згадували його, однак українознавчі

інтереси дослідника лише нещодавно стали темою окремих розвідок²⁸. Тому діяльність Морфілла розглянемо детальніше.

Після закінчення в 1857 р. Оксфордського університету Морфілл тривалий час працював тьютором (репетитором) в Оріельському коледжі Оксфорда та водночас наполегливо студіював слов'янські мови, а також сусідні – угорську, румунську й грузинську. Під час вакацій виїжджав до різних країн Європи та Азії. 1871 р. вперше відвідав Прагу, 1882 р. – Іспанію, у 1888 р. довго перебував у Тбілісі як гість І. Чавчавадзе. 1891 р. вчений відвідав Київ, Москву й Петербург; 1895 р., крім цих трьох міст, – Варшаву та Львів. Оксфордський університет обрав Морфілла делегатом на Перший з'їзд славістів, що мав відбутися 1904 р. в Петербурзі, але не відбувся.

У Морфілловому домі по неділях збиралася завжди невелика група вчених, яких цікавила славістика. Постійним гостем там був В. Ролстон. З 1893 р. – моменту заснування «Англо-російського літературного товариства» – Морфілл стає активним його членом і залишається ним до кінця свого життя.

Подорожуючи, Морфілл установив близькі контакти з слов'янським ученим світом. Протягом 1879-1907 рр. він переписувався з видатним хорватським ученим-славістом В. Ягичем²⁹. Серед його кореспондентів були також російські літературознавці О. Веселовський, О. Пипін, М. Тихонравов, Я. і М. Гроти, російські письменники П. Боборикін, П. Вейнберг, К. Бальмонт, чехи Ярослав Врхліцький, Ч. Зібрт, французький славист Л. Леже, а з українців – М. Драгоманов і О. Коваленко. Писав Морфілл листи до редакції українського альманаху «Вік».

²⁸ Зорівчак Р. П. Українознавчі інтереси В. Р. Морфілла // Всесвіт. – 1984. – № 11; Погребенник Ф. «У Вас шанують музи і художество» // Літературна Україна. – 1985. – 8 серпня.

²⁹ Filipović R. Iz Jagićeve korespondencije. Morfillova pisma Jagiću // Gradja za povijest književnosti hrvatske. – 1951. – Vol. 21.

Уже в середині 60-х років Морфілл користувався певною популярністю серед слов'ян. А його рідний Оксфорд уперше визнав його як ученого-славіста лише в 1873 р., коли він виступив з публічними лекціями на новостворених Ільчестерських курсах, заснованих на засоби фонду, що його заповів англійський дипломат лорд В.-Т. Ільчестер для розвитку славістики в Англії.

У 1883 р. на цих курсах англійський славіст Карл Абель прочитав курс лекцій про російську та українську мови, що згодом були опубліковані англійською³⁰ та німецькою мовами³¹. У своїх лекціях Абель дав короткий виклад історії українського народу, приділив чимало уваги Шевченку та його поетичному посланню «І мертвим, і живим...», обстоював самостійність української мови. Дуже високо лекції Абеля оцінив Ф. Боденштедт³².

Лише у грудні 1889 р. Морфілла обрали штатним лектором в Оксфорді, а в 1900 р. – професором і завідувачем новоствореної кафедри слов'янських мов – першої у Великобританії. Це була велика перемога. Щоб оцінити її, нагадаємо, що в Кембриджському університеті почали вивчати російську мову (першу з усіх слов'янських) тільки в 1896 р., а кафедру славістики організовано там аж у 1948 р.

Морфілл помер 9 листопада 1909 р. Найбільший скарб свій – бібліотеку, класичну й слов'янську, – вчений заповів Queen's College, тепер вона зберігається в Тейлорівському

³⁰ Abel C. Two Russian languages // Slavic and Latin Ilchester lectures on comparative lexicography delivered at the Taylor Institution. – Oxford; London, 1883.

³¹ Abel C. Gross- und klein- Russisch: Aus Ilchester Vorlesungen über vergleichende Lexikographie gehalten an der Univ. Oxford / Aus dem Englischen übersezt von R. Dielitz. – Leipzig; Berlin, 1885.

³² Вісті наукові // Зоря. – 1887. – № 8. – С. 139-140.

інституті. В далеко неповному бібліографічному описі фондів Морфілла налічується 110 надзвичайно вартісних видань україніки, серед них чимало багатомовних, як, наприклад, шість томів «Етнографічних материялів з Угорської Руси» В. Гнатьюка (Львів, 1897-1911), два видання тритомної антології української літератури «Вік» (Київ, 1900, 1902)³³. На жаль, згідно із заповітом Морфілла, увесь епістолярій ученого після його смерті спалили.

Морфілл був дуже продуктивним автором. Його дослідження не вражають особливою новизною філологічного пошуку, але вони мають велику інформативну й педагогічну вартість, характеризуються стрункістю викладу, образністю і ясністю думок. Як слушно відзначає Н. Орловська, з огляду на те, що в Морфіллову добу уявлення англійців про слов'янський світ були дуже слабкі, вченому доводилося займатися найрізноманітнішими галузями знань, щоб пропагувати слов'янську культуру серед своїх співвітчизників³⁴. На основі своїх лекцій, прочитаних на Ільчестерських курсах у 1870, 1873 і 1882 роках, Морфілл видає 1883 р. у Лондоні книжку «Світанок європейської літератури. Слов'янська література». Це – найвагоміша його праця, яка знайшла прихильні відгуки у всьому науковому світі.

Відсутність відповідних підручників і словників утруднювали вивчення української мови. У справі ж літератури значно допомагав Морфіллу М. Драгоманов. Їхня кореспонденція не збереглася, але з листів Драгоманова до М. Бучинського та

³³ Ukrainian books and journals in the library of W. R. Morfill / D. Howells. – 1984. – September. – P. 1-7 (машинопис зберігався в архіві Р. Зорівчак).

³⁴ Орловська Н. К. Шевченко в західноєвропейській критиці другої половини XIX ст. // Збірник праць Восьмої наукової шевченківської конференції. – Київ, 1960. – С. 284.

М. Павлика відомо чимало про їхню літературну співпрацю, яка тривала принаймні від 1871 р. до смерті Драгоманова (липень 1895 р.). Так, 4 жовтня 1871 р. Драгоманов писав Бучинському: «Із Англії од Морфілла, що професор у Оксфорді слов'янських мов, позавчора одержав листа у відповідь на посилку «Записок о Южной Руси» і «Пісень Максимовича»... Морфілл писав мені, що українська мова варта праці вивчити її, але важка»³⁵. Із цього ж листа довідуємося, що раніше Драгоманов послав до Оксфорда збірку казок І. Рудченка. У листі до Бучинського від 5 лютого 1873 р. Драгоманов повідомляє: «От сьогодні одержав листа від Морфілла з Оксфорду, котрому я недавно здобув збірник Метлинського. Каже, що дуже занятний збірник, і рад би він стати «усердным адептом малорусского языка», але не може всього зрозуміти, не має словника, а граматику дістав тільки Левицького»³⁶. Згадана граматика (перше видання вийшло німецькою мовою у Перемишлі 1834 р., друге та третє – частково старослов'янською, частково українською у Перемишлі в 1849 і 1850 роках) – вагома для свого часу праця, але для іноземця, який вивчав українську мову, вона була дуже важкою. Це добре зрозумів Драгоманов і просив Бучинського вислати Морфіллу значно детальнішу граматику М. Осадци, написану по-українськи, що виходила у Львові тричі: у 1862, 1864 і 1876 роках. Зі Львова до Оксфорда вислали, крім граматики М. Осадци 1864 р., львівське видання «Кобзаря» 1867 р. та деякі підручники української мови. Особисто Морфілл зустрічався з Драгомановим у Парижі в липні 1892 р. Драгоманов писав до Павлика 29 липня 1892 р., на третій день після приїзду до столиці Франції: «У Парижі мене прийняли дуже тепло

³⁵ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871-1877 : Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1910. – Т. 13. – С. 41.

³⁶ Там же. – С. 270.

приятелі, котрі помістили нас у себе... відвідали нас: проф. Морфілл, котрий тут случився з Оксфорду...»³⁷.

Чимало матеріалів про українську літературу Морфілл міг почерпнути із першого тому праці російських учених О. Пипіна та В. Спасовича «История славянских литератур», німецький переклад якого, здійснений Т. Пехом, було опубліковано в Лейпцігу 1880 р.

Виключно українознавчих досліджень Морфілл написав небагато. Це розділ про українську й білоруську літератури в книзі «Світанок європейської літератури. Слов'янська література», дві статті про Шевченка та відгук на антологію «Вік». Але у своїх численних книгах про Польщу і Росію, у своїх лекціях і статтях, в енциклопедичних нарисах він багато уваги приділив Україні, її мові, історії, художньому слову, її географії, населенню, містам, культурним установам. Учений був обізнаний з численною українознавчою літературою різними мовами. З роками його знання про Україну, симпатії до неї зростали.

Захоплюючись лексичним багатством української мови, Морфілл назвав її «цілою копальнею для філолога»³⁸. Про важливість вивчення української мови переконливо говорив учений у своїй габілітаційній лекції в Оксфордському університеті 25 січня 1890 р. Підкреслюючи красу та милозвучність української мови, він беззастережно визнавав за нею статус самостійної лінгвальної системи і посилався на праці Ф. Міклошича, А. Будиловича, А. Шляйхера, П. Й. Шафарика, В. Ягича та ін.

³⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895) : у 8 т. – Чернівці, 1911. – Т. 7. – С. 63.

³⁸ Morfill W. R. The dawn of European literature : Slavonic literature. – London. 1883. – P. 101-102.

Уперше про українську мову й літературу Морфілл писав 1876 р. у студії «Російська мова і її діалекти»³⁹. Незважаючи на заголовок, у самій статті дослідник розглядає українську мову як самостійну мовну систему та підкреслює, що українські письменники своїми самобутніми й оригінальними творами завоювали українському народові повне право літературної нації, а українській літературі – визнання рівноправного представника у світовій літературі.

Найповнішу фонетичну, морфологічну й синтаксичну характеристику української мови за територіальним принципом Морфілл дав у нарисі «Слов'янські мови»,⁴⁰ вміщеному у 22 томі дев'ятого видання «Британської енциклопедії» (1887), що вважається одним з найсолідніших з усіх 15 дотепер існуючих видань. У восьмому виданні не було даних ні про українську мову, ні про українську літературу, хоча був обширний нарис про російську мову й літературу Генрі Бішепа. Отже, заслуга Морфілла в тому, що він уперше ввів українознавчі матеріали до найсерйознішого на той час енциклопедичного видання Великобританії. У вищезгаданому нарисі оксфордський славіст підкреслює корисність «Етнографічної карти українського населення в Галичині, північно-східній Угорщині й Буковині», що була опублікована в другому томі «Славянського збірника» (Спб., 1877) як додаток до праці Я. Головацького «Карпатская Русь». Аналізуючи українські словники, вчений згадує двотомний німецько-український словник О. Партицького (Львів, 1867), лексикографічні праці І. Верхратського (Львів, 1877) та Ф. Пискунова (Одеса, 1873; Київ 1882). Та найвищу оцінку він дає двотомному українсько-німецькому словнику

³⁹ Morfill W. R. The Russian language and its dialects // Transactions of the Philological Society, 1875/1876.

⁴⁰ Насправді підрозділ «Slavonic languages and literatures» (с. 147-154) у нарисі «Slavs» (с. 145-154). (Прим. Т.Ш.).

Є. Желехівського й С. Недільського (Львів, 1885-1886). Це перший двомовний перекладний словник з українською мовою як мовою-джерелом. Отже, для іноземців-україністів він став у великій пригоді. Словник уміщував лексику й фразеологію не лише літературну, а й просторічну й діалектну. Матеріали до словника надсилали мешканці різних районів України. У його реєстрі налічувалося понад 64 тисячі слів. Він був заснований на 111 українських джерелах, у тому числі на 45 творах письменників та збірках народної творчості, виданих у Східній Україні до 80-х років XIX ст.

У дев'ятому виданні «Британської енциклопедії» не подавалося списку літератури до окремих нарисів, однак у самому нарисі Морфілл згадує чимало українознавчих праць, включаючи і такі маловідомі, як, наприклад, «Ужинок рідного поля» М. Гатцука (Москва, 1857) – збірник 150 пісень і віршів, 520 прислів'їв і приказок з додатком у вигляді словника. До речі, про працю Гатцука Морфілл писав і в статті «Російська мова і її діалекти».

Морфілл захоплювався українською усною народною творчістю. Як і Ролстон, він жалкував, що записана дуже незначна частина її скарбів⁴¹. У декількох своїх працях учений цитує слова Боденштедта, який у передмові до збірки «Поетична Україна» писав: «Ні в одній країні дерево народної поезії не дало таких пишних плодів, ніде дух народу не виявився так могутньо й правдиво, як серед українців! Яка чарівна мелодія суму, які глибокі людські почуття у піснях, що їх козак співає на чужині! Якою ніжністю і могутньою силою сповнені його любовні пісні... Українець живе в найближчому єднанні з природою, і від неї черпає ті чудові образи, що їх знаходимо в

⁴¹ Русов А. А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских // Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества. За 1873 г. – Киев, 1874. – С. 333.

його піснях. Упаде козак на полі бою – орли, його браття, летять до нього і не покидають умираючого воїна; коли ж очі його вже закриваються навіки, зозуля сумно кує з розквітлої калини. Кожен мужній воїн – це славний сокіл, він переслідує ворога, наче птах свою здобич у повітрі. Вслухаючись у завивання вітру, у шепіт хвиль, в іржання свого коня, у стукіт його копит, він вгадує майбутнє»⁴².

Найповніший аналіз українського художнього слова, усного й писемного, Морфілл дав у книзі «Світанок європейської літератури. Слов'янська література» та в нарисі «Література Росії», вміщеному в 21 томі дев'ятого видання «Британської енциклопедії». Тут Морфілл стисло характеризує розвиток української літератури, зокрема староукраїнської, зупиняючись детальніше на Пересопницькому Євангелії як на праці величезного значення. Там, де йдеться про український фольклор, автор називає усі найголовніші фольклорні збірки і детально розглядає збірку історичних пісень В. Антоновича та М. Драгоманова «Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.» (Женева, 1883). Що стосується розвитку української літератури в останні десятиріччя XIX ст., то Морфілл акцентує увагу на праці М. Драгоманова, опублікованій французькою мовою, «Українська література, заборонена російським урядом» (Женева, 1878). Незважаючи на переслідування і заборони, пише він, українська література розвивається інтенсивно, доказом чого є, зокрема, праця українських літераторів над перекладом творів Шекспіра їхньою рідною мовою⁴³. У нарисі про

⁴² Morfill W. R. The Russian language and its dialects. – P. 529; Morfill W. R. The dawn of European literature. – P. 111-112; Morfill W. R. An essay on the importance of the study of the Slavonic languages, being the inaugural lecture delivered before the University of Oxford. January 25, 1890. – London, 1890. – P. 25.

⁴³ Morfill W. R. The dawn of European literature. – P. 102

польську літературу в дев'ятому виданні «Британської енциклопедії» Морфілл детально характеризує поетів української школи: А. Мальчевського, С. Гощинського, М. Грабовського, В. Залеського, Т. Падуру та ін.

Праця «Світанок європейської літератури. Слов'янська література» цікава тим, що в ній учений подає власний віршований переклад пісні № 38 (цикл «Степова сторожа проти татар») із першого тому збірки історичних пісень українського народу – «Під нашою слободою роде жито з лободою...»⁴⁴ Пісню цю записав О. О. Потебня, вперше вона була опублікована в збірці О. Баліної 1863 р. Переклад семантично в основному відповідає оригіналові.

Чимало сторінок у своїх дослідженнях Морфілл присвятив Шевченку. Вперше про українського поета англійський дослідник писав 1876 р. у статті «Російська мова та її діалекти», називаючи його «справжнім національним поетом»⁴⁵. У жовтні 1877 р. у журналі «The Westminster Review» Морфілл знову згадує про Шевченка як про великого поета України в статті «Російська література». «Селянські поети Росії»⁴⁶ є першою статтею Морфілла, значною мірою присвяченою Шевченку. Вона була відгуком на пражське видання «Кобзаря» 1876 р. Тут автор, докладно розглядаючи біографію Шевченка, замало уваги приділяє його творчості, хоча й подає вперше прозовий переклад зачинних восьми рядків «Заповіту»⁴⁷. Майже той самий матеріал про Шевченка, що і в статті «Селянські поети Росії», Морфілл друкує у монографії «Росія»⁴⁸.

⁴⁴ Ibid. – P. 109-110.

⁴⁵ Morfill W. R. The Russian language and its dialects. – P. 530.

⁴⁶ Morfill W. R. The peasant-poets of Russia // The Westminster Review. – 1880. – July.

⁴⁷ Ibid. – P. 90

⁴⁸ Morfill W. R. Russia. – London, 1880. – P. 77-79.

У квітні 1886 р. у «Macmillan's Magazine» Морфілл публікує свою статтю «Козацький поет», повністю присвячену Шевченкові. Тут значно глибше й докладніше характеризується творчість Шевченка як національного поета України і борця проти кріпацтва, як виразника дум і помислів народу. Крім Мекки та Стратфорда-на-Ейвоні, пише Морфілл, можливо, жодне інше місце на землі не притягає стільки люду, як Шевченкова могила. Далі автор відзначає, що твори Шевченка дуже важко перекладати на англійську мову, проводить певну паралель між Шевченком і Бернсом. Крім восьми рядків «Заповіту», знаходимо тут прозові переклади поезій «Садок вишневий коло хати», «Ой три шляхи широкії», «Ой одна я, одна» (перших восьми рядків). Зауважимо, що перший прозовий переклад англійською мовою вірша «Садок вишневий коло хати» здійснив у 1876 р., тобто на 10 років раніше, ніж Морфілл, американський літератор Дж.-О. Стівенс⁴⁹.

У січні 1903 р. Морфілл друкує в журналі «The Athenaeum» рецензію на тритомну антологію української літератури «Вік». Хоча рецензія не мала підпису, але і стиль її, і повторення окремих абзаців (зокрема, щодо територіальної характеристики української мови, відвідин України Шевченком у 1859 р.), і листи його до редакції альманаху «Вік», безперечно, вказують, хто був її автором.

Звичайно, написати рецензію у повному розумінні цього слова на таке видання спроможний був лише глибокий знавець української літератури. Морфілл таким знавцем не був. Отже, слово «рецензія» вживаємо досить відносно. І все ж рецензія була цікавою і вартісною. Англійці, що звикли обмежувати літературну Україну тільки народною творчістю та

⁴⁹ Stevens J. A. Chevtchenko – the national poet of Little Russia / Arranged from The Revue des deux mondes // The Galaxy. – 1876. – Vol. 22, No. 4. – P. 542.

народним співцем Шевченком, мали змогу познайомитися в ній з цілим рядом імен, напрямів, великим розмаїттям творів. У рецензії ідеться про творчість І. Котляревського, П. Куліша, О. Стороженка, Марка Вовчка, А. Кримського, І. Франка та ін. Багато уваги приділяється С. Руданському. В його особі Морфілл убачав «поета з визначним талантом», а його ліричні та гумористичні твори кваліфікував як колоритне явище, висловлюючи думку про потребу перекласти їх англійською мовою або, ще краще, ланкаширським діалектом. Ученого найбільше цікавили письменники, у чиїх творах звучить «прагнення волі» («...нам принесло справжнє задоволення прагнення волі, яке, мабуть, породжують степи і народні оповідання»), відчувається увага до простого народу.

Морфілл давав в основному вірну оцінку розглядуваним історичним подіям, зокрема возз'єднанню українського і російського народів, явищам літератури, але інколи підпадав під вплив буржуазних концепцій. Приміром, учений не усвідомив реакційних тенденцій роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», не зрозумів суті Коліївщини як народно-визвольного антифеодального повстання. При всій симпатії до Шевченка як борця проти деспотизму Морфілл був далекий від сприйняття українського поета як революціонера, передового мислителя, класика світової літератури. Він недооцінював поему «Гайдамаки», вважаючи її «надто кривавою» (очевидно, під впливом драми Г. Красінського «Гонта»), тощо.

Трапляються у працях Морфілла фактичні помилки, неточності. Так, у книжці про Польщу вказано неправильну дату заснування Львівського університету – 1784 р. (насправді ж – 1661 р.); Шевченко у нього був на засланні в Сибіру, а «Заповіт» написав перед смертю у Петербурзі; Юрія Кульчицького, героя Відня 1683 р., вважав поляком, тоді як він українець;

Марко Вовчок – це, за Морфіллом, літературний псевдонім Євгенії (а не Марії) Вілінської-Маркович.

Незважаючи на ці окремі огріхи, Морфілл надзвичайно багато зробив для популяризації в англomовному світі України та українського художнього слова і, безперечно, заслуговує на те, щоб вважати його першим англійським україністом у повному розумінні цього слова.

Перший віршований переклад зачинних восьми рядків «Заповіту» Шевченка здійснив Френсіс-Петрік Марчант (1870-1938). У 1897 р. він надрукував у «Записках Англо-російського літературного товариства» обширну статтю про Шевченка і власні переклади декількох його поезій, а саме: перших восьми рядків «Заповіту», поем «Іван Підкова», «Тарасова ніч», віршів «Минають дні, минають ночі...», «Огні горять, музика грає...», «Думи мої, думи мої...» (1839)⁵⁰. До речі, ці ж «Записки...» у 33 номері за 1902 р. опублікували знову поезію «Минають дні, минають ночі...», але в перекладі Леонарда Магнуса.

Перекладаючи, Марчант послуговувався не оригіналами, а російськими перекладами М. Курочкіна, М. Михайлова, О. Плещеева з Гербелевого видання «Кобзаря» 1869 р. І все ж він намагався відтворити художні особливості, зокрема образність, Шевченкових творів. Його переклади, незважаючи на їхню фрагментарність і поверховість, збагачували знання англomовного читача про творчість українського поета⁵¹.

Марчант перекладав переважно з російської (О. Пушкіна, О. Грибоедова, М. Лермонтова, А. Майкова, М. Некрасова) та чеської (Ярослава Врхліцького, К. Чапека) мов. Він був активним членом «Англо-російського літературного товариства»,

⁵⁰ Marchant F. P. An appreciation with translations from Shevchenko's Little or Malo-Russian poetry // The Anglo-Russian Literary Society Proceedings. – 1897. – No. 18.

⁵¹ Кузик Д. Маловідомі англійські переклади // Всесвіт. – 1976. – № 3.

часто виступав з доповідями на його засіданнях. У 1900 р. опублікував у «Записках» цього товариства (отже, раніше, ніж Морфілл) інформативну рецензію на антологію «Вік», зупиняючись на творчості Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Старицького, С. Руданського та ін.⁵² У цьому ж органі Марчант друкує студію «Огляд різних слов'янських мов», у якій чимало місця відводить українській мові⁵³.

Крім Ролстона, український казковий епос перекладали та популяризували Альберт-Генрі Вратіслав (1822-1892) та Роберт-Нізбет Бейн (1854-1909). Дотепер роль цих літераторів майже не висвітлена в історії українсько-англійських взаємин.

Чех за походженням, Вратіслав зосереджував увагу головним чином на чеській літературі різних періодів. Але водночас цікавився і успішно вивчав інші слов'янські мови. У 1850 р. він мешкав деякий час у Кракові з метою удосконалення своїх знань з польської мови. Доказом безперечного авторитету Вратіслава як славіста служить той факт, що 1877 р. його запросили виступити з публічними лекціями про чеську літературу XIV ст. на Ільчестерських курсах. У 1878 р. тексти цих лекцій було повністю опубліковано в Лондоні⁵⁴. Прихильну рецензію на них написав Морфілл у лютневому номері журналу «The Athenaeum» за 1878 р.

У 1889 р. з'являються перші вартісні переклади українських казок англійською мовою, здійснені Вратіславом, «Шістдесят народних казок з виключно слов'янських джерел,

⁵² Marchant F. P. Rev. of: "Vik" (The Century), 1798-1898. Kiev, 1900 // The Anglo-Russian Literary Society Proceedings. – 1900. – No. 29. – P. 128-129.

⁵³ Marchant F. P. A survey of the different Slavonic languages // Ibid. – 1908. – No. 53. – P. 36-37.

⁵⁴ Зорівчак Р. П. Український казковий епос англійською // Вітчизна. – 1984. – № 12.

перекладених англійською прозою, із вступом і примітками»⁵⁵. На збірку з'явилося чимало позитивних рецензій. «Винятково цікава книжка», – писав анонімний рецензент у журналі «The Athenaeum» від 6 вересня 1890 р. Крім чеських, польських, російських, сербських, білоруських, хорватських та інших казок, знаходимо тут дев'ять українських. З них шість народних та три казки літературного походження (Я. Головацького й П. Лавровського). Тексти казок Вратіслав брав із збірки Карла Яромира Ербена (1811-1870), чеського поета й фольклориста, якого дуже високого цінував Морфіл⁵⁶. Натхненний ідеєю всеслов'янського братання, сповнений бажання дати своїм країнам певне уявлення про різні слов'янські мови, Ербен видав у 1865 р. збірку «Сто прстонародних слов'янських казок і переказів в оригіналі»⁵⁷. Збірку доповнював чужомовно-чеський словник з вхідними словами, писаними кирилицею або латиницею. Українськими джерелами Ербену послужили другий том збірки П. Куліша «Записки о Южной Руси» (1857) та другий випуск альманаху «Вінок русинам на обжинки», що його уклав у Відні в 1847 р. І. Головацький, український громадський діяч і журналіст. У передмові до своєї збірки Вратіслав писав, що він спершу взявся за читання Ербенової збірки, аби глибше й докладніше познайомитися з різними слов'янськими мовами, але казки так захопили його, що в нього виникло нестримне прагнення хоча б частину з них перекласти англійською мовою.

На підставі зіставлення оригіналів з перекладами можна констатувати чималу майстерність перекладів, яким

⁵⁵ Wratislav A. H. Sixty folk tales from exclusively Slavonic sources, translated into English prose, with introduction and notes. – London, 1889.

⁵⁶ Naughton J. D. Morfill and the Czechs // Oxford Slavonic Papers: New ser. – 1984. – Vol. 17. – P. 65.

⁵⁷ Erben K. J. Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních. – Praha, 1865.

властива не лише смислова точність, а й високий ступінь адекватності у відтворенні англійською мовою поетики українського казкового епосу. Оскільки українсько-англійського словника в добу, коли перекладав Вратіслав, ще не було (перший українсько-англійський словник, укладачем якого був М. Подвезько, вийшов друком лише у 1952 р.), то перекладач, напевно, користувався уже згадуваним українсько-німецьким словником Є. Желехівського та С. Недільського.

Вратіслав увійшов в історію англомовної україніки як інтерпретатор української казки, народної і літературної, як перший значний перекладач української художньої прози англійською мовою. У нього швидко знайшлися послідовники, що було зумовлено не лише зацікавленістю англійців фольклором України, а й всезагальним інтересом до казкового епосу. У 1894 р., через п'ять років після Вратіславової збірки, майже одночасно в Лондоні та Нью-Йорку вийшли в світ «Козацькі та народні казки», що їх переклав та упорядкував уже згадуваний Р.-Н. Бейн⁵⁸. Ця збірка, що вміщувала 27 казок, була першою англомовною художньою книжкою, перекладеною з української мови.

Бейн досконало опанував самотужки 20 мов, а також глибоко вивчив історію скандинавських та слов'янських країн. Працюючи науковцем у Британському музеї, Бейн, крім поточної бібліотечної роботи, багато перекладав, написав чимало розвідок з історії слов'янщини та скандинавських країн, виступав автором багатьох статей до одинадцятого видання «Британської енциклопедії».

У збірці українських казок Бейн умістив цікаву передмову, у якій знайомив своїх краян з народом та фольклором,

⁵⁸ Cossack fairy tales and folk-tales / Ill. by E.-W. Mitchell. – London, 1894; Cossack fairy tales and folk-tales / Ill. by E.-W. Mitchell. – New York, 1894.

зокрема з казковим епосом України. Він називає українську мову козацькою, характеризує її як самостійну мову, якою створено багату літературу та чудові народні пісні і особливо народні казки, унікальні в багатьох відношеннях, що ними справедливо захоплюються фольклористи різних країн. Згадуються тут В. Ролстон та В. Морфілл, які давали високу оцінку українському казковому епосу. Відсутність перекладного словника з українською мовою як мовою-джерелом перешкоджала, на думку дослідника, поширенню цих шедеврів у світі аж до появи прекрасного словника Є. Желехівського та С. Недільського.

Матеріал до своєї збірки Бейн брав з трьох головних збірок українських народних казок, які він стисло характеризує. Йдеться насамперед про другий том «Записок о Южной Руси» П. Куліша, де вміщено казки, записані у Пирятинському повіті на Полтавщині.

Найкращою Бейн вважає двотомну збірку І. Рудченка «Народные южнорусские сказки» (1869-1870), де вміщено 137 казок. Більшість з них записана безпосередньо з уст народу, головним чином на Полтавщині, Київщині та Волині, і раніше не друкувалась. Високої думки Бейн і про працю М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1876), де зібрано 500 прозових казок, анекдотів, приказок, записаних на Степовій Україні, Галичині, Київщині. Ці три збірки, підкреслює вчений, містять казковий матеріал, зібраний в різних районах України, та відтворюють мовні особливості окремих говірок. Що стосується жанрової своєрідності української казки, то Бейн вважає, що вона зберегла чимало первісних загальнофольклорних рис, зокрема, такі старовинні компоненти, як чародійна хустинка, чародійне яйце, що приборкує худобу та є небезпечним для ледачих, необережних тощо. Дослідник закликає фольклористів пізнавати ці шедеври казкового епосу в оригіналі.

Бейн майже не мав попередників-перекладачів англійською мовою з української. П. Куліш, І. Рудченко, М. Драгоманов записували казки так, як чули їх з уст народу, застосовуючи непослідовні та строкаті правила орфографії, бо єдиних правил ще не було вироблено. Інтерпретації Бейна адекватно відтворюють не лише зміст, а й експресивно-стилістичні нюанси оригіналу, його народнопоетичний струмінь. Книжку ілюстрував Е. Мітчел. Рисунки виконані гарно й дотепно, але зображені на них люди ні одягом, ні виглядом не нагадують українців. Збірку, що швидко розійшлася, перевидали у 1902 та 1916 роках. В останньому виданні з'явилися нові ілюстрації Н.-Л. Нізбета.

На жаль, ця перша, вартісна збірка перекладів з української мови на англійську не набула широкого розголосу в науці, не знайшла заслуженого резонансу в англомовній Україні. Перші рецензії на неї з'явилися аж у 80-х роках нашого століття⁵⁹.

Українські казки видавали у Великобританії в ХХ ст. порізно. Критичної оцінки заслуговує збірка Ч. Коксвелла «Сибірські та інші народні казки», видана 1925 р., де українська казка представлена дуже примітивними, псевдонародними підробками на кшталт казки «Київська відьма»⁶⁰. Після збірок Вратіслава та Бейна це був ганебний, нетямущий – аж до глуму! – крок назад.

Досить добре перекладено 1944 р. казку «Івасик-Телесик» в опрацюванні П. Тичини. Цікава також опублікована 1945 р. у Лондоні збірка Дж. Шеллі «Народні казки з Радянського Союзу» («Folk tales of the peoples of the Soviet Union»),

⁵⁹ Зорівчак Р. П. «Козацькі казки» Роберта-Нізбейта Бейна // Всесвіт. – 1982. – № 2; Зорівчак Р. П. Українські народні казки в перекладі Роберта-Нізбейта Бейна // Теорія і практика переклада. – 1983. – Вип. 10.

⁶⁰ Siberian and other folk-tales; primitive literature of the Empire of the Tsars / Coll. a transl. by Ch. F. Coxwell. – London, 1925.

де знаходимо українські народні казки «Вітер», «Грицько і пан». У 1964 р. у Нью-Йорку вийшла збірка з восьми українських народних казок у перекладі Марії Блоч («Ukrainian folk tales»). Перекладачка брала українські тексти з двотомної збірки казок І. Рудченка 1869-1870 рр. Інколи українські казки («Пастушок» та ін.) у перекладі А. Біленка друкує «Morning Star».

Однією з перших англійських авторів, що писала про українців, була Мені-Мюрієл Дові (1867-1945), популярна англійська письменниця, по матері шотландського походження. Вона народилася в Ліверпулі в купецькій родині. Навчаючись у Німеччині та Франції, опанувала декілька іноземних мов⁶¹. Після десятитижневої подорожі по Українських Карпатах у 1890 р. Дові публікує нарис «В Русинії», а наступного року виходить друком її книжка «Дівчина в Карпатах» (у Лондоні, Нью-Йорку й Лейпцігу).

У нарисі Дові розповідає про своє перебування в Карпатах, про життя і побут гуцулів. «Без сумніву, – пише вона, – Галичина – країна дуже багата на природні ресурси. Якщо ви не стоїте на покладах нафти, то стоїте на покладах солі та дуже ймовірно, що й срібла, і всюди, де росли ліси, має бути вугілля»⁶². Гуцулів авторка вважає найінтелігентнішими селянами в світі із дивним художнім відчуттям.

Книжка «Дівчина в Карпатах» не має розгорнутої сюжетної лінії, це своєрідний щоденник мандрівця. Дові детально описує своє перебування на Гуцульщині, зокрема в Коломиї, Ділятині, Косові, Микуличині, Космачі, Жаб'ю, походи на най-

⁶¹ Plarr V.-G. Men and women of the time: A dictionary of contemporaries / Fifteenth ed., revised and brought down to the present time. – London, 1899. – P. 806; Mrs E. Fitzgerald. Author and traveller // The Times. – 1945. – 2 April. – P. 6, column 5.

⁶² Dowie M. M. In Ruthenia // The Fortnightly Review. – 1890. – Vol. 48. – P. 530.

вищі вершини Українських Карпат – Говерлу та Попа-Івана⁶³. Її розповідь про Покуття, усякденні й святкові звичаї та обряди гуцулів, їхнє мистецтво відзначається вірогідністю, вона сповнена теплоти і сердечності до простого люду.

Книжка витримала чимало видань, в англомовному світі на неї з'явилося багато позитивних рецензій, що свідчить не лише про талант її авторки, а й про інтерес англійського читача до українського побуту.

У 1902 р. у Лондоні опубліковано твір С. Ейдіна «Перекотипале, або Літні дні на Україні». Це пригодницька повість з життя молодшої англійської аристократки, що мала невеличкий маєток на Півдні України. У ній епізодично описуються українські селяни та краєвиди. Цінність її в показі наростання революційного руху в царській Росії, засудженні не лише царизму, а й панів-лібералів. Цікавим є заголовок твору, підказаний заспівом до Шевченкової поеми «Мар'яна-черниця»:

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотипале.
Так і доля: того лама,
Того нагинає;
Мене котить, а де спинить,
І сама не знає⁶⁴.

Ці слова у творі Ейдіна наспівує постійно (у вільному англійському перекладі) селянська дівчина Феокла. У виносі зазначається, що вони належать Шевченку. Під впливом цієї

⁶³ Dowie M. M. A girl in the Carpathians. – Leipzig, 1891. – P. 131.

⁶⁴ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. – Київ, 1963. – Т. 1. – С. 145 (далі посилання на це видання у тексті з зазначенням тому і сторінки).

пісні головна героїня – Евеліна Вінбурн – порівнює себе, свою долю із перекотиполем.

Повісті з життя українців написала Доротея Джерард (1855-1915), відома також під прізвищем чоловіка – Лонгард де Лонгарде. Вона – автор багатьох повістей та романів, зокрема про життя в Австрії, де письменниця довго перебувала як дружина австрійського військового. Джерард мала славу доброго стиліста в англійській прозі на зламі XIX–XX ст.

Повість Джерард «Найстрашніший злочин» («The supreme crime»), надрукована 1901 р. в Лейпцігу, зображає життя української сільської інтелігенції. Усі події, описані тут, відбуваються в Галичині: у Коломиї, Львові та в селах Глобаки, Лусятин, Рубинці. Авторка зосереджує увагу на психологічних переживаннях героїв. Головна сюжетна лінія така: дві сестри Зіновія та Василина кохають одного й того самого юнака – Григорія Петріва, досить непостійного в своїх почуттях. Коли Василина, отруївшись, вмирає, а Зіновія виходить заміж за Петріва, люди, головне батько й чоловік, поступово починають звинувачувати Зіновію у смерті сестри. Усі симпатії авторки на боці Зіновії, мужньої, правдивої, самовідданої жінки – дружини й матері. Повість закінчується трагічно: доведена до відчаю недовір'ям людей, зокрема чоловіка, Зіновія отруюється, щоб доказати свою невинність. А через деякий час виявляється, що Василина сама отруїлася, очевидно, без наміру, випадково, ковтнувши декілька «таблеток краси», які насправді були миш'яком. Лише мати Зіновії ніколи не сумнівалася в її невинності. Закінчується повість самозвинуваченням Петріва: якби він кохав дружину так, як кохала її рідна мати, то він би вірив у її невинність так, як вірила мати, – без роздумування і сумнівів. У повісті лише епізодично показано селян, детальніше – деякі реалії тогочасного українського сільського побуту. Цього

ж, 1901 р. на повість з'явилася позитивна рецензія в журналі «The Contemporary Review»⁶⁵.

1912 р. водночас у Лейпцігу і Лондоні було опубліковано повість Джерард «Благородна брехня»⁶⁶. Головна героїня цього твору – скромна дівчина з карпатського села Дарія Костин. Авторка з любов'ю створює її образ – працюючої, вродливої, співучої дівчини, що вміє щиро, безкорисливо кохати і заради коханого пожертвувати всім, навіть особистим щастям. Не вина, а біда Дарії в тому, що її коханий – Богдан Летинський – не був вартий її кохання. Джерард нещадно викриває абсолютну моральну ницість, як зовні здавалося, блискучого аристократа. Повість закінчується тріумфом Дарії: завдяки своїм здібностям до музики та великій працездатності вона стає співачкою у Відні, і вишукана віденська публіка захоплюється українськими народними піснями в її виконанні. Влаштовується щасливо і особисте життя співачки. Оскільки улюблена пісня Дарії – «Нащо мені чорні брови», Джерард дає досить точний віршований переклад цієї Шевченкової поезії, називаючи її «a hunting song» («владна, ваблива пісня», с. 17*).

У цьому ж році відомий в Англії мистецький журнал «Studio» присвячує спеціальний випуск українському мистецтву. У ньому опубліковано статтю київського вченого, глибокого дослідника українського народного побуту й мистецтва М. Біляшівського «Селянське мистецтво на Україні». У розвідці підкреслюється артистичність українського народу, роз-

⁶⁵ “The Supreme Crime” by D. Gerard // The Contemporary Review. – 1901. – May. – P. 758.

⁶⁶ Gerard D. A glorious lie. – London, 1912; Gerard D. A glorious lie. – Leipzig, 1912.

* Цитату подано за лейпцігським виданням повісті.

глядаються різні види ужиткового мистецтва, зокрема народний одяг, житло, різьбярство, гончарство, вишивка.⁶⁷

Суттєвий внесок у англomовну шевченкіану зробила Е. Л. Войнич (1964-1960) – англійська письменниця, авторка славнозвісного «Гедзя», композитор, перекладачка (переважно російських письменників). Вона брала активну участь у загальноєвропейському революційному русі, була знайома з Ф. Енгельсом та Г. Плехановим. Під впливом Ф. Волховського та С. Кравчинського Войнич вивчала українську мову та літературу, зокрема творчість Т. Шевченка. Свої знання про Україну вона поглибила в Росії, перебуваючи тут у 1887-1889 рр., і у Львові, куди приїжджала у лютому 1895 р. до М. Павлика у справі поширення нелегальної літератури в Росії⁶⁸.

До речі, Ф. Волховський, революційний народник родом з Полтавщини, що, втікши із заслання, перебував у політичній еміграції в Лондоні (1889-1914), пропагував серед англійців український фольклор і літературу. Приміром, у 1902 р. він неодноразово виступав у Лондоні з лекцією англійською мовою «Пафос і гумор в українському фольклорі».⁶⁹

У 90-х роках Войнич почала перекладати твори Шевченка. Через двадцять років опублікувала у власному перекладі 156 рядків його поезії: «Минають дні, минають ночі...», «Зоре моя вечірняя» (пролог до поеми «Княжна»), «Заповіт», «Мені однаково, чи буду...», «Косар», «Минулі літа молодії...»

⁶⁷ Bilachevsky N. The peasant art of Little Russia (the Ukraine) / Transl. by V. Stepanowsky // Studio: Special number. – 1912. – September. – P. 15.

⁶⁸ Денисюк І. О. Українські друзі Е. Л. Войнич // Україна. – 1956. – № 6; Шемет О. Ліліан Войнич у Львові // Жовтень. – 1970. – № 7.

⁶⁹ Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века. – Москва; Ленинград, 1961. – С. 344; Free Russia. – 1902. – 1 May. – P. 60; 1902. – 1 June. – P. 76; 1902. – 1 November. – P. 104.

(під назвою «Winter»)⁷⁰. На переклади Войнич з'явилося чимало рецензій в українській, російській та англійській пресі⁷¹.

Серед англомовних інтерпретаторів Шевченка Войнич, мабуть, – найвизначніша літературна постать, найобдарованіша поетично й музично. Вона мала кращу за інших нагоду пізнати й сприйняти Шевченків дух: сама брала участь у революційній боротьбі проти царату й – щасливим збігом обставин – була особисто знайома з Франком.

Письменниця була добре обізнана з діяльністю Драгоманова. У листі до Павлика від 3 вересня 1895 р. вона писала: «Я довідалася про смерть Драгоманова. Я надто добре розумію, яке це для Вас горе, щоб говорити Вам про своє співчуття: адже Ви у цьому не сумніваєтеся»⁷². Якщо додати, що перекладачка знала українську мову, то є всі підстави вважати її переклади, що мають художньо-естетичну вартість і сьогодні, визначним явищем англомовної шевченкіани⁷³.

Кращі серед її перекладів – «Заповіт» (найдосконаліше з усіх вісімнадцяти дотепер відомих англомовних тлумачень), «Зоре моя вечірняя», «Мені однаково, чи буду...». Безмежна щирість цих поезій проривається навіть крізь переклад. Войнич зберегла багатство змісту і своєрідність стилю першотворів:

⁷⁰ Six lyrics from the Ruthenian of Taras Shevchenko, also The song of the merchant Kalashnikov from the Russian of Mikhail Lermontov / Transl. by E. L. Voynich. – London, 1911.

⁷¹ Етель-Ліліан Войнич і Україна: Бібліографічний покажчик / Укл. В. Т. Полєк. – Львів. 1970. – С. 22-24.

⁷² Цит. за: Денисюк І. О. Українські друзі Е. Л. Войнич. – С. 16.

⁷³ Устенко Г. О. Етель-Ліліан Войнич – біограф Т. Г. Шевченка і перекладач його творів на англійську мову // Праці Одеського університету: Серія філологічних наук. – 1962. – Т. 152, вип. 14. – С. 80-91; Жомнір О. В. Переклади поезії «Заповіт» англійською мовою // Збірник праць Шістнадцятої наукової шевченківської конференції. – Київ, 1969. – С. 244-245.

прийом перенесення («Мені однаково, чи буду...», «Минають дні, минають ночі...»), повтори, мелодійність внутрішніх рим, риторичні звертання, («Минають дні, минають ночі...»). Ритмікою, у якій Шевченко був справжнім віртуозом, перекладачка намагалася наблизитися до оригіналу. Найслабше перекладено вірш «Косар». В англійському тексті домінує мотив жаху, песимізму.⁷⁴

Збірка містить також передмову Войнич та нею ж написаний біографічний нарис про Шевченка. У ньому англійська письменниця відзначає владну музику Шевченкових творів, розглядає його як світового лірика, як бунтаря-революціонера, звертає увагу на соціальні умови життя українського поета, наводить уривки з його листів і з повісті «Художник». У нарисі, однак, відчувається недостатня поінформованість Войнич (помилкове твердження про повний занепад таланту Шевченка після заслання, плутанина в датуванні творів тощо). Вона не сказала нового слова про українського поета, та й не могла сказати: англійська критична шевченкіана дотепер (а тим більше на початку ХХ ст.) має лише інформативний характер. І добре, коли ця інформація ще в основному правдива.

Революційне піднесення перед Першою світовою війною, заборона царським урядом Шевченкового ювілею 1914 р. зумовили появу ряду статей про українського поета в англійській пресі і нових перекладачів, серед яких чільне місце належить англійським літераторам Персі-Полу Селверу та Карлу-Еріху-Бехгоферу Робертсу.

П.-П. Селвер (1888-1970) – англійський перекладознавець, фразеограф, перекладач (головним чином з чеської мови). Він переклав «Заповіт»⁷⁵, «Огні горять, музика грає...», «Якби

⁷⁴ Жомнір О. В. Шевченків «Косар» у переклад Е. Войнич // Жовтень. – 1969. – № 7.

⁷⁵ Shevchenko T. Legacy / Transl. by P. P. Selver // The New Age. New ser. – 1915. – Vol. 16, no. 22. – P. 589.

ви знали, паничі...» (перших 42 рядки), «І небо невмите, і за-спані хвилі...»⁷⁶(крім перших двох поезій, усі інші перекладено вперше), переклав дещо з прози Шевченка: автобіографію (лист до редактора «Народного чтения» у другій редакції), уривки з щоденника. Ці переклади було опубліковано 1916 р. в журналі «The New Age»⁷⁷. Згодом, 1919 р., автобіографію передруковано в «Антології новітньої слов'янської літератури в прозі і віршах», укладеній Селвером. Йому належить і переклад повісті «Художник», який він не зміг опублікувати. Інтерпретації Селвера літературні та близькі до першотворів за змістом, але не передають сили й простоти Шевченкового поетичного виразу, не справляють враження цілісності.

К.-Е.-Б. Робертс (1894-1949) – англійський літератор і журналіст. Перекладав головним чином з російської мови. У 1916 р. опублікував (у співавторстві з Софією Вольською) переклад драматичної поеми Лесі Українки «Вавилонський полон»⁷⁸. 1917 р. за його редакцією вийшла антологія російської поезії, де крім драми «Вавилонський полон» вміщено Шевченкову поему «Катерина»⁷⁹, перекладену ним у тому самому співавторстві ще 1915 р.⁸⁰. Переклад «Катерини» не відтворює адекватно оригіналу вже тому, що він зроблений прозою. У 1940 р. Робертс здійснив віршований переклад Шевченкової поеми «Тарасова ніч».

⁷⁶ Anthology of modern Slavonic literature in prose and verse / Transl. by P. P. Selver. – London, 1919. – P. 205-207.

⁷⁷ Shevchenko's autobiography / Transl. by P. P. Selver // The New Age. New ser. – 1916. – Vol. 18, no. 24. – P. 563-564; Extracts from Shevchenko's Diary // Ibid. – Vol. 19, no. 5. – P. 112-113.

⁷⁸ Ukrainka L. The Babylonian captivity // Five Russian plays with one from the Ukrainian / Transl. by C. E. Roberts. – London, 1916.

⁷⁹ A Russian anthology in English. – London; New York, 1917. – P. 82-96, 186-199.

⁸⁰ Shevchenko's Katerina / Transl. by S. Wolska, C. E. B. Roberts // The New Age. New ser. – 1915. – Vol. 16, no. 20. – P. 536-538.

У 20-30-х роках XX ст. значну роль в ознайомленні англійської громадськості з українською літературою відіграв лондонський науковий журнал «The Slavonic Review». У ньому 1924 р. опубліковано статтю І. Франка «Тарас Шевченко»⁸¹. Вона була написана ще в 1914 р.⁸² на замовлення англійського вченого Р.-В. Сетона-Вотсона, який збирався видавати журнал «The European Review», щоб знайомити англомовного читача з літературою менш відомих народів Європи. Як епіграф до статті автор подав свою «Присвяту» – одну з найлаконічніших і водночас найглибших характеристик Шевченкової творчості. У статті Франко, користуючись методом порівняльно-історичного вивчення літератур, розглядає новаторство українського поета на тлі світової літератури, а також подає його стислий життєпис.

У 1926 р. цей же журнал (№ 5) умістив бібліографію праць, присвячених українській мові (історії мови та діалектологічним студіям), – усього понад сто позицій. Серед них чимало радянських видань. У 1951 р. тут надруковано досить вдалий переклад популярного вірша Ю. Федьковича «Дезертир»⁸³; у 1958 р. (т. 36, № 87) – розвідку відомого сучасного славіста й перекладача Д. Ворда про його працю над перекладом «Слова о полку Ігоревім», з якою він виступав на IV Міжнародному конгресі славістів у Москві в вересні 1958 р.

На жаль, мало позитивного можна сказати про сучасні періодичні славістичні видання у Великобританії. Деякі з них,

⁸¹ Franko I. Taras Shevchenko // The Slavonic Review. – 1924. – Vol. 3, no. 7. – P. 110-116.

⁸² Ні! Вона була написана у 1891 р., опублікована в «Зорі» [№ 5, С. 86-90], потім у 1914 р. у «Zeit» ([Франко. І. Зібр. творів] т. 39, С. [652]). (Власноручна примітка Р. Зорівчак).

⁸³ Fedkovych Yu. Deserter / Transl. by W. Matthews // The Slavonic and East-European Review. – 1951. – Vol. 29, no. 73. – P. 361.

як «The Oxford Slavonic Papers», майже зовсім не вміщують українознавчих матеріалів. У цьому виданні, яке виходить з незначними перервами щорічно від 1950 р. знаходимо лише одну дійсно фундаментальну українознавчу публікацію: статтю професора Дж. Крекрефта про праці Феофана Прокоповича. Її автор підкреслює зростання наукового інтересу до творчості Феофана Прокоповича в Радянському Союзі. Бібліографія (185 позицій) свідчить про глибоку обізнаність укладача з усіма радянськими виданнями⁸⁴. Деякі сучасні журнали вміщують окремі хибні в ідеологічному плані, бідні фактажем статті, як уже згадувані «The Slavonic and East-European Review» або «The Ukrainian Quarterly». Наприклад, в останньому 1947 р. (вип. 3, № 2), надруковано статтю В. Кисілевського «Публікація Чарлза Діккенса про Тараса Шевченка 70 років тому». Її автор намагається довести, що перша критична стаття про Шевченка в Англії (5 травня 1877 р.) була опублікована нібито в журналі, що його видавав відомий англійський романіст Чарлз Діккенс. Але ж Діккенс помер у 1870 р., а журнал «All the Year Round», який дійсно опублікував статтю про Шевченка, видавав найстарший син романіста – Чарлз Діккенс Молодший.

Далі Кисілевський стверджує, що першу англomовну біографію Шевченка в США написав А. Гончаренко та помістив у журналі «The Alaska Herald». Насправді ж А. Гумницький, що мав псевдонім А. Гончаренко, опублікував на сторінках «The Alaska Herald» англійською мовою лише прозовий переклад уривків з Шевченкової поеми «Кавказ» (рядки 89-106, 128-129) під назвою «Цікаві ідеї поета Тараса Шевченка»⁸⁵.

⁸⁴ Cracraft J. The bibliography of the works of Feofan Prokopovich (1681-1736) // The Oxford Slavonic Papers. New ser. – 1975. – Vol. 8.

⁸⁵ Зорівчак Р. П. Перший популяризатор творів Шевченка в англomовному світі // Збірник праць Двадцять четвертої наукової шевченківської конференції. – Київ, 1982.

До Шевченкового ювілею 1939 р. з'явилися нові переклади – відомого англійського письменника Джека Ліндсея (нар. 1900 р.)⁸⁶ та маловідомого ірландського літератора Падрика Бресліна (1907-1941). Їхні переклади було опубліковано в радянській англomовній періодиці: журналі «The International Literature» та газеті «The Moscow News» протягом 1939-1940 рр.

Дж. Ліндсей переклав шість поезій Шевченка (178 рядків): «Заповіт», «Якби ви знали, паничі...», «Сон» («На панщині пшеницю жала...»), «Садок вишневий коло хати...», «І золоті, й дорогої...», «Ой діброво – темний гаю!» (дві останні поезії перекладено вперше). Перекладам притаманні змістова точність, революційна пристрасність оригіналу, цікаві ритмічні пошуки. Але відчувається, що Ліндсей не знав української мови і перекладав не з оригіналу. У перекладах багато ампліфікацій, часто порушується ритмомелодика оригіналів, втрачається напруженість вислову⁸⁷.

В 30-ті роки у Москві студював П. Бреслін, де опанував російську та українську мови. Він переклав частину поеми «Катерина» (рядки 393-686), поезії «Заповіт», «Не женися на багатій...», «І виріс я на чужині...», «Я не нездужаю, нівроку...», заспів «Причинни». Вірші «Не женися на багатій...», «І виріс я на чужині...» та «Я не нездужаю, нівроку...» перекладено англійською мовою вперше. Переклади – посередні щодо художнього рівня, в них наявні вилучення або невдала інтерпретація окремих реалій, серйозні текстові перекознення, що зменшують ідейно-емоційну наснагу оригіналу.

Спадщина Шевченка стала предметом гострої ідеологічної боротьби, що помітно активізувалася напередодні Шевченкових ювілеїв 1961 та 1964 років. Наприклад, у 1951 р. англійський славіст і балтист В.-К. Меттьюз опублікував у Лондоні

⁸⁶ Помер 1990 р. (Прим. Т.Ш.).

⁸⁷ Шевченківський словник : у 2 т. – Київ, 1976. – Т. 1. – С. 359.

нарис «Тарас Шевченко: людина і символ», позначений буржуазно-націоналістичною тенденційністю у ставленні до українського поета⁸⁸. У 60-х роках вийшли переклади Віри Річ, відомої також як перекладачки творів Лесі Українки⁸⁹. Деякі з них вказують, що ця перекладачка має талант і старанною працею могла б прислужитися англомовному читачеві в ознайомленні з поетичною спадщиною Шевченка. Але у них зустрічаються випадки буквалізму та – що найгірше – звуження ідейно-тематичного діапазону оригіналу. Її літературознавчі праці, в тому числі й українознавчі, позначені буржуазною тенденційністю та необ'єктивністю.

Зразком об'єктивної інформації про Шевченка є студія англійської журналістки Полін Бентлі «Тарас Шевченко – український поет волі», вміщена в англійському випуску «The UNESCO Courier». Стаття прикрашена репродукціями мистецьких творів Шевченка та ілюстрацією до поеми «Гайдамаки», що належить В. Касіяну. Авторка високо оцінює творчість українського поета, називаючи його генієм світової літератури⁹⁰. Статтю передруковано в цьому ж випуску французькою, іспанською та арабською мовами. Уривки з неї вміщено в українській радянській та в прогресивній англомовній пресі.

Розуміння Шевченкової поезії у Великобританії поглиблюється завдяки концертам, літературним вечорам, фотовиставкам і виставкам його художніх творів і репродукцій з малярських робіт, які часто організують прогресивні кола, Товариство англо-радянської дружби та Товариство шотландсько-

⁸⁸ Там же. – С. 396.

⁸⁹ Shevchenko T. Song out of darkness: Selected poems / Transl. by V. Rich. – London, 1961; Ukrainka L. Selected works / Transl. by V. Rich. – Toronto, 1968.

⁹⁰ Bentley P. Taras Shevchenko – Ukraine's poet of freedom // The UNESCO Courier. – 1961. – No. 7/8.

радянської дружби. Популяризації поета, вшанування його пам'яті сприяли шевченківські ювілеї 1961 та 1964 років, які відзначались у всьому світі. Найзначніші шевченківські урочистості в ці ювілейні роки відбулися в Лондоні (1961) і Ноттінгемі (1964). У програмах концертів розповідалося про життєвий і творчий шлях поета, читалися його твори, в англійській пресі з'являлися інформативно-оглядові статті про Шевченка та про вшанування його пам'яті у Великобританії.

Активними популяризаторами Шевченка у Великобританії виступали діяч англійського й міжнародного робітничого й комуністичного руху Гаррі Полліт, англійський письменник Джеймс Олдрідж, шотландський поет і літературний критик Г'ю Макдіармід (справжнє ім'я та прізвище – Крістофер Маррі Грів).

У 1939 р. Вільям-Джеймс Ентвісл, професор Оксфордського університету, випустив у світ вартісну книжку «Європейська балада»⁹¹. Єдиний в українському літературознавстві відгук на цю працю знаходимо в студії Г. Нудьги про українські думи в Англії⁹². На великому фактичному матеріалі Ентвісл спершу обґрунтовує жанрові особливості балади, включаючи туди, по суті, усі пісенні зразки, а тоді, в окремих розділах, детально характеризує специфіку балад окремих народів. Українські народнопісенні тексти розглядаються і в окремому розділі, і в розділі про польський музичний фольклор (ідеться про Галичину, що на час написання книжки входила до складу Польщі). У ній автор стисло характеризує українські колядки, гагілки, веснянки, коломийки, щедрівки, обжинкові пісні і найдетальніше зупиняється на думках, які він вважає «окремою ланкою в історії світової поезії».

Із післявоєнних видань заслуговує на увагу англомовна добірка віршів радянських поетів, присвячених Великій Вітчиз-

⁹¹ Entwistle W. J. *European balladry*. – Oxford, 1939.

⁹² Нудьга Г. А. Українські думи в англійських перекладах і критиці.

няній війні⁹³. У передмові Е. Вільямс і В. Пінто, укладачі збірки, підкреслюють, що поезія грає важливу роль у житті радянських людей. Тут розміщено 60 поезій 23 поетів, з них трьох українських: М. Бажана («Вітер зі Сходу» з циклу «Сталінградський зошит»), М. Рильського («В снігах»), М. Стельмаха («Матері» та «Чайка» з циклу «Шляхами війни»).

Дуже важкий для перекладу вірш «Вітер зі Сходу», написаний в розпалі історичної битви на берегах Волги. І все ж перекладачка Пінто адекватно відтворила словесний подих грізного часу, «залізні тони» війни, що звучать у цьому вірші. Як і в оригіналі, кожен рядок перекладу агітує, кличе, переконує, ударно й концентровано виражаючи незламну волю народу до перемоги, пекучу зненависть до фашизму.

Треба, однак, зробити закид перекладачці, яка вилучила з тексту дві важливі географічні назви: Дніпро й Сулу. Це не просто назви, а поняття, що вміщують у собі цілий скарб асоціацій, легенд і переказів: *Дніпро* – символ України, а *Сула*, завдяки згадкам про неї у «Слові о полку Ігоревім» («Іржуть коні за Сулою, Слава дзвенить у Києві...»), – натяк на предковичну боротьбу нашого народу проти загарбників.

Пінто значною мірою адекватно відтворила Стельмахові вірші «Матері» та «Чайка», стилізовані в дусі народних пісень. Правда, образ *чайки* викликає певні застереження щодо перекладу. Для українців це – образ символічний, що в народних піснях часто асоціюється з поняттям *України*. Саме на цьому символі і побудована однойменна поезія Стельмаха, написана про страхітливі дні війни:

Може, й мати моя, як та чайка-небога,
В неволі ридає за сином своїм⁹⁴.

⁹³ The road to the West: Sixty Soviet war poems / Arranged a. transl. by A. M. Williams, V. S. Pinto; Introd. by J. Lavrin. – London, 1945.

⁹⁴ Стельмах М. Твори : у 6 т. – Київ, 1972-1973. – Т. 6. – С. 60.

В англійській поезії а gull (чайка) – символ моря, не більше. Мабуть, перекладачці доречно було б дати примітку щодо символічного значення цього образу в українській поезії. Правда, ще в 1891 р. Е. Л. Войнич переклала англійською мовою українську народну пісню «Чайка», але цей переклад залишився неопублікованим⁹⁵. Загалом розглядувана збірка мала певне значення, сприяючи зміцненню дружби між англійським і радянським народами, популяризації радянської поезії в англомовному світі.

Публікація 1944 р. прогресивним видавництвом США перекладів п'єс О. Корнійчука «Фронт» і «Партизани в степах України», спричинилася до появи в англійській пресі декількох відгуків на ці переклади. У 1945 р. у Лондоні двічі виходила друком збірка «Чотири радянські воєнні п'єси» (перекладач Дж. Шеллі), куди ввійшла п'єса Корнійчука «Фронт». У 1961 р. там же побачила світ збірка «25 оповідань з радянських республік», у якій є твори Ірини Вільде, Остапа Вишні, Олеса Гончара. У 1952 р. опубліковано окремі статті про роман В. Собка «Запорука миру», що був перекладений англійською мовою у Москві 1951 р⁹⁶.

На жаль, останнім часом у Великобританії майже не з'являються високоякісні переклади українського художнього слова. Часом це такі переклади, як згадувана уже збірка В. Річ з Т. Шевченка або подібне видання творів О. Довженка в перекладі М. Царинника. Те, що в Великобританії видають дуже мало перекладів української літератури, не означає, що англійський читач зовсім не обізнаний з українською літературою, зокрема з українською радянською літературою. Адже переклади, що виходять друком у Канаді та США, а також вітчизняна

⁹⁵ Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века. – С. 344.

⁹⁶ Родзевич Н. З історії українсько-англійських літературних зв'язків // Вітчизна. – 1956. – № 10. – С. 162.

англомовна українка відкривають читачеві Великобританії шлях до української літератури. Зокрема, велика заслуга тут видавництв «Прогрес» і «Дніпро», періодичних видань англійською мовою «The Soviet Literature», «News from Ukraine», «Ukraine», «The Ukrainian Canadian» (органу ТОУК).⁹⁷

Видавництво «Прогрес» (попередні назви: Видавництво іноземних робітників в СРСР, 1931-1939; Видавництво літератури іноземними мовами, 1939-1963) опублікувало чимало творів української літератури в англійських перекладах: «Прапоносці» О. Гончара (1948), «Запорука миру» В. Собка (1951), роман М. Стельмаха «Кров людська – не водиця» (1962; 1968), віршовані та прозові твори Т. Шевченка (1964; 1979), прозу І. Франка, М. Коцюбинського. Останній вагомий здобуток «Прогресу» – це збірка творів української прози від 40-х років XIX ст. до 20-х років нашого віку у перекладах канадської інтерпретаторки Марії Скрипник – лауреата літературних премій імені Максима Горького Спілки письменників СРСР (1976) та І. Франка Спілки письменників України (1986) – під заголовком «Що записано в книгу життя». Збірка опублікована 1982 р.

З 1971 р. видавництво «Дніпро» випускає твори українських письменників дожовтневого і радянського періодів іноземними мовами⁹⁸. За період, що минув з цього часу (до вересня 1987 р.), тут вийшло 245 книжок, з них англійською мовою – 117. Протягом останніх років видавництво опублікувало англійською мовою поезії Т. Шевченка (1977), малу прозу І. Франка (1977; 1984), віршовані та прозові твори І. Франка в перекладі Джона Віра (1986), вибрані поезії Лесі Українки (1975;

⁹⁷ Товариство об'єднаних українських канадців (The Association of United Ukrainian Canadians) – це всеканадська організація, що функціонує з 1918 р. (під різними назвами). (Прим. Т.Ш.).

⁹⁸ Корунець І. Українське художнє слово для англомовного світу // Всесвіт. – 1985. – № 8. – С. 136-140.

1981; 1987), роман А. Головка «Бур'ян» (1976), твори М. Коцюбинського (1973; 1980), оповідання А. Тесленка (1981), «Зачаровану Десну» О. Довженка (1979; 1982), дилогію В. Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені млини» (1982; 1984), романи «Жорстоке милосердя» Ю. Мушкетика та «Сіверяни» Д. Міщенка (обидва – 1986).

Найзначніші англомовні публікації «Дніпра» – це «Антологія української радянської поезії» за редакцією З. Гончарука⁹⁹ та двотомна збірка «Українські радянські короткі оповідання»¹⁰⁰. В антології представлено 73 українських радянських поетів різних поколінь, твори яких відзначаються тематичним і стильовим розмаїттям. Завдяки цим творам перед читачем постає широка панорама життя на Радянській Україні від перших пожовтневих днів до нашого часу. Збірка оповідань уміщує твори 36 українських радянських прозаїків: А. Головка, Ю. Яновського, О. Довженка, О. Гончара, Є. Гуцала, Ю. Мушкетика та інших, що розкривають внутрішній світ радянських людей, оспівують дружбу народів, боротьбу за мир. У «Дніпрі» досить поширена практика білінгвальних видань. Так опубліковано англійські переклади творів Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Підсухи та ін.

Перше українське оповідання на сторінках англомовного журналу «The Soviet Literature» було опубліковано в 1931 р. Це оповідання «Щаслива думка» П. Козланюка про злидні галицького селянства¹⁰¹. Незабаром побачила світ новела М. Коцюбинського «Коні не винні» (1939, № 12), оповідання Марка Черемшини «Св. Николай у гарті», «Зведениця» (1940, № 4/5), О. Довженка «Мати» (1943, № 5). В останні

⁹⁹ Anthology of Soviet Ukrainian poetry. – Kiev, 1982.

¹⁰⁰ Soviet Ukrainian short stories: In 2 vol. – Kiev, 1983-1985.

¹⁰¹ Kozlanyuk P. The happy idea / Transl. by A. Wixley // Literature of the World Revolution. – 1931. – No. 5.

десятиріччя журнал звертає особливу увагу на українську літературу. В ньому знаходимо поезії М. Рильського (1958, № 10), Лесі Українки (1971, № 2), оповідання О. Гончара (1968, № 4; 1982, № 5), уривки з його роману «Перекоп» (1958, № 11/12) та ін. Інколи цілі номери присвячуються українській літературі, як, наприклад, №9 за 1968 р., де вміщено оповідання О. Гончара, Є. Гуцала, Остапа Вишні, Ю. Яновського, П. Загребельного, Гр. Тютюнника, поезії М. Бажана, А. Малишка, В. Сосюри, В. Мисика, І. Драча, В. Коротича, Р. Лубківського та інших, критичні студії П. Тичини, В. Дончика.

Англійська література здавна була відома на Україні, відіграючи значну роль у розвитку майстерності наших письменників, у формуванні художньо-естетичних смаків українських читачів.

Закономірно, що найбільше пощастило Вільяму Шекспіру. Його перекладали українською мовою більше, частіше та краще, ніж інших письменників. У нашій країні творчість Шекспіра – у великій шані. Правдиво сказав М. Бажан рядками вірша «У Стратфордї на Ейвонї», зверненими до великого англійського драматурга:

Отам ти живеш, в тих далеких народах,
Де люди, тобі не чужі,
Шанують твій подвиг, твій розмах, твій подих
І велич твоєї душі!¹⁰²

Творча рецепція Шекспіра в українській літературі розпочалася наприкінці 30-х років XIX ст. Вона була якнайтісніше пов'язана з розвитком романтизму, з пристрасним інтересом до національного минулого, із завданням створити повноцінну українську національну літературу, з пошуками нових принципів і форм художнього відтворення дійсності.

¹⁰² Бажан М. П. Доробок: Вибрані поезії. – Київ, 1972. – С. 172.

Шекспір – найулюбленіший Шевченків письменник доби Відродження. Як згадували сучасники українського поета, він часто говорив цитатами з Шекспірових творів¹⁰³. З його творами в російському перекладі М. Ф. Кетчера, якого він знав особисто (вони зустрілися в Москві 12 березня 1858 р.), Шевченко майже не розлучався протягом останніх 14 років життя. Він високо цінував Шекспіра як речника гуманістичних ідей і неперевершеного майстра художнього слова, творця високих зразків драматичного мистецтва, любив його твори у сценічному виконанні, особливо за участю негритянського актора-трагіка Айри-Фредеріка Олдріджа. Те, що мистецтво Олдріджа так хвилювало Шевченка, який англійської мови не знав, вказує, наскільки глибоко український поет був обізнаний з Шекспіровими творами. Знайомство Шевченка з Олдріджем, що відбулося в домі Ф. Толстого, переросло в дружбу. На жаль, вони не могли розмовляти між собою без перекладача. Але їх єднала пісня: Шевченко співав українські народні пісні, а Олдрідж – негритянські та стародавні англійській романси.

Образи Шекспірових драм були темою серйозних і тривалих роздумів Шевченка. У повісті «Музыкант» є згадка про комедію «Сон літньої ночі» і музику, яку написав до неї Я.-Л.-Ф. Мендельсон-Бартольдї (3, 275). У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» згадується трагедія «Гамлет» (4, 356). У 1843 р. Шевченко створив два малюнки «Король Лір» за мотивами однойменної трагедії Шекспіра.

Українську шекспіріану започаткував наприкінці 40-х років XIX ст. представник харківської школи романтиків Микола Костомаров (1817-1885). Він переклав пісню Дездемони з

¹⁰³ Кониський О. Т. Шевченко в останні часи свого життя: Критично-біографічний нарис // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 1897. – Т. 2. – С. 25; Білецький Ф. М. Т. Г. Шевченко про Вільяма Шекспіра // Іноземна філологія. – 1964. – Вип. 1. – С. 39-41.

четвертої дії трагедії «Отелло» під назвою «Верба». Це вільний переспів, зроблений у дусі українських народних пісень сентиментального звучання з надмірним використанням демінутивних форм.

У 60-х роках минулого століття було зроблено першу серйозну спробу перекладу українською мовою Шекспірових трагедій. Належала вона Павлину Свенціцькому (1841-1876). У статті «Руський театр в Галичині» І. Франко характеризував його як «чоловіка дуже спосібного і поступового, щирого демократа» (26, 365-366). Поляк, родом із Східної України, що після січневого повстання 1863 р. був змушений виїхати з Києва, де вчився в університеті. Свенціцький виступав поборником дружби українського та польського народів. Він приділяв велику увагу справі розвитку українського народного театру й, щоб збагатити його репертуар, звернувся до драматургії Шекспіра. Друзі Свенціцького згадували, що він повністю переклав трагедії «Гамлет» і «Макбет», але цих перекладів поки що не віднайдено. Надрукував же Свенціцький (під псевдонімом Павло Свій) у 1865 р. лише першу дію трагедії «Гамлет»¹⁰⁴. Прикметно, що українська література розпочала глибше засвоєння Шекспірової драматургії саме з «Гамлета». З мовного боку трагедія надзвичайно складна для перекладу. До того ж українські перекладачі минулого століття хоча й користувалися мовою лексично дуже багатую, здатною передавати і бурю пристрасті, і найніжнішу пісню кохання, проте натрапляли на великі труднощі. Українська мова мала тоді дуже обмежену сферу функціонування і, зрозуміло, була дуже далека від бундючних пишнот придворного етикету та відповідних висловів. Її необхідно було розвивати, вперше перекладати філософські терміни, вперше шукати слова для тих понять, без яких ми тепер мови не уяв-

¹⁰⁴ Шекспір В. Гамлет, Данський королевич / Пер. Павло Свій // Нива. — 1865. — № 3-9.

ляємо. Хіба, перекладаючи М. Лермонтова «Люблю отчизну я, но странною любовью», не підшукував М. Старицький слова для того, щоб передати російські «отчизна», «родина»? І він спершу написав «родовище» – не відразу знайшовся український відповідник навіть для такого поняття!

Свенціцький перекладав «Гамлета» не з оригіналу, а з польського перекладу, тобто вдавався до способу опосередкованого перекладу. Хоча його інтерпретація малопоетична, хибна щодо просодії, та все ж для свого часу вона не була позбавлена певної вартості. У перекладі виразно відчувається відхід від традиції травестії та абсолютної українізації (норми тогочасної перекладацької практики), який знаменував назрівання в українській літературі потреби перекладу Шекспірових творів.

В епоху чинності ганебної пам'яті Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського акту 1876 р. треба було мати надзвичайну мужність, фанатичну, самовіддану любов до гнаної і зневажуваної української мови, щоб працювати над Шекспіровими перекладами. Тому-то звернення українських перекладачів у 60-80-х роках XIX ст. до творчості Шекспіра було викликом і валуєвському твердженню «не было, нет и быть не может», і своїм рідним горе-патріотам, що були переконані, буцімто українська мова придатна лише для хатнього вжитку і не має жодних перспектив розвитку. Саме тоді на перший план виступають троє перекладачів: Юрій Федькович (1834-1888), Михайло Старицький (1840-1904), Пантелеймон Куліш (1819-1897). І над ними усіма домінує постать Івана Франка, що не лише сам перекладав Шекспіра, редагував дуже уважно чужі переклади Шекспірових творів, а й був видатним шекспірознавцем.

З кінця 60-х років Шекспірові твори входять у коло інтересів Федьковича – письменника що відкрив для літератури Гуцульщину і створив цілу галерею колоритних романтичних характерів. Він знайомився з Шекспіровими творами в німець-

ких перекладах, а його перше творче звернення до них – це драматична переробка комедії «Приборкання норовливої», що з'явилася 1872 р. під назвою «Як козам роги виправляють» у «Правді» (ч. V-VII). Це був одноактний водевіль з життя буковинських селян, темою і окремими фабульними моментами зближений з Шекспіровою комедією. Різко критично поставилися до цієї спроби Драгоманов та Франко, що були противниками самої ідеї подібних переробок Шекспіра з повною національною адаптацією. На початку 70-х років Федькович переклав «Макбета» і «Гамлета». Його переклади побачили світ 1902 р. у Львові за редакцією і з передмовою Франка. Хоча в них є чимало огріхів (різкі відхилення і невідповідності з погляду стилістики, надмірна українізація тощо), та все ж вони мають творчий характер і знаменують поступ у розвитку українського театру та в осягненні таємниць Шекспірової музи¹⁰⁵. Критикуючи слабкі сторони цих перекладів, Франко разом з тим підкреслював: «Федькович розвинув тут велике багатство своєї лексики, користуючись головню гуцульським говором, якого скарбівню він, можна сказати, вичерпав до дна» (33, 393).

Глибокий інтерес до англійського драматурга, праця над перекладами його творів позначилися на оригінальній творчості Федьковича, зокрема на трагедії «Довбуш, або Громовий топір і знахарський хрест»¹⁰⁶. Над другою редакцією цієї драми письменник працював приблизно в той же час (перша половина 70-х років XIX ст.), що і над перекладами Шекспірових п'єс. Вплив цей торкнувся зовнішньої форми твору, окремих словесних образів, характеру монологів¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Гуць Г. Є. Юрій Федькович і західноєвропейська література. – Київ, 1985. – С. 141-151.

¹⁰⁶ Шаповалова М. С. Шекспір в українській літературі. – Львів, 1976. – С. 52-53.

¹⁰⁷ Гуць Г. Є. Юрій Федькович і західноєвропейська література. – С. 148-149.

Одна з найцікавіших сторінок української шекспіріани пов'язана з перекладацькою діяльністю М. Старицького, що дав перший повний переклад трагедії «Гамлет»¹⁰⁸. Професійний знавець сцени, Старицький дуже довго й напружено працював над перекладом цієї трагедії. Добре знаючи її різномовні переклади, він, однак, не пішов сліпо за жодним з них, а знайшов свій власний метод відтворення, спираючись на обрану систему, лексико-стилістичні та синтаксичні своєрідності української мови як цільової. Старицький збагнув та усвідомив той важливий факт, що Шекспір писав народною мовою з широким використанням просторічних елементів. Мова «Гамлета» в перекладі Старицького – це народна українська мова з корінням у справжньому всенародному ґрунті. Вона й сьогодні ще може правити за джерело вивчення української лексики та синтаксису. На жаль, до Старицького не були справедливі укладачі одиннадцятитомного «Словника української мови», де лексика поета представлена дуже скупо. На цю ваду словника вказано в авторитетній статті Ф. Філіна, С. Бевзенка і В. Кононенка¹⁰⁹.

Для перекладу Старицького характерне прагнення щоякнайглибше, з граничною чіткістю відтворити ідейний задум Шекспіра та якомога адекватніше передати його мовлення. Основний філософський конфлікт трагедії – розкриття зла в житті і прикре усвідомлення неможливості усунути його, драма, яка далеко виходить за межі особистої драми Гамлета, чим і зберігає інтерес для багатьох поколінь читачів і глядачів, – ясно пізнається, відчувається і з перекладу Старицького. З

¹⁰⁸ Шекспір В. Гамлет, принц Данський: Трагедія в V діях / Пер. М. Старицького. З прилогою музики М. Лисенка. – Київ, 1882 (далі посилання на це видання у тексті з зазначенням сторінки).

¹⁰⁹ Филин Ф., Бевзенко С., Кононенко В. Словарь украинского языка: Проблемы и суждения // Вопросы языкознания. – 1982. – № 6. – С. 50.

його інтерпретації уважний читач виносить цілісне враження і про драматичність ситуацій у трагедії, і про психологічну достовірність характерів.

Перекладач дбав і ревно стежив за індивідуалізацією мовлення трагедійних персонажів, за адекватною передачею філософського багатства твору. Влучно передано в перекладі більшість монологів Гамлета, його розмови з матір'ю-королевою, зі студентом Гораціо, монолог-повчання канцлера Полонія синові Лаерту: «А тепера закарбуї на спомин Ти од мене деякі накази» (с. 32-33), звернення Лаерта до божевільної Офелії:

Квітку, зірчку, горлицю підбита,
Безневинна моя сестро рідна!
Зглянься, Боже! Та невже можливо,
Щоб дівоцький молоденький розум
Був крихким, як і життя старече? (с. 152).

До найкращих місць у перекладі належить монолог королеви, коли вона розказує Лаерту про смерть Офелії (с. 165).

У перекладі чимало вдалих знахідок стосовно адекватного відтворення відомого монологу Гамлета «To be, or not to be – that is the question». З 20 монологів Гамлета в трагедії саме цей виділяється як центральний. Це, по суті, 35-рядковий самостійний твір, невеличкий за розміром, але дуже вагомий в ідейному й художньому планах, близький до Шекспірових сонетів, зокрема до 66 сонета. У перекладі Старицького відчувається таке ж, як і в оригіналі, хвилювання Гамлета, така ж нерішучість, той же страх перед «Невідомістю тамтїї країни, Звідкіля ніхто ще не вертався» (с. 90).

Очевидно, не з усіма вирішеннями перекладача можна погодитися, особливо тепер, коли в українську перекладну літературу ввійшло 11 «Гамлетів», включаючи інтерпретацію Г. Кочура (1964), що є одним з вершинних зразків української шекспіріани.

У передмові до свого перекладу Старицький запевняв, що він ні в чому не має наміру відступати від оригіналу, прагне зберегти і прозу, і білі вірші, і римовані (с. 11). Та насправді повної зміни зазнав віршовий розмір у цілій драмі: замість англійського драматичного п'ятистопного ямба (blank verse) Старицький ужив хореїчний розмір з далеко меншими виразовими можливостями. Оскільки є значні розбіжності між українською та англійською системами віршування, перекладач може видозмінювати розмір, але замінювати ямб, властивий українському віршуванню, хореєм навряд чи було доречно. Єдине ймовірне пояснення цьому – тривале перебування, так би мовити, в полоні, в «магнітному полі» поезики сербських епічних пісень, над перекладом яких Старицький працював у 70-ті роки, а також бажання рішуче відмежуватися від ямба як розміру, властивого бурлескним жанрам. Відчути потенційну силу п'ятистопного ямба Старицькому було не під силу. Це змогла зробити Леся Українка.

До позитивних моментів перекладу належить точна передача транскрипцією імен, географічних назв, реалій першотвору в їхній питомій звуковій формі.

Переклад – коментований. Старицький написав до нього передмову, де виклав своє розуміння Шекспірової трагедії і свої перекладацькі принципи, та дав ґрунтовні посторінкові пояснення окремих складних словесних образів, каламбурів, багатозначних висловів. Зовсім неприховано звучить у передмові думка, що, незважаючи не тільки на офіційні заборони, а й на наші власні сумніви щодо культурності нашої мови, можна і треба вживати її для культурних потреб.

Старицький плекав надію і докладав чимало зусиль, щоб донести Шекспірову трагедію до широкого українського глядача. На його прохання М. Лисенко написав музику до дев'яти пісень-балад божевільної Офелії, яка була опублікова-

на разом з текстом перекладу. Музика всіх пісень втілює характерний Лисенків стиль, що повністю спирається на український народний мелос. Мелодії усіх номерів близькі до українських пісенних джерел без використання музичних цитат. Жанровий діапазон досить широкий – від речитативного викладу до широкого розспівного, від ліричної пісні до маршової, що також спирається на інтонацію української пісенності. Дуже щільний зв'язок музики зі словом, яке саме в піснях народне до абсолютних глибин. У працях музикознавців М. Гордійчука та Т. Булат констатується факт написання цієї музики Лисенком, а вперше аналіз її зроблено в праці О. Зінкевич¹¹⁰. «Гамлет» Старицького мав велике значення не лише для засвоєння Шекспірової творчості на українському мовному ґрунті, а й для розвитку мистецтва художнього перекладу на Україні.

Небагато похвал дістав Старицький за свою працю. Вороги українського слова злобно писали про його зухвалість примушувати Шекспірових героїв розмовляти наріччям селян, що швидко відімре зовсім. Дуже цинічний пасквіль невідомого автора вмістила газета «Киевлянин» (1882, 20 жовтня) під заголовком «Принц Гамлет в постолох». Епіграфом до статті взято трохи перекручені слова Пушкіна: «Я не терплю (в Пушкіна «Мне не смешно». – Р. 3.), когда маляр негодный Мне пачкает Мадонну Рафаэля, Я не терплю, когда фигляр презренный Пародией бесчестит Аллигиери». Пасквілянт уважав переклад баластом, що гнитиме на книжкових складах, висловлював переконання, що українській мові нібито ніколи не піднятися до рівня літературних мов.

«Одесский листок» (1883, № 26) опублікував подібну рецензію під заголовком «Нові засоби обробки мови», де автор чинив розправу над усією перекладацькою практикою

¹¹⁰ Зінкевич О. «Пісні Офелії» М. В. Лисенка // Українське музикознавство. – 1975. – Вип. 10. – С. 114-121.

Старицького. У тому ж 1883 р. львівська «Зоря» передрукувала цю рецензію.

Та ще болючіше Старицькому було чути критику з боку колишніх однодумців. Навіть М. Костомаров, який замолоду сам здійснював українські переклади з Шекспіра та Байрона, на старість почав заперечувати потребу перекладати твори світової літератури українською мовою¹¹¹.

Працю Старицького, його літературно-громадянський подвиг високо оцінила Леся Українка. «Його чудовий переклад «Гамлета», – писала вона про Старицького, – марнується загнічений дикими умовами нашого театру і ще дичішим глузуванням чужих і своїх невігласів»¹¹².

Першу кваліфіковану, хоча й побіжну, оцінку перекладові Старицького дав 1899 р. Франко у передмові до Кулішевого перекладу «Гамлета». Закидаючи Старицькому зміну віршового розміру та розтягненість перекладу, Франко водночас стверджував, що цей переклад «читається гладко і виявляє працю неабиякого майстра української мови» (32, 168). Що ж до закиду Старицькому в «куванні» штучних слів, то в цій самій передмові Франко справедливо писав, що «критика мало тямуча... і що багато слів, котрі в 1882 р. ... могли видатися неологізмами, виявилися щиро народними і здобули собі відтоді право громадянства в нашій літературі» (32, 168-169).

Позитивно відгукнулася на переклад Старицького Олена Пчілка в статті, вміщеній в «Киевской старине» (1904, т. 85).

У 1928 р. переклад Старицького перевидала «Книгоспілка» з вступними статтями С. Родзевича та А. Ніковського, з примітками А. Ніковського та деякими виправленнями в тексті (з відповідними коментарями) Л. Старицької-Черняхівської.

¹¹¹ Костомаров Н. И. Литературное обозрение // Вестник Европы. – 1882. – № 2.

¹¹² Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. – Київ, 1978. – Т. 11. – С. 39.

У наш час перекладачі і знавці перекладу Г. Кочур, М. Шаповалова, М. Ажнюк, Р. Доценко, В. Полек зробили чимало для визначення місця «Гамлета» Старицького в історії українського художнього перекладу.

Праця над «Гамлетом» сприяла розвитку власної драматургічної майстерності Старицького. Написана після перекладу «Гамлета» драма «Не судилось» – яскравий доказ цього. Деякі відголоски «Гамлета» відчувуються в драмі «Оборона Буші» та в інших творах письменника.

Надзвичайно багато для популяризації Шекспіра на Україні зробив П. Куліш. До Шекспіра його привів інтерес до історичного минулого, пошуки форм і засобів його художнього відображення. Опанувавши досконало англійську мову, Куліш переклав 13 Шекспірових драм. Важко встановити точно, коли виник у нього задум перекладати твори англійського драматурга, коли саме розпочав він працю над ними. Але з його листування довідуємося, що до 1881 р. він переклав уже сім п'єс і розпочав вживати заходів щодо видання їх у Галичині, оскільки на Наддніпрянській Україні після Емського акту 1876 р. неможливо було це зробити.¹¹³ 1882 р. у Львові побачили світ три п'єси: «Отелло», «Троїл та Крессіда», «Комедія помилок». Всі інші Кулішеві переклади вийшли тут протягом 1899-1902 рр. за редакцією та з передмовами Франка. Він дав схвальну оцінку «Гамлету», «Макбету», «Ромео і Джульєтти», хоча висловлював і суттєві критичні зауваження до цих перекладів. Найдетальніше Франко охарактеризував переклад «Гамлета», якого високо цінував: «Переклад, з яким можемо без сорому

¹¹³ 1) Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк, Торонто, 1984; 2) П. О. Куліш (Матеріали і розвідки). – Львів, 1929. – Ч. 1; Львів, 1930. – Ч. 2. – (Зб. філол. секції НТШ ; т. 22). У листах до І. Пулюя П. Куліш писав про видавничі клопоти, пов'язані з Шекспіром. (*Власноручна примітка Р. Зорівчак*).

показатися в концерті європейських перекладачів великого британця» (32, 169).

Переклади Куліша відзначаються майстерністю вірша, новизною метричних побудов і водночас значним «одомашненням» Шекспіра, надмірним вживанням реалій українського побуту. Нерідко англійського *барона* та шотландського *тана* Куліш називає *гетьманом* чи *отаманом*, інколи, згідно зі своєю реакційною концепцією в пізніші роки щодо козаччини та гайдамаччини, вживає слова «козак» та «гайдамака» з пейоративними конотаціями.

Ім'я стратфордського чародія зустрічається в окремих поезіях Куліша, найбільше в збірках «Хуторна поезія» (1882) та «Дзвін» (1893), що свідчить про постійну увагу українського письменника до Шекспірової спадщини. Вплив англійського драматурга відчувається і в історичному романі Куліша «Чорна рада», і в історичній драмі «Байда, князь Вишневецький».¹¹⁴

Над перекладом «Отелло» працював відомий український драматург М. Кропивницький, а Панас Мирний переклав «Макбета» і «Короля Ліра». Їхні переклади так і залишилися в рукописах. Лише у 1970 р. переклад «Короля Ліра», здійснений Панасом Мирним, побачив світ¹¹⁵.

У своєму щоденникові Панас Мирний часто висловлював захоплення Шекспіром. Так, 6 березня 1870 р. він писав: «Читаю Шекспіра. Що за сила слова, що за глибина думки?.. От 300 років минуло, як не стало Шекспіра... 300 років – легко сказати, багато води утекло, багато дечого перевернулось, багато дечому навчилися, а заглянути в душу чоловічу глибоко-глибоко, у його серце і виявити, розказати, що в них робиться

¹¹⁴ Про П. Куліша: Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Зеров М. Твори : у 2 т. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 247-293. (*Власноручна примітка Р. Зорівчак*).

¹¹⁵ Мирний П. Зібрання творів : у 7 т. – Київ, 1970. – Т. 6.

у час лихої долі, у час великої радості, нещастя, горя – виявити те все словами, як Шекспір, ще ніхто не навчився...»¹¹⁶

Чималу увагу Шекспіру приділяли українські вчені М. Драгоманов і П. Житецький, акцентуючи на необхідності включення його творів у репертуар українських театрів.

У популяризації Шекспіра на Україні в дожовтневий період найвидатнішою була роль Франка. Розпочавши працю на ниві перекладу ще гімназистом старших класів, Франко перекладав до останніх днів життя. Як поетично висловився Д. Павличко, Каменярь «одімкнув Україні заобрійні світи». Переклад був для Франка і рушієм історико-літературного процесу і могутнім суспільно-політичним засобом виховання народу, коли сунули цензурні скорпіони, і засобом підвищення власної майстерності, і об'єктом лінгвостилістичних досліджень.

Наскільки Франко цинив Шекспірові твори, свідчать хоча б спогади Марка Черемшини. Майбутній автор «Карбів» розповідає, як уперше познайомився з Франком у Відні, як згодом вони разом їхали поїздом і як «Франко взяв мене (І. Семанюка. – Р. 3.) іспитувати з Байрона і Шекспіра і зауважив, що від сих двох велетнів починається взагалі література так, як право від римського права, а наука про національну економію від Адама Сміта».¹¹⁷

Франко розпочав перекладати Шекспіра у 1879 р. і потім періодично звертався до нього все життя. Він переклав уривки з творів «Король Лір», «Буря», «Міра за міру», повністю комедію «Венеціанський купець» та першим на Україні звернувся до його лірики, переклавши 12 сонетів¹¹⁸.

¹¹⁶ Там же. – Т. 7. – С. 324.

¹¹⁷ Черемшина М. Твори : у 2 т. – Київ, 1974. – Т. 2. – С. 167.

¹¹⁸ Зоривчак Р. Сонеты Шекспира в интерпретации И. Франко // Иван Франко и мировая культура. – Киев, 1986.

Великий внесок в українську шекспіріану зробив Франко як редактор перекладів Ю. Федьковича та П. Куліша. Різний характер цих перекладів зумовив і неоднаковий підхід до них з боку письменника. Переклади Федьковича він майже не правив, цінуючи їхні лексичні якості, і видавав їх як літературний здобуток митця. Інші вимоги висунув він до Кулішевих перекладів, а тому вносив до них надзвичайно багато правок, без сумніву, удосконалюючи їх.¹¹⁹

Франко став основоположником наукового шекспірознавства на Україні. Йому належить, крім окремих рецензій у періодиці, 12 спеціальних шекспірознавчих розвідок, що вражають новизною пошуку, глибиною теоретичного осмислення, обширом думки дослідників і наших днів. Десять з них – передмови до видань Кулішевих перекладів, одинадцять – до власного перекладу «Венеціанського купця», дванадцять стаття «Шекспір в українців» була написана німецькою мовою і надрукована 1903 р. у віденському тижневику «Die Zeit»¹²⁰. У цих студіях Шекспірова творчість досліджується у світовому літературному контексті, а її українські переклади – як складова частина української літератури. Так, у передмові до Кулішевого «Гамлета» Франко не лише в загальних рисах характеризує цю найвизначнішу шекспірівську трагедію, а й зупиняється детально на її джерелах, історії написання, на аналізі перекладів українською мовою. У багатьох інших студіях висловлювання Франка про англійського драматурга відзначаються добрим знанням його творів, повною обізнаністю дослідника з широким

¹¹⁹ Гординський Я. Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки НТШ. – 1928. – Т. 148. – С. 55-164; Doroshenko D. Shakespeare in Ukrainian // The Slavonic and East European Review. – 1931. – Vol. 9, no. 27. – P. 708-712. (*Власноручна примітка Р. Зорівчак*).

¹²⁰ Franko I. Shakespeare bei den Ruthenen // Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. – Berlin, 1963.

колом проблем його мистецтва, глибоким розумінням специфіки його реалізму, його місця й значення в світовому літературному процесі. У «Літературно-науковому вістнику» на 1899 р. (т. 5, кн. 1) Франко опублікував власний переклад студії данського вченого Г. Брандеса «Шекспірів «Юлій Цезар», хоча і ставився до неї критично. Вплив Шекспіра відчувається у драматичних творах Франка, зокрема в драмах «Сон князя Святослава» і «Украдене щастя».

До Шекспірової творчості часто зверталися Леся Українка¹²¹, Микола Вороний та інші українські письменники.

Велика Жовтнева соціалістична революція знаменувала початок нового етапу в розвитку української культури, в засвоєнні художнього досвіду інших народів. Органічною частиною процесу сприйняття спадщини великого англійського драматурга й поета в радянській літературі є українська наукова шекспіріана, розпочата працями С. Родзевича та О. Білецького і продовжена студіями А. Шамрая, І. Ваніної, Н. Модестової, Г. Кочура, М. Ажнюк, монографією М. Шаповалової «Шекспір в українській літературі» (1976). У цій монографії вперше простежується і висвітлюється сприйняття Шекспіра українськими письменниками XIX-XX ст. як цілісний процес. На основі багатого фактичного матеріалу автор досліджує в історичній перспективі переклади, критичну інтерпретацію, творче засвоєння спадщини англійського драматурга й поета. Чимало цікавих шекспірознавчих студій публікується на сторінках міжвідомчих збірників, зокрема «Іноземної філології» та «Теорії і практики перекладу», а також на сторінках журналів, насамперед «Всесвіту». Дуже цікавим, приміром, є дослідження А. Радченка

¹²¹ Журавська І. Ю. Леся Українка та зарубіжні літератури. – Київ, 1963. – С. 214 – 220; Шаповалова М. С. Шекспір в творчості Лесі Українки // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – 1973. – Вип. 8.

«Шекспірівські образи у соціально-економічних дослідженнях Маркса», вміщене у цьому журналі (1983, № 3).

1920 р. у Білій Церкві Лесь Курбас поставив «Макбета»¹²². Після домашньої постановки «Гамлета» М. Старицького це було перше звернення українського театру до Шекспіра. Радянський театр потребував нових перекладів. Саме тому в 20-ті роки розпочалася праця над українським перекладом Шекспіра. Спочатку було зроблено спробу скороченого перекладу комедій («Комедія помилок», 1924; «Сусідочки з Віндзору», 1928), пристосованого до театральних вистав, але така практика не утвердилася. З другої половини 20-х років перевидаються деякі старі переклади, а також робляться нові. Спочатку увагу привертала трагедія «Отелло», «Макбет», «Гамлет», а з другої половини 30-х років – і комедії: «Сон літньої ночі», «Дванадцята ніч» та ін. В 30-ті і на початку 40-х років вони друкувалися окремими виданнями, у 1950-1952 рр. вийшли вибрані твори Шекспіра в двох томах, у ювілейний 1964 р. – три томне зібрання творів. У 1984-1986 рр. видавництво «Дніпро» опублікувало повне шеститомне коментоване видання творів В. Шекспіра¹²³. Сюди увійшли переклади М. Рильського, М. Бажана, І. Стешенко, В. Мисика, Бориса Тена, М. Лукаша, Д. Павличка, Д. Паламарчука. Чималий внесок у це видання зробили Є. Крижевич, І. Драч, Ю. Лісняк, В. Коптілов, М. Литвинець, Л. Танюк, М. Габлевич, О. Жомнір. Воно стало чи не першим в світі, куди увійшов у віртуозному перекладі Д. Павличка вірш «Що робить? Вмерти? Жити?», що його недавно знайшов американський дослідник Тейлор. У шостому томі вміщено бібліографічний покажчик М. Мороза «В. Шекспір в Українській РСР» (1986).

¹²² Кочур Г. П. Шекспир на Украине // Мастерство перевода: 1966 г. – Москва, 1968. – С. 44.

¹²³ Шекспір В. Повне зібрання творів. – Київ, 1984-1986. – Т. 1-6. Автор передмови і голова редколегії Д. В. Затонський.

Виступаючи з доповіддю на червневому (1987 р.) пленумі правління Спілки письменників України, Л. Новиченко слушно зауважив, що здійснене «Дніпром» видання творів Шекспіра має право претендувати на ранг події у національній і всій радянській культурі¹²⁴.

У 1966 р. публікується перший повний переклад шекспірівських сонетів, здійснений Д. Паламарчуком. Загалом в українському шекспірознавстві налічується 15 перекладачів лірики. Серед них – Анатолій Кос-Анатольський, який переклав та, зрозуміло, озвучив деякі сонети. Своє слово як перекладачі сонетів сказали В. Колодій та Д. Павличко¹²⁵. У дуже цікавих перекладах Павличка яскраво виявляється індивідуальність перекладача в тих засобах, неповторно-специфічних, по-павличківському пристрасних, якими він домагається найкращого виконання свого завдання.

Звичайно, не всі переклади рівновартісні щодо мистецького рівня. Справді художні переклади належать М. Рильському («Король Лір», «Дванадцята ніч, або Як вам подобається»), М. Бажану («Буря»), Борису Тену («Ричард Третій»), Г. Кочуру («Гамлет, принц Данський»), І. Стешенко («Ромео і Джульєтта», «Венеціанський купець», «Отелло, венеціанський мавр», «Багато галасу з нічого», «Комедія помилок», «Два веронці»), В. Мисикові («Тимон Афінський»), М. Лукашу («Троїл і Крессіда»), Ю. Лісняку («Приборкання норовливої»), Д. Павличку («Коріолан»), Л. Танюку («Кінець діло хвалить») та ін.

До 70-х років нашого століття з українською шекспіріадою не пов'язувано ім'я Леоніда Євгеновича Гребінки, який у 20-30-х роках виступив на літературній ниві та часто друкувався в радянській періодиці, зокрема в журналі «Життя й революція».

¹²⁴ Літературна Україна. – 1987. – 25 червня.

¹²⁵ Сонети. – Львів, 1980; Світовий сонет / Упор. і пер. Д. Павличка. – Київ, 1983.

У 1939 р. він здійснив повний переклад «Гамлета» і передав машинопис до Київського українського драматичного театру ім. Франка. У воєнному лихолітті машинопис загубився, і лише у 70-х роках його віднайдено та передано до Архіву-музею літератури і мистецтва УРСР. Як слушно доводить шекспірознавець М. Ажнюк, переклад Гребінки має надзвичайну вагу, оскільки вміщує чимало цікавих інтерпретаційних знахідок¹²⁶.

Шекспір міцно ввійшов в українську радянську літературу. Його мотиви знаходять відгук у поезіях М. Рильського, М. Зерова, Є. Плужника, Леоніда Первомайського, І. Драча, С. Голованівського і особливо М. Бажана. Спадщина великого англійського драматурга й поета завжди близька українській літературі, у різних формах засвоюється нею і служить для її збагачення.

Українська література не знала течії байронізму, як знала її російська чи польська література. Сам же Джордж Ноел Гордон Байрон (1788-1824) мав певний вплив на весь розвиток українського красного письменства. «Він був духовним, а до того геніальним представником свого часу» (29, 283), – писав про нього Франко.

Шевченко усе життя був великим шанувальником Байрона, якого називав «поетом великим і знаменитим», читав його твори в російських, українських і польських перекладах. Він схвально писав про російський переклад Байронової поеми «Шильонський в'язень», здійснений В. Жуковським, вважаючи його «єдиним відтворенням у словесній поезії» (4, 177). Українському поетові дуже сподобався польський переклад «Прощальної пісні Чайльд-Гарольда» («Childe Harold's good night») А. Міцкевича.

¹²⁶ Ажнюк М. Т. Незнаний український Гамлет // Всесвіт. – 1971. – № 12.

Для творчості українського й англійського поетів спільними мотивами були богоборчі ідеї, прометеїзм (пор. Шевченкову поему «Кавказ» із поемою «Пророцтво Данте», віршем «Прометей» Байрона). Вплив байронічної поеми відчувається в композиційному й стилістичному планах у російських поемах Шевченка «Тризна» і «Слепая». Проте такі риси байронізму, як егоцентризм, егоїзм, байронічна поза, відчай та песимізм бунтаря-одиначки, світовий сум («байронический туман», як висловився Шевченко в поемі «Тризна»), були чужі українському поетові, як і українській літературі взагалі.

Українська перекладна байроніана веде літочислення з 1841 р., коли в харківському альманасі «Сніп» було вміщено декілька Байронових поезій з циклу «Єврейські мелодії» у перекладі Ієремії Галки (псевдонім М. Костомарова). Костомаров переклав значно більше поезій з цього циклу, але через цензурне лихоліття частина перекладів пропала, а частина опублікована значно пізніше.

Розглядаючи переклад як різновид своєї оригінальної творчості, поет-романтик Костомаров не дуже турбувався про відтворення стилістичних своєрідностей оригіналу. Водночас окремі його переклади досить точно доносять до українського читача поетичність Байронових оригіналів. Зокрема, вдало перекладено вірш «Sun of the sleepless» (під заголовком «Місяць»).

Чимало дореволюційних українських поетів зробило свій внесок у рецепцію творчості Байрона нашою літературою, невтомно торуючи перекладами Байронів шлях на Україну. Це І. Наумович, К. Думитрашко, О. Навроцький, К. Климкович, О. Кониський, М. Старицький, Б. Грінченко та ін. Солідний доробок у цій галузі належить П. Кулішеві, П. Грабовському та І. Франку.

Куліш переклав першу пісню «Дон Жуана», яку опублікував 1891 р. У 1894 р. він завершив переклад поеми «Чайльд-

Гарольдова мандрівка». Переклад з вступною статтею Франка вийшов друком 1905 р. у Львові.

Грабовський писав 1894 р. у «Листі до молоді української», що Байронові поезії є та довго ще будуть живим джерелом ідей та волелюбного завзяття¹²⁷. Найзначнішим перекладом Грабовського з Байрона являється поема «Шильонський в'язень» разом із «Сонетом до Шильона». Переклад вийшов друком у Львові 1894 р.: у червні – в двотижневику «Зоря», а в серпні – у місячнику «Правда».

«Іван Франко – один з найбільших знавців Байронової творчості, а також один з великих слов'янських поетів, який розвивав і продовжував байронівські традиції»¹²⁸, – справедливо писав Д. Павличко. Франко високо цінував Байрона: анти-Байронова течія, що розвинулася в Англії у другій половині XIX ст., зовсім не торкнулась української літератури. Байронізм, у тому розумінні, в якому з ним не погоджувався Шевченко («байронический туман»), був чужий Франку. Він переклав драматичну поему Байрона «Каїн», що вийшла окремим виданням у серії «Дрібна бібліотека» у Львові 1879 р., та уривок з роману «Дон Жуан» під заголовком «Новогрецька пісня», вміщений 1885 р. у двотижневику «Зоря» (№ 21)¹²⁹.

Згодом, у 1889 р., Франко опублікував власний твір – філософську легенду (так визначив жанр сам поет) «Смерть Каїна». У листі до Драгоманова від 20 березня 1889 р. він писав: «Він (Каїн) сидів мені в мозку ще від того часу, коли я перекладавав байронівського «Каїна» (1, 481). Маємо тут справу з самостійною обробкою, оригінальним трактуванням мотиву. Щодо сюжету, то Франкова поема є начебто продовженням

¹²⁷ Грабовський П. А. Зібрання творів : у 3 т. – Київ, 1960. – Т. 3. – С. 55.

¹²⁸ Павличко Д. Джордж Гордон Байрон // Ранок. – 1982. – № 8. – С. 16.

¹²⁹ Кузик Д. М. «Пісня поета» з поеми Байрона «Дон Жуан» у перекладі І. Франка // Українське літературознавство. – 1973. – Вип. 20.

Байронової містерії, яка закінчується убивством Авеля. Франків твір починається з блукань Каїна по світу. Крім Байронової містерії, джерелом української поеми були народні перекази про Фауста та деякі апокрифи. Великою мірою у поемі відбилися власні переживання, настрої та роздуми Франка, викликані цькуванням його з боку різних реакційних елементів. Водночас він інтерпретує в ній образи англійського поета й своєрідно полемізує з ним¹³⁰.

Якщо Байронів Каїн у запереченні несправедливого світу залишається гордим індивідуалістом, то Каїн Франка виступає в кінці твору як невід'ємна від людської громади особистість. Франко робить із Каїна більше ніж типового байронічного героя, якого не розуміє світ, так само, як Франкова поема – це не просто продовження Байронової містерії. У ряді моментів український письменник глибше проникає в людську душу та розглядає теми страждання, справедливості, покути і разом з тим використовує байронівський колорит у змалюванні Каїна, особливо щодо богоборчих мотивів.

Можна припустити, що Байронів цикл «Єврейські мелодії», який, у свою чергу, виник під впливом циклу «Ірландські мелодії» Томаса Мура, до деякої міри сприяв появі циклу «Жидівські мелодії» Франка. Але якщо поет-романтик Байрон, щоб висловити свої революційні почуття, використовував романтично-біблійний колорит, то український поет-реаліст, чиїм гаслом було: «Не покидай мене, пекучий болю, Не покидай мене, важкая думо-муко Над людським горем, людською журбою!» (1, 49), у своєму циклі показав із великим співчуттям та художньою силою життя євреїв-бідарів, що страждали також і від євреїв-багатіїв.

¹³⁰ Кузык Д. Н. Байрон в украинской дооктябрьской литературе : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1976. – С. 17.

Зразком поетичного родичання Лесі Українки з Байроном, доказом того, що волелюбна Байронова поезія мала значний вплив на творчість української поетеси, є і те, що Леся Українка обрала епіграфом до свого циклу «Невільничі пісні» – циклу політичних віршів, пройнятих домінуючою ідеєю: «Що сльози там, де навіть крові мало!», – першу строфу знаменитого «Шильонського сонета» Байрона, подавши його в оригіналі та у власному поетичному перекладі.

У період від Жовтневої революції до Великої Вітчизняної війни на Україні, крім публікацій в періодичній пресі, з'явилися чотири книжкових видання Байронових творів: у 1925 р. – містерія «Каїн» у перекладі Є. Тимченка із вступною статтею П. Филиповича; у 1929 р. – драматична поема «Мазепа» у дуже вільному стосовно строфіки й лексики перекладі Д. Загула; у 1931 р. – «Манфред» у перекладі М. Рошківського; у 1939 р. – книжка перекладів Ю. Корецького «Трагедії», куди ввійшли драми «Каїн», «Сарданапал», «Потвора перетворена». Драму «Каїн» переклав також М. Кабалюк («Всесвіт», 1984, № 3).

Найзначнішим здобутком української байроніани 70-80-х років є переклади Д. Паламарчука, М. Кабалюка, С. Голованівського.

Переклади Д. Паламарчука з'явилися наприкінці 70-х – на початку 80-х років на сторінках періодичних видань, а 1982 р. вийшли окремою збіркою у серії «Перлини світової лірики»¹³¹. Серед перекладених творів – уривок з «Паломництва Чайльда-Гарольда» та 56 віршів. Критика прихильно зустріла ці переклади, відзначаючи прагнення перекладача створити нову художню якість українською мовою із збереженням виразних ознак Байронової авторської індивідуальності¹³².

¹³¹ Байрон Дж.-Г. Лірика / Упор. і пер. Д. Паламарчук. – Київ, 1982.

¹³² Кузик Д. М. Перша збірка поезій Байрона українською мовою // Теория и практика перевода. – 1985. – Вып. 12.

1985 р. опубліковано поему Байрона «Дон-Жуан» у перекладі С. Голованівського. На переклад з'явилися досить суперечливі відгуки¹³³. Але вже те, що нарешті здійснено повний український переклад цієї поеми, – факт промовистий. Над перекладом «Дон-Жуана» працює також М. Кабалюк. Оpubліковані уривки засвідчують ще одне свіже прочитання поеми¹³⁴.

1982 р. у журналі «Ранок» (№ 8) з'явився переклад поеми «Шильонський в'язень», що його здійснив М. Кабалюк. Як уже згадувалось, цю поему вперше переклав українською мовою у 1894 р. П. Грабовський. Інтерпретація поета-каторжанина була певним надбанням української перекладної літератури, зберігаючи історико-пізнавальне й художньо-естетичне значення до наших днів. Але кілька перекладів одного й того самого оригіналу завжди бажані, бо кожен переклад лише приблизно відтворює образно-смыслову систему першотвору. При цьому треба враховувати стан розвитку літературної мови народу-сприймача. Якогось «абсолютного», позачасового перекладу не існує. Тому-то переклад Кабалюка дуже потрібний. У цьому ж номері «Ранку» було опубліковано «Сонет до Шильона» в інтерпретації Д. Павличка.

М. Кабалюк повністю усвідомив суть поеми з її психологічним драматизмом та скупими пейзажними зарисовками і зумів чудовим, музично досконалим віршем, з глибоким відчуттям епохи, в яку жив Байрон, відтворити її для свого читача. В українському перекладі відчувається Байронів дух. Поряд із

¹³³ Герасимчук Л. Радощі та печалі нашої байроніани // Прапор. – 1985. – № 11; Стріха М. Українська прем'єра «Дон-Жуана» // Всесвіт. – 1986. – № 12; Кузик Д. Повний український переклад «Дон-Жуана» // Жовтень. – 1987. – № 1.

¹³⁴ Байрон Дж. Г. Дон Жуан / Пер. М. Кабалюка // Всесвіт. – 1974. – № 4; Байрон Дж. Г. Дон Жуан (Уривки з поеми) / Пер. М. Кабалюк // Україна. – 1984. – № 22.

«Сонетом до Шильона» у перекладі Павличка Кабальюків переклад звучить художньо рівновартно, так би мовити, «на висоті».

У галузі критики здобутки української байроніани досить скромні. Перша стаття про Байрона (крім передмови Франка до власного перекладу «Каїна»), що належала К. Лучаківському, була опублікована в журналі «Зоря» 1888 р.¹³⁵ Вона, як вказував Франко, мала реферативний характер (41, 441), однак це була перша в українському літературознавстві спроба систематизації відомостей про життя та творчість Байрона.

Найоб'єктивніші та найаргументованіші твердження про Байрона належать Франку. Він висловив їх у вступних розвідках до власного перекладу «Каїна» (1879) і до Кулішевого перекладу «Чайльд-Гарольдової мандрівки» (1905), а також у статті «Лорд Байрон» (1894), створивши цілісну концепцію байронівської творчості та її бунтарського, революціонізуючого значення у світовому історико-літературному процесі. У статті про Байрона Франко пояснює значення спадщини англійського романтика передусім тим, що вона зрозуміла представникам різних народів: «Хоч чистокровний англічанин а в творах своїх такий національний, як мало котрий поет від часів Шекспіра, Байрон мав величезний вплив на поетів інших народностей, в тім числі й слов'янських, і не переставав бути зрозумілим для широких мас інтелігенції всього світу» (29, 283).

Франко, зрозуміло не міг не вказати на історичну обмеженість світогляду Байрона, на індивідуалістичні та песимістичні мотиви його творчості, але значення Байрона він вбачав у іншому. Досліджуючи еволюцію поглядів англійського поета, Франко писав: «Песимістична закраска лишилася в його творах і надалі, але розуміння і відчуття людського горя сталося безмірно глибше, співчуття з людськими муками і слабостями живіше і тепліше» (29, 288). Реалістичні тенденції романтичної

¹³⁵ Лучаківський К. О Байроні і байронізмі // Зоря. – 1888. – Ч. 11.

поезії Байрона Франко бачив там, де правдиве й яскраве змалювання подій, навколишньої дійсності, різних країн поєднувалось з гнівним протестом проти визиску й насильства. «Не забуваймо, що Байрон в дегресії свого Дон-Жуана вложив усю свою душу, свою гігантську особистість і огнистий протест усього його покоління супротив гніту реакції» (29, 490), – ось як оцінював Франко функцію ліричних відступів у поезії Байрона. У передмові до Кулішевого перекладу «Чальд-Гарольдової мандрівки» Франко стверджував: «Велике, справді революційне значення Байронового життя і Байронової поезії власне в тім, що в пору важкої реакції та занепаду духа по закінченні наполеонівських війн він з нечуваною елементарною силою виступає як речник свободи особи, як бунтар проти всього усталеного, освяченого, шаблонного» (35, 406). Український поет вірив у безсмертя байронівського слова. Він писав про це так: «Недаром Пушкін назвав Байрона «владителем душ наших». Таким він у найліпших своїх творах не перестане бути ніколи» (29, 292). У статтях на різні інші теми Франко часто звертався до Байрона, і ці, начебто випадкові, згадки вражають глибиною. Так, у рецензії на збірку поезії Я. Каспаровича Франко висловлює цікаву думку, що поети по-різному підходять до біблійних мотивів. Одні вважають Біблію канonom стародавньої гебрейської літератури і, отже, лише перекладають її. Інші розглядають її як збірку міфів і легенд, які можна опрацювати по-новому. Як зразок такого творчого підходу Франко називає «Каїна» Байрона (27, 263-264).

В українському радянському літературознавстві творчість Байрона досліджували П. Филипович, С. Машинський, С. Родзевич, Ф. Сокоlecь, І. Журавська, Л. Герасимчук, П. Бех. Дуже цікаві та вартісні публікації Д. Кузика, що стосуються історії української байроніани, зокрема неопублікованих пере-

кладів О. Навроцького та Б. Грінченка¹³⁶. У «Всесвіті» (1974, № 4) уміщено в перекладі Л. Герасимчука есе англійського критика М. Арнольда про Байрона, яке дає українському читачеві уявлення про об'єктивну оцінку творчості Байрона його співвітчизниками, а також про критичну думку в Великобританії третьої чверті XIX ст. У згадуваній ґрунтовній статті «Радощі та печалі нашої байроніани» Л. Герасимчук глибоко і всебічно аналізує входження Байронового слова в українську літературу. На сторінках журналу «Вітчизна» у 1975 р. (№ 8-12) опубліковано біографічний роман А. Моруа «Байрон» у перекладі Ю. Калиниченка, що 1981 р. вийшов окремою книжкою з післямовою К. Шахової¹³⁷. Автор показує свого героя – геніального поета й палкого волелюба – у всій складності його характеру.

Крім Шекспіра та Байрона, найбільший вплив на розвиток української літератури мали твори шотландського поета Роберта Бернса (1759-1796), а з прозаїків – Данієля Дефо (1660-1731). Джонатана Свіфта (1667-1745), Вальтера Скотта (1771-1832), Чарлза Діккенса (1812-1870).

Що ж до Персі Біш Шеллі (1792-1822), то не може не впасти в око спільна тематика у його сонеті «Ozymandias» та у вірші Лесі Українки «Напис в руїні». За класичною довершеністю форми сонет Шеллі з його прозорою алегорією і трагічною іронією належить до найкращих зразків цього жанру в англійській революційно-романтичній ліриці¹³⁸. Така ж тема

¹³⁶ Кузик Д. М. Невідомий переспів Байронового «Прометей» // Українське літературознавство. – 1972. – Вип. 16. – С. 119-122; Кузик Д. М. Борис Грінченко – перекладач трагедії Байрона «Сарданапал» // Там же. – 1973. – Вип. 19. – С. 131-135; Кузык Д. Н. Байрон в украинской дооктябрьской литературе.

¹³⁷ Моруа А. Байрон / Пер. Ю. Калиниченка. – Київ, 1981.

¹³⁸ Шамрай А. Леся Українка і англійська література // Українська література. – 1945. – № 10/11.

вірша Лесі Українки «Напис в руїні» (1904), що є гимном дивній творчій спроможності єгипетського народу, який, будучи в дикім підневіллі, витворив завдяки всесильності людської праці пречудові пам'ятки культури. Леся Українка йде значно далі від Шеллі у ствердженні революційних гасел, в обґрунтуванні прав народу як єдиного справжнього творця усіх надбань людства. Використавши, можливо, фабулу англійського поета, Леся Українка створила абсолютно самобутній зразок громадянської лірики, що відобразив передреволюційні настрої тодішньої епохи.

Чимале місце в українсько-англійських літературних взаєминах належить українській бернсіані. Першим представником української літератури, що з геніальною прозорливістю оцінив творчість Бернса, був Шевченко. Українському поетові була близька Бернсова поезія з соціально-ідейного та національного боку. У «Передмові» до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р. (що побачила світ у незмінній формі аж у 1906 р. у журналі «Былое», кн. VIII), критикуючи реакційне тлумачення народності й відстоюючи можливість і необхідність створення високохудожніх поетичних творів народною мовою, Шевченко посилався на приклад великого шотландського співця, називаючи його «поетом народним і великим» (6, 314).

У нашому літературознавстві усе частіше проводять певну паралель між творчістю Шевченка та Бернса, однак тут треба бути дуже обережним і об'єктивним. Як уже відзначалось, уперше думку про можливість такої паралелі висловив В. Морфілл у шевченкознавчій студії «Козацький поет»¹³⁹. Згодом цю думку у ще більш категоричній формі повторили Е. Войнич («Шевченко зробив для країни Дніпра те, що Бернс зробив для Шотландії»¹⁴⁰) та канадський перекладач А.-Дж. Гантер.

¹³⁹ Morfill W. R. A Cossack poet // Macmillan's Magazine. – 1886. – No. 318.

¹⁴⁰ Six lyrics from the Ruthenian of Taras Shevchenko... – P. 6.

Але ніхто з них не міг усвідомити того, що між українським та шотландським поетами є чимало спільного, але є й чимало й відмінного. Романтизм та сентименталізм Шевченка з самого початку мали соціальну основу, у чому український поет не має собі рівного ні в якій з літератур світу. До Бернса західні літератури не знали жодного видатного письменника – селянина за походженням. Бернс, як і Шевченко, був глибоко народним поетом, обоє стали породженням драматичної історії їхніх народів. Але для англійців Бернс так і залишався чужим, його плекали як своєрідну селянську екзотику,¹⁴¹ а українську літературу селянин Шевченко підніс з селянського на загальнолюдський, світовий рівень. У його «Кобзарі» «гнані й голодні» усіх країн уперше знайшли свого речника, свій адекватний словесний вираз. Тому-то справедливо писав О. Білецький у статті «Світове значення творчості Шевченка»: «Шевченко за своєю історичною роллю цілком відмінний від Бернса, хоч у них є співзвучність окремих мотивів, хоч поезія їх обох зростала на основі народнопісенної традиції»¹⁴².

Українську бернсіану започаткував Василь Кулик (1830-1870), маловідомий український поет з Полтавщини. Уже після його смерті (1874) у львівському журналі «Правда» було опубліковано Бернсову баладу «John Barleycorn» у його перекладі під заголовком «Іван Ячмінь». Знаменитий уже сам вибір Бернсового твору, сповненого віри в неугасиме життєлюбність у невичерпні сили простого народу, що завжди своїми вчинками прославлятиме Шотландію. Тема та поетика балади були близькі Кулику, що сам писав поезії про селянське життя та романтичні балади. Хоча в перекладі є деякі вади, та все ж він

¹⁴¹ Бернсові рідною була шотландська говірка англійської мови, а не шотландська мова! (*Власноручна примітка Р. Зорівчак*).

¹⁴² Білецький О. І. Зібрання праць : у 5 т. – Київ, 1965. – Т. 2. – С. 296.

досить адекватно відтворює волелюбний дух оригіналу, прославлення в ньому народної сили.

Серед популяризаторів Бернса на Україні не обминути П. Грабовського, що вперше в журналі «Зоря» у 1897 р. опублікував переклади ряду Бернсових віршів і серед знаменитого «Bruce's address to his army at Bannockburn». У перекладі «Поклик Брюса до дружини» відчувається не лише Грабовський – майстер перекладу, а й Грабовський-борець, Грабовський-революціонер:

Хто пута рабства розрива,
Мечем свободи добува?
Хто за Шотландії права?
Хто? Каледонці! Так ходім!
Кати руйнують рідний дім.
Рятуймо зв'язаних синів
З неслави, муки, кайданів,
Здобудьмо долі інших днів!
Всю кров віддаймо жил своїх!
Падем... вщасливить воля їх.
Кінець тиранам навісним!
Що змах – то менше вже одним,
Що змах – свобода ближче з ним,
Вперед! До бійки! Чаша вщерть:
Або перемога, або смерть!¹⁴³

У 1898 р, у Чернігові вийшла друком поема Бернса «Tom O'Shanter» у перекладі Грабовського під зукраїнізованою назвою «Хома Баглай». Деякі переклади з Бернса, що їх здійснив Грабовський, уперше було опубліковано в тритомнику творів поета у 1959-1960 рр. Серед них і вірш «Не тут серце моє, а в Шотландських горах» (в оригіналі: «My heart's in the Highlands»).

¹⁴³ Бернс Р. Переспіви П. Граба // Зоря. – 1897. – № 14. – С. 269.

Найславніша сторінка української дожовтневої бернсіани – це творчість Франка, який у багатьох своїх працях писав про великого народного співця Шотландії, перекладав його твори.

У 1896 р., з нагоди 100-річчя з дня смерті Бернса, Франко переклав і надрукував у журналі «Житє і слово» велику статтю австрійського вченого К. Федерна про Бернса. До статті він додав власні переклади шести Бернсових поезій. Найвдаліше переклав Франко поезії «Is there for honest poverty» і «The devil's awa wi'th' exciseman». В українському перекладі вони звучать природно, та все ж по-бернсівськи.

Серед радянських перекладачів найбільший внесок в українську бернсіану зробили М. Лукаш та В. Мисик. Вони познайомили українського читача з усією жанровою різноманітністю поезій англійського митця – від великих поем до епіграм. З перекладів Мисика особливої уваги заслуговують епіграми і поеми «Тем О'Шентер» та «Веселі жебраки». Перекладач зумів вловити своєрідну бернсівську розмовну інтонацію і дібрати в рідній мові засоби для її відтворення. За влучний приклад можуть правити епіграма «On commissary Goldie's brains» та її українське відтворення «Про череп Голді»:

Lord, to account who dares Thee call,

Or e'er dispute Thy pleasure?

Else why, within so thick a well,

Enclose so poor a treasure?¹⁴⁴

Дива з твоїх виходять рук,

Творець! Хто б розгадав.

Чому в оцей тяжкий сундук

Так мало ти поклав?¹⁴⁵

Переклади Лукаша та Мисика часто публікуються в періодичних виданнях, а в ювілейний рік поета – 1959 – вийшли

¹⁴⁴ Burns R. The poems. – London; Oxford, 1931. – P. 368.

¹⁴⁵ Бернс Р. Вибране / Пер. М. Лукаш і В. Мисик. – Київ, 1959. – С. 170.

окремою книжкою, в якій вміщено 119 поезій. Вони досить точно відтворюють не лише розмаїття та багатство Бернсових образів, а й його просодію. Для цього перекладачі широко вдаються до периферійних шарів лексики, до діалектизмів¹⁴⁶. Їхні переклади надзвичайно співні, мелодійні. Влучні переклади епіграм Бернса здійснив С. Борщевський («Всесвіт», 1986, № 9).

Дуже цікавим доробком української бернсіани є емоційний вірш М. Бажана з циклу «Англійські враження» – «Спомин про Бернса», у якому власні рядки українського поета переплітаються з уривками Бернсового вірша «The tree of liberty», присвяченого революції 1789 р. у Франції. Бернса показано як борця за правду й волю, як речника народу, як нашого сучасника:

Але, як воїн в час походу,
З лицем осяяно грізним,
Поет народу – син народу –
Йде навстріч ворогам своїм...
Так він іде, так в вічність входить
Шотландський хлоп, бідацький син.
Земля, де Бернс родився, родить –
Ми знаєм – знов таких. Як він¹⁴⁷

З проблем української бернсіани найвагоміші дослідження І. Симоненко та О. Нечипорук¹⁴⁸.

У «Робінзоні Крузо» Д. Дефо знайшли художнє втілення політичні, соціально-економічні та моральні ідеї Просвітитель-

¹⁴⁶ Коптілов В. В. Переклади творів Бернса // Літературна Україна. – 1959. – 25 вересня. – С. 2.

¹⁴⁷ Бажан М. П. Доробок. – С. 177.

¹⁴⁸ Симоненко І. П. Поезія Роберта Бернса 1773-1789 рр. – Київ, 1959; її ж. Роберт Бернс – народний поет Шотландії. – Київ, 1959; Нечипорук О. Д. Український Каменярь і шотландський бард // Українське літературознавство. – 1972. – Вип. 17; її ж. Роберт Бернс в українських перекладах и літературоведении : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Киев, 1969; її ж. Великий поет Шотландії. – Київ, 1973.

ства. Цей роман став складовою частиною кожної національної літератури, включаючи й українську, однією з найулюбленіших книг юнацтва, у якій з поетичним натхненням оспівано творчу працю людини, її мужність, волю, винахідливість.

Одним з перших шанувальників Дефо на Україні був Шевченко, який у повісті «Художник» назвав «Робінзона Крузо» «бессмертным творением» (4, 229). Поет радив усім – і дітям, і дорослим – читати цей роман, створив малюнок «Робінзон Крузо»¹⁴⁹. У вересні 1859 р. він надіслав цей роман у французькому перекладі з дарчим надписом своїй племінниці Фросині Варфоломіївні Шевченко.

Початком звернення української перекладної літератури до цього твору стали скромні адаптації для дітей, а згодом з'являються і повноцінні його переклади. Перший український переклад «Робінзона Крузо», здійснений О. Авдиківським, було надруковано 1877 р. у Львові. У 1891-1899 рр. побачили світ три видання «Робінзона» у вільному переказі В. Чайченка (псевдонім Б. Грінченка). У 1900 та 1905 роках у Львові переклади твору опубліковано досить чистою українською мовою, що їх раніше здійснив Антін Павенцький (1818-1889). Згадані переробки заслуговують на увагу лише як історико-культурні факти. Перекладами у повному розумінні цього слова їх назвати, очевидно, не можна, оскільки це просто перекази головних моментів та епізодів роману. Значно краще переклала «Робінзона» Костянтина Малицька (Львів, 1903), однак цей переклад не позбавлений суттєвих вад (відсебеньок, пропусків, перекручень). Серйозні вади властиві також багатьом пізнішим перекладам, зокрема В. Отамановського (1917), Г. Орлівни (1927), Е. Збарської (1929). Варті уваги інтерпретації¹⁵⁰, опубліковані у Львові

¹⁴⁹ Шевченківський словник. – Т. 1. – С. 189.

¹⁵⁰ [А також адаптація] А. Волошина ([Ужгород,] 1904). (*Власноручна примітка Р. Зорівчак*).

у 1929 і 1938 роках. Першу «зладила» Г. М. (криптонім не вда-лося розкрити), друга належить Ю. Шкрумеляку. Цікаві ілюстрації до видання 1929 р. виконав А. Манастирський.

Перший відносно повноцінний переклад цієї «вічної книги» Дефо українською мовою здійснено 1938 р. Він цікавий з огляду на ґрунтовну передмову С. Родзевича, що знайомить читача з основними моментами життя і творчості письменника, з країною і епохою, що породила його творчість¹⁵¹. Вступна стаття Родзевича була передрукована у виданні 1965 р. в серії «Бібліотека світової літератури», де переклад подано за редакцією О. Хатунцевої. Цей переклад передруковано також 1978 р. У 1985 р. «Робінзона Крузо» опубліковано (в перекладі) за редакцією Є. Крижевича з передмовою М. Соколяньського (в серії «Вершини світового письменства», т. 53). Справа літературно-критичного осмислення творчості Д. Дефо в українській літературі, історія адаптації його славетного роману нашою літературою ще чекають на свого дослідника.

Разом із «Робінзоном Крузо» нову сторінку в розвитку європейського реалізму відкрив сатирико-фантастичний роман «Мандри Гуллівера» Дж. Свіфта, ірландця за походженням. З чотирьох подорожей Гуллівера постає розгорнене сатиричне зображення англійського суспільства XVIII ст. та людських вад взагалі. До українського читача Свіфт прийшов уперше в 1895 р., коли в львівському журналі «Дзвінок» було опубліковано «Подорож Гуллівера до краю великанів». Незабаром, у 1899 та в 1906 роках в виданні «Руського педагогічного товариства» (ч. 74 та ч. 122) у Львові надруковано скорочений переклад «Подорожі Гуллівера до краю ліліпутів» та «Подорожі Гуллівера до краю великанів». Найкращий український переклад¹⁵² було здійснено

¹⁵¹ Гавришків Б. М. Безсмертний твір Данієля Дефо на Україні (до 300-річчя з дня народження письменника) // Всесвіт. –1960. – № 9.

¹⁵² [Перекладач –] М. Іванов. (Власноручна примітка Р. Зорівчак).

у 1928 р., його багато разів перевидавали (1935; 1947; 1968; 1976; 1983; з 1947 р. – за редакцією Ю. Лісняка). Переклад В. Митрофанова побачив світ 1965 р. До видання Свіфта 1983 р. включено передмову А. Шамрая, опубліковану вперше в книзі «Мандри Гуллівера» 1947 р.¹⁵³ Ця студія А. Шамрая разом з працею М. Соколянського «Парадокси Джонатана Свіфта»¹⁵⁴ поки що є найґрунтовнішими розвідками української критичної свіфтіани.

Українською мовою перекладено (скорочено)¹⁵⁵ твір Свіфта «Казка бочки», цю геніальну сатиру на релігію.

В. Скотт здавна користувався популярністю на Україні. Інтерес українських літераторів до нього – письменника, який у своїй книзі «Життя Наполеона Банапарта» (1827) чи не вперше в тогочасній Англії звернув увагу на «волелюбне національне почуття народу з берегів Бористену», – значною мірою був викликаний подібністю окремих моментів в історичній долі шотландського і українського народів, а також глибокою увагою Скотта до скарбів фольклору.

Уже в 1828 р. театральна трупа І. Штейна поставила в Харкові інсценізацію роману Скотта з історії Англії «Ivanhoe» («Айвенго»), російський переклад якого здійснив І. Ковтирьов під назвою «Ивангоэ». На передачі російською абеткою назви роману позначився вплив панівного у першій половині XIX ст. способу відтворення звучання чужоземних слів – транслітерації з приматом графіки, а не далеко доречнішої транскрипції.

¹⁵³ Свіфт Дж. Мандри до різних далеких країв далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спершу лікаря, а потім капітана кількох кораблів: Вершини світового мистецтва / Пер. за ред. Ю. Лісняка. – Київ, 1983. – Т. 47.

¹⁵⁴ Соколянський М. Г. Парадокси Джонатана Свіфта // Радянське літературознавство. – 1968. – № 5.

¹⁵⁵ [Перекладач –] М. Мещеряк. (Власноручна примітка Р. Зорівчак).

Першим український письменником, що звернув увагу на значення творчості Скотта, був Шевченко. Український поет добре знав творчість знаменитого романіста, яка подобалась йому правдивим зображенням історичних подій, яскравим відтворенням національного колориту епох. В автобіографічній повісті «Художник» Шевченко писав, що він прочитав майже всі романи Скотта (4, 176). Працюючи на заслані над повістями «Княгиня» і «Варнак», поет у листі до російського художника М. Осипова від 20 травня 1856 р. висловив думку, що початкуючий прозаїк повинен учитися у «великого шотландця» (6, 130). У своїх повістях Шевченко згадує романи англійського письменника «Антикварій», «Вудсток», «Квентін Дорвард», «Кенільворт», «Пертська красуня» та наводить факти з його біографії.

У творчості цих письменників є чимало спільного. Обидва зверталися у своїх творах до історії рідного народу, інколи ідеалізуючи її, що було з їхнього боку своєрідною даниною романтизму. Обом цю історію не треба було відшукувати в архівах і бібліотеках – могила, пісня, казка нагадували про неї і Шевченку, і Скотту, що виріс на свіжих ще традиціях феодальної Шотландії.

Творчістю Скотта захоплювалися і детально вивчали українські поети-романтики, а також Марко Вовчок, М. Драгоманов і Леся Українка. Однак найбільший вплив мав Скотт на П. Куліша – засновника жанру історичного роману в українській літературі. Ще в гімназії Куліш захопився збіркою українських народних пісень Максимовича і вивчив її напам'ять. На початку 40-х років XIX ст., як студент Київського університету, Куліш ближче познайомився з Максимовичем і під його впливом звернувся до творчості Скотта. Максимович часто запрошував Куліша до себе, і вони разом читали твори Скотта. У 1843 р. Куліш написав російською мовою історичний роман «Михайло Чарнишенко или Малороссия восемьдесят лет

назад». Історичні події, зображенні в романі, дуже умовні, головну увагу автор зосереджує на романтичних пригодах героя. Історію Михайла Чарнишенка Куліш розповідає з усіма аксесуарами, властивими романам Скотта: занадто розтягнений початок, далекий шлях героя, двобій суперників, вагання Михайла між двома красунями: українкою, донькою глухівського полкового судді – Катериною і сербинкою Роксандою, що захоплювалася піснями про Марка Кралича, страшні нещастя через це, убивства, темниці, старі замки й монастирі, якісь романтичні закутки. Герої роману або страшенно різкі, як серб Радивой, або страшенно відважні, як козак Щербина, або страшенно завзяті, як батько Чарниша, що проклинає сина за те, за що інший батько, козак з роду, похвалив би його. Традиція Скотта відчувається не лише в архітектоніці роману та подібності окремих ситуацій, а й у прагненні якнайповніше відтворити колорит часу та місцевості. В тексті роману подано детально описи старовинних українських споруд (будинку сотника Чарниша, Малоросійської колегії, Воронезької фортеці тощо), національного одягу та їжі.

Сам автор відчував, що видання «Михайла Чарнишенка» – роману з умовно-історичним тлом та легендарно-фольклорним сюжетом – він не розв'язав завдання створити широке історичне полотно з життя України. Тому-то швидко Куліш почав працювати над іншим романом – «Чорною радою», де намагався змалювати боротьбу між козацькою старшиною, середнім козацтвом (на чолі з Сомком) і козацькою біднотою (на чолі з Брюховецьким) у 1661-1663 рр. Роман «Чорна рада» (1846, друга редакція – 1856) став першою спробою українського соціального роману на історичному матеріалі. У ньому, зберігаючи прагнення до історико-етнографічної точності, Куліш усе ж іде шляхом індивідуалізації персонажів з посиленням уваги до їхнього внутрішнього світу. Між обома романами

чимало спільного: козак Щербина з «Михайла Чарнишенка» має багато однакових рис з Кирилом Туром. Сербин з «Чорної ради» – Богдан Чорногор, Турів приятель, – безперечно, виник в уяві Куліша уже при написанні «Михайла Чарнишенка». Український письменник описує тут сербську ватагу Радивоя і широко використовує сербські пісні В. Караджича. Любовні пригоди Михайла Чарнишенка нагадують любові Шрамового сина, Петра.

Звичайно, як би не наслідував Куліш досвід Скотта – аж до використання окремих композиційних засобів, – він не зміг як історичний романіст сягнути вершини творця «Роб Роя». Перевагу Скотта над автором «Чорної ради» пізніше слушно відзначить М. Драгоманов у статті «Австро-руські спомини» (1877)¹⁵⁶. І все ж, оскільки створена під впливом Скотта «Чорна рада» стала взірцем для багатьох українських прозаїків – І. Нечуча-Левицького, О. Стороженка, А. Свидницького, особливо М. Старицького, – можна вважати, що завдяки Кулішу традиції англійського письменника відіграли певну роль у розвитку української прози XIX ст.

В історичному плані творчість Скотта розглядав Драгоманов, який у статті «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873) згадує «історичного романіста Вальтера Скотта єдиного, як Шекспір єдиний історичний драматург»¹⁵⁷, у зв'язку з його значенням для розвитку української літератури. На думку критика, Скотт збудив інтерес українців до власної народної поезії.

Перший український переклад творів Скотта датується 1877 р. Тоді у львівському журналі «Правда» (№ 19-23) було опубліковано анонімний переклад оповідання «Вдова верховинця». У примітці Скотта названо «найпершим повістярем

¹⁵⁶ Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – Т. 2. – С. 154.

¹⁵⁷ Там же. – Т. 1. – С. 149.

XIX віку» та зазначено, що перекладене оповідання повинно бути близьке читачам, бо «в нім представлені подібні характери й події, які ще не так давно придибувалися і в нашій галицькій Верховині»¹⁵⁸. 1893 р. у Львові видано українською мовою роман «Talisman» під заголовком «Ричард, Львине Серце». Грабовський переклав вірш «Колискова юному вождю» («Зоря», 1897, № 13), пісню Флори Мак-Івор з роману «Вейверлі» під заголовком «Знизу сизий туман» («Літературно-науковий вістник», 1902, т. 19, кн. 3), уривок «Пісні останнього менестреля» (опублікованого 1941 р.) Для перекладу Грабовський вибирав патріотичні поезії, сповнені революційної пристрасі. Щоб наблизити тексти до широких народних мас, він вилучав деякі власні назви, реалії шотландського побуту та історії.

Тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції українські читачі дістали можливість читати кращі твори Вальтера Скотта рідною мовою. У радянський час його перекладали українською мовою А. Білецький, Н. Ткаченко-Ходкевич, А. Волкович, Ю. Корецький, О. Логвиненко та ін. Перекладено наступні твори: «Карл Сміливий» (1929), «Айвенго» (1929; 1955), «Роб Рой» (1930; 1938), «Талісман» (1930), «Квентін Дорвард» (1937; 1956; 1973), «Пертська красуня» (1983).

Українське радянське літературознавство у великому боргу перед Вальтером Скоттом. Саме тому слід добрим словом згадати довоєнну, 1936 р., статтю О. Білецького до українського видання «Квентіна Дорварда», дещо розширену для нового видання роману 1956 та 1973 років¹⁵⁹. У ній аналізуються сам роман та історичні події, що лягли в його основу. Крім того

¹⁵⁸ Шкот В. Верховинська вдова : Оповідання // Правда. – 1877. – № 19. – С. 713-722; № 20. – С. 753-763; № 21. – С. 793-803; № 22. – С. 835-845; № 23. – С. 873-883, 713.

¹⁵⁹ Скотт В. Квентін Дорвард / Пер. А. О. Білецький та Н. О. Білецька. – Київ, 1973. – С. 416-424.

відзначаються найістотніші риси світогляду й творчості англійського письменника в цілому, зокрема соціально-класова та історична типовість характерів у кращих його творах. Ґрунтовний аналіз впливу творчості Скотта на українське письменство знаходимо також у розвідці Б. Ремізова «Вальтер Скотт на Україні»¹⁶⁰.

Значний вплив на формування критичного реалізму в українській літературі мала творчість Чарлза Діккенса. Великого англійського романіста знав і шанував Шевченко. З повісті «Художник» довідуємося, що він із задоволенням читав Діккенсів роман «Життя і пригоди Ніколаса Нікклбі» (4, 184). У повісті «Близнецы», описуючи віддалений український хутір пані Калитихи, Шевченко згадує, що на столі там лежав томик «Отечественных записок», розкритий на «Давіді Копперфілді» (4, 133).

«Найвеличнішим малярем звичаїв, побуту й пристрастей» називав Діккенса Куліш і ставив його на літературнім терені поряд з Гоголем і Скоттом у статті-епілозі до «Чорної ради»¹⁶¹.

Творчістю Діккенса Франко зацікавився ще в юнацькі роки, коли закладалися основи його ідейно-естетичних поглядів. В автобіографічному оповіданні «Гірчичне зерно (із моїх споминів)» український письменник згадує, як він уперше дізнався про англійського романіста від батька свого шкільного товариша Лімбаха. «Хто не знає Діккенса, той властиво не знає нічого з літератури, не має смаку, не має очей» (21, 322), – ось як каже в цьому оповіданні Лімбах-батько. У листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р., подаючи свою біографію, Франко писав, що «від 6-го класу почав збирати собі власну бібліотеку... в котрій, крім комплекту Шиллера, Клопштока, Шекспіра, мав... і Діккенса» (49, 242). Перший твір Діккенса, який Франко прочитав, – це «Посмертні записки Піквікського клубу» (у німецькому

¹⁶⁰ Всесвіт. – 1971. – № 12.

¹⁶¹ Куліш П. О. Вибрані твори. – Київ, 1969. – С. 492.

перекладі). Для Франка англійський митець був одним із тих, хто заклав «підвалини нової реалістичної школи».

У розвідці «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», аналізуючи розвиток реалізму у Західній Європі і відзначаючи небуденну роль Діккенса у цьому процесі, Франко писав: «Тільки реалізм і натуралізм... розвившися пишно в творах Діккенса і Теккерея... розіллявся по всій Європі могутньою хвилею, що заіскрилася сотками сильних талантів» (31, 39), а в статті «Темне царство» підкреслював, що «Різдвяні повістки» Ч. Діккенса «доконали в Англії поворот до реалізму» (26, 133).

Український дослідник знав, що завдяки твору «Маленька Дорріт» було ліквідовано боргові тюрми в Англії, завдяки роману «Життя й пригоди Ніколаса Нікклбі» – удосконалено початкову народну освіту, а завдяки «Оліверу Твісту» – привернено увагу широких кіл громадськості до робітних будинків. Великі заслуги Діккенса, твори якого сприяли поліпшенню становища англійських бідарів, Франко відзначає у статті «Іван Тургенєв» (26, 306).

Варто зауважити, що Франко, високо цінуючи Діккенсів талант, усе ж надавав перевагу Л. Толстому за незрівнянно артистичний реалізм: «Досить було б порівняти опис смерті в Діккенса, Флобера, Золя, Гонкурів і Толстого, щоб переконатися, наскільки вище в цьому плані стоїть російський реаліст порівняно з західними» (28, 235).

Український дослідник звертав увагу на характер описів у Діккенсових творах, наголошував на тому, що англійський письменник був творцем художньої прози високого ґатунку, чудовим майстром індивідуалізації, психологічного аналізу. У розвідці «Із поезій Павла Думки» він писав: «Великі сучасні поети, як Діккенс, Золя... навіть мертві речі – море, сад, скали, степ, ба, навіть найменші дрібниці, як склеп з сиром, ринштік з брудною водою... малюють так, що надають таким речам

осібні, індивідуальні риси, що одна така річ являється нам зовсім неподібною на другі» (28, 90).

Діккенс та його герої згадуються і в художніх творах Франка – в повісті «Лель і Полель»¹⁶², в оповіданні «Із записок недужого»¹⁶³. Творчий метод Діккенса певною мірою допомагав Франкові вдосконалювати власну майстерність. Про це він писав до А. Кримського 26 серпня 1898 р. : «Щодо літературної кар'єри, то головним моїм взірцем був Золя, потрохи Діккенс, Брет Гарт, Марк Твен і Щедрін» (50, 115). Однак в ідейному плані Франко не пішов за англійським романістом. Якщо останній був переконаний, що важкі умови життя робітників можна поліпшити лише за допомогою морального впливу на буржуазію і не розумів авангардної ролі пролетаріату, показував життя робітників у відриві від соціально-історичного розвитку, то Франко перший у світовій літературі в соціально-психологічній повісті «Борислав сміється» показав організовану боротьбу робітництва проти капіталістів, зробив надбанням реалізму пробудження соціалістичної свідомості в робітників¹⁶⁴.

До творчості Діккенса зверталися й інші українські письменники. Тимотей Бордуляк, один із найтонших стилістів в українській літературі, вважав необхідним навчання у великих письменників, зокрема у Діккенса, про що писав у листі до О. Маковея від 21 березня 1898 р.¹⁶⁵ Діккенсові твори служили йому зразком реалістичного застосування прийомів типізації і

¹⁶² Т. 17, с. 343. (Власноручна примітка Р. Зорівчак).

¹⁶³ Т. 15, с. 203. (Власноручна примітка Р. Зорівчак).

¹⁶⁴ Гервес Г. Д. Проза Івана Франка // Історія української літератури : у 8 т. – Київ, 1969. – Т. 4, кн. 1. – С. 383-423; Наливайко Д. С. Роман И. Франко «Борислав сміється» и рабочая тема в мировой литературе конца XIX – начала XX вв. // Иван Франко и мировая культура. – С. 23-24.

¹⁶⁵ Бордуляк Т. Твори. – Київ, 1958. – С. 461.

психологічного відтворення людських характерів. У душі персонажів робітного дому Бордуляк створив свої найкращі образи маленьких злидарів (новели «Жура», «Для хорого Федя», «Дай, Боже, здоровля корові» та ін.).

Історія рецепції творчості Діккенса на Україні була започаткована в Галичині в 80-х роках минулого століття. 5 січня 1880 р. у другому номері новоорганізованої львівської газети «Діло» розпочали друкувати уривками оповідання Діккенса «A Christmas carol in prose» під назвою «Святий вечір» у перекладі Є. Олесницького, але не з оригіналу, а з німецького перекладу. У червні 1880 р. це оповідання з'явилося окремою книжкою. У 1881 р. почала виходити «Бібліотека найзнаменитших повістей» під редакцією В. Барвінського, а згодом І. Белея. У ній серед творів інших письменників було опубліковано Діккенсові «Новорічні дзвони» (1882, т. 8), «Два міста», історичний роман про французьку революцію (1884, т. 16), «Олівер Твіст» (1891, т. 40). «Дуже старанними» назвав ці переклади І. Франко (41, 432).

Згадані інтерпретації не були бездоганними, та все ж вони зробили свою добру справу тим, що через них український читач зміг познайомитися з деякими шедеврами англійського романіста. Жаль, що ці переклади публікували без будь-яких передмов чи післямов, дуже потрібних українському читачеві.

У 20-ті роки ХХ ст. здійснено переклад оповідання «The cricket on the hearth» – «Цвіркун у запічку». Завдяки майстерності перекладача¹⁶⁶ вдало відтворено образ ніжного і мужнього Джона Перібінгля, його гарної, люблячої Дот, убогого Калеба, його сліпої доньки й пса Боксера – того, побіч цвіркуна, найвірнішого приятеля домашнього вогнища.

«Посмертні записки Піквікського клубу» (переклад М. Іванова, 1929; 1937), «Домбі й син» (переклад М. Іванова,

¹⁶⁶ Н. Суровцової. (Власноручна примітка Р. Зорівчак).

1930; Ю. Корецького, 1937), «Давид Коперфільд» (переклад Ю. Корецького, 1936), «Олівер Твіст» (переклад В. Черняхівської, 1929; 1963; М. Пінчевського і О. Тереха, 1987), «Повість про двоє міст» (переклад М. Сагарди, 1930), «Тяжкі часи» (переклад К. Шмиговського, 1930; Ю. Лісняка, 1970, у серії «Вершини світового письменства» з передмовою З. Лібмана), «Великі сподівання» (переклад Р. Доценка, 1986) – такі найважливіші здобутки української радянської діккенсіани.

Про Діккенса та його творчість написано ряд студій, зокрема післямову О. Білецького до перекладу «Давида Коперфільда», статті Л. Скуратовської, Л. Зверевої, К. Шахової та ін. У 1982 р. у серії «Класики зарубіжної літератури» опубліковано глибоке дослідження З. Лібмана про життя та творчість Діккенса. Виходячи з позицій широкого контексту та типології, автор всебічно, на багатому фактичному матеріалі доводить, що життя Діккенса, як і його творчість, визначалося нерозв'язними суперечностями історичної доби, соціального середовища і, нарешті, неповторною індивідуальністю, позначеною печаттю національного характеру¹⁶⁷. Історія сприйняття Діккенсової творчості українською літературою детально опрацьована в статтях Д. Кузика й Д. Хомчука¹⁶⁸.

Знаходять собі шлях до українського читача і інші англійські письменники. Одним з перших серед них був Олівер Ґолдсміт (1728-1774). Поезію Ґолдсміта переклав Грабовський («О милий мій, ріднесенький куточку!» – «Літературно-науковий вістник», 1902, т. 19, кн. 3), прозу – український публіцист,

¹⁶⁷ Лібман З. Я. Чарлз Діккенс : Життя і творчість / Пер. з рос. – Київ, 1982.

¹⁶⁸ Кузик Д. М. Творчість Чарлза Діккенса у сприйнятті І. Франка // Українське літературознавство. – 1982. – Вип. 38; Хомчук Д. М. Чарлз Діккенс українською мовою // Радянське літературознавство. – 1983. – № 2.

видавець і письменник Богдан Дідицький (1825-1909). Голдсміт написав чимало творів, але лише роман «The vicar of Wakefield» («Векфілдський священник, 1766) здобув всесвітнє визнання, ставши класичним зразком англійської прози. Його добре знав Шевченко та неодноразово згадував у повісті «Художник».

1853 р. у газеті «Зоря галицька», що була першою українською газетою на Україні взагалі, Б. Дідицький опублікував переробку Голдсмітового роману. Він старанно вилучив із своєї переробки англійські реалії, географічні і власні назви – все те, що створює соціально-культурний і національний контекст: *Wakefield* став в перекладі *Солом'янкою*, син *Джордж* – *Левком*, і вчився він не в *Оксфорді*, а у *Львові*; англійські книжки, що їх читала дружина головного героя, перетворилися в «руські»; в Голдсміта доньки священника співають пісню *Дж. Драйдена*¹⁶⁹, а в перекладі – *Тимка Падури*¹⁷⁰. Поміняв Дідицький і побутові реалії. Так, «gooseberry wine» (аґрусове вино) замінено на «солодкий мед власної варки», в оригіналі виступає *Mr. Thronbill*, а в перекладі – *пан Долинський*. Хоча не можна говорити про відтворення стилю в переробці, з якої вилучено всі реалії, оскільки вони – найвагоміший стильовий компонент, усе ж і оповідною манерою, і соціально загостреними моментами твір Голдсміта-Дідицького сприяв розвитку української оповідної прози. До речі, у цьому ж році в «Зорі галицькій» (ч. 4, с. 37) Дідицький друкує власний переклад старовинної шотландської балади «Едвард».

Українська та англійська літератури мають окремі точки дотику та збіги, засновані не на впливові одного письменника на іншого, не на явищах перекладу, а на явищах типологічних, один від одного незалежних.

¹⁶⁹ Goldsmith O. The vicar of Wakefield. – London, 1836. – P. 8.

¹⁷⁰ Дідицький Б. Отець Ігнатій, руський приходник із Солом'янки : Повість, ним самим написана // Зоря Галицька. – 1853. – Ч. 1. – С. 8.

Впадає в око покровність, навіть спільність соціальних проблем у творчості Франка та Джорджа-Бернарда Шоу (1856-1950): повість «Для домашнього огнища» перегукується з п'єсою «Mrs Warren's profession» («Професія місіс Уоррен»). Будучи однолітками, вони і свої твори написали майже одночасно: «Для домашнього огнища» – польською мовою у 1892 р., українською – у 1897 р. ; «Професія місіс Уоррен» – у 1894 р. Нас вражає у цих двох творах різного жанру не тільки однакова тема, подібний сюжет, а й близька ідейна позиція авторів.

Обидва письменники зазнали значного впливу К. Маркса, мали темперамент політичних борців, виявляли палкий інтерес до соціальної сфери дійсності. На думку М. Рудницького, «жодна з пізніших п'єс Б. Шоу не визначалася такою безпосередністю, як «Професія місіс Уоррен», дарма, що він писав їх з метою використати сцену для пропаганди своїх ідей і в деяких випадках навіть намагався знехтувати вимогами театру, щоб мати змогу поділитися з читачем своїми довгими міркуваннями, занадто обтяжливими для сцени»¹⁷¹.

Франко та Шоу однаково обрали героїнями своїх творів жінок, яких обставини змушують покращити своє матеріальне становище і які роблять це будь-якою ціною, не зупиняючись ні перед чим. Досить зіставити деякі місця обох творів, щоб побачити, як однаково захищають себе обидві героїні, виправдовуючись тим, що не мали досить сил у злиднях протистояти руйнівному впливові капіталістичного суспільства.

П'єса Шоу могла б називатися «Для домашнього огнища», бо місіс Уоррен найбільше турбується про забезпечення своїй доньці розкішного життя, а повість Франка – «Професія пані Ангарович», оскільки героїня її – типова міщанка, глибоко переконана, що заробіток ціною ганьби та безчестя «білих

¹⁷¹ Рудницький М. І. Одна з соціальних проблем у творчості Івана Франка і Бернарда Шоу // Іван Франко. – Львів, 1963. – Вип. 10. – С. 127.

рабинь» допоможе їй зайняти «почесне» місце в буржуазному суспільстві.

У дорадянський час, коли на більшій частині території України українські письменники були позбавлені друкованого органу, надзвичайно велику роль у популяризації англійської літератури відігравали альманахи та галицькі періодичні видання. Ще у 1875 р. на сторінках журналу «Друг» (№ 4 і № 5) з'явилося оповідання В. Коллінза «Пригода в паризькій шулерні» у перекладі А. Перепліса (псевдонім А. Дольницького); у 1878 р. «Молот» подає «Пісню про сорочку» Т. Гуда у перекладі І. Франка. На сторінках «Зорі» – літературно-громадського журналу, що виходив у Львові у 1880-1897 рр., було опубліковано твори 14 англійських поетів, серед них А. Теннісона, П.-Б. Шеллі, Дж. Байрона, Т. Грея, Р. Сауті в перекладах П. Грабовського, І. Франка, В. Самійленка, А. Кримського, Ю. Рожанківського. Чимало перекладів побачили світ на сторінках «Правди» – літературно-наукового журналу, що виходив у Львові з перервами від 1867 до 1898 року. Тут друкувалися твори Р. Бернса, Дж. Байрона, В. Скотта, П.-Б. Шеллі. Хоча видавці цих журналів інколи належали до реакційних кіл інтелігенції, та передові, революційно настроєні перекладачі робили все можливе, щоб український читач мав змогу знайомитися з кращими зразками світової літератури.

Особливістю «Літературно-наукового вістника» було те, що у ньому друкувались переклади як віршованих, так і прозових творів, зокрема Р. Кіплінга (оповідання «Ліспет», «Три казки»), Джерома К. Джерома («Три в однім човні, крім пса»), А. К. Дойля («Запропашений надзвичайний поїзд»), а також поетів П.-Б. Шеллі, Т. Гуда, Феліції Гіменс, Т. Мура та ін. Чимало перекладів з англійської літератури публікувала газета «Буковина», що протягом 25 років (1885-1910) виходила в Чернівцях.

Радикально нові умови для поширення англійської літератури виникли на Наддніпрянській Україні після Великої Жовтневої соціалістичної революції, а на Західній Україні – після вересня 1939 р. Широко видаються твори не лише класиків, а й сучасних письменників англійської літератури, зростає попит на них.

Мабуть, першим перекладом з англійської літератури був уривок з роману Г. Уеллса «В дні Комети» («Вістник Української Народної Республіки»¹⁷² від 13 січня 1918 р.) із своєю редакторською анотацією: «В романі «В дні Комети» англійський романіст примушує людськість в розпалі світової війни, яка почалася між Англією та Німеччиною, почувати духовне переродження від зовнішньої причини – впливу «зеленого пару» комети, яка зачіпає землю. Схаменувшись від короткої непритомності, люди з жахом оглядаються на вчорашній день, та не можуть зрозуміти, не можуть справдити своїх вчорашніх вчинків». Невідомий перекладач, невідоме джерело перекладу, але з'явився він вчасно: саме тоді Уеллс виступив на захист Країни Рад від нападок буржуазної пропаганди, і «Вістник» спеціально наголошував на принциповій позиції англійського письменника.¹⁷³ На жаль, ця публікація не занотована в жодному бібліографічному покажчику: першим з українських перекладів Уеллса названо оповідання «Бог-динамо», опубліковане київським видавництвом «Культур-Ліга» 1925 р.¹⁷⁴

¹⁷² Видання сепаратистського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України (Харків), що друкувалося від 19 грудня 1917 р. до 20 квітня 1918 р. у двох редакціях – українською та російською мовами (спочатку в Харкові, потім у Києві та Таганрозі). (*Прим. Т.Ш.*).

¹⁷³ Півторадні В. Відновлюючи забуті переклади (Нотатки бібліографа) // Всесвіт. – 1982. – № 1. – С. 171.

¹⁷⁴ Художня література видана на Україні за 40 років : бібліографічний покажчик : у 2 ч. – Харків, 1960. – Ч. 2. – С. 419.

Під час громадянської війни на Україні¹⁷⁵ робляться спроби організувати масові видання. Протягом березня-липня 1918 р. виходять друком – десятитисячним тиражем кожен випуск – декілька шедеврів світової літератури і серед них «Соловейко і Троянда» О. Уайльда. Після встановлення і зміцнення у Києві радянської влади готуються до видання твори Дж. Байрона, однак наступ денікінців перешкоджає здійсненню цих намірів.

Із завершенням громадянської війни перекладацька справа набуває нового розмаху, вражає своєю масштабністю. «Справа розширення і збагачення української перекладної літератури – справа першорядної вагомості», – писав О. Білецький у статті «Перекладна література на Україні»¹⁷⁶. Формуючи обличчя української перекладної літератури ХХ ст. один за одним у лави перекладачів англійської літератури приходять М. Іванов («Втрачений світ» А. К. Дойля, 1928, 1929; «Посмертні записки Піквікського клубу» Ч. Діккенса, 1929; «Невидима людина» Г. Уеллса, 1936), М. Лисиченко («Гедзь» та «Джек Реймон» Е. Войнич, 1929; 1930; «Соломонові копальні» Гаґґарда, 1929), С. Буда («Острів скарбів» Р. Стівенсона, 1929), В. Черняхівська («Олівер Твіст» Ч. Діккенса, 1929; 1963), Г. Касьяненко («Визволення» Дж. Конрада, 1929), В. Гладка та К. Корякіна («Повість про дні майбутні» Г. Уеллса, 1930), Є. Ржевуцька («Три неприємні п'єси» Б. Шоу, 1932), М. Йогансен («Казки» Р. Кіплінга,

¹⁷⁵ Стаття вийшла 1988 р., а тому Р. Зорівчак доводилося оперувати офіційними радянськими термінами та ідеями, хоча з ними цілком не погоджувалася. Тут і далі під «громадянською війною на Україні» потрібно розуміти «Українську революцію та Визвольні змагання (1917-1921) і воєнні інтервенції іноземних держав (Росії, Польщі, деяких держав Антанти)». Так само замість «Великої Жовтневої соціалістичної революції» потрібно читати «Жовтневий переворот», а замість «Великої Вітчизняної війни» – «Друга світова війна». (Прим. Т.Ш.).

¹⁷⁶ Білецький О. І. Зібрання праць : у 5 т. – Т. 5. – С. 606.

1936) та ін. Тогочасні журнали, зокрема «Життя й революція», вміщують кваліфіковані ґрунтовні рецензії на ті чи інші новинки перекладної літератури. Особливістю цього початкового періоду було те, що в перекладацькій діяльності брали як ніколи активну участь мовознавці – професор Є. Тимченко, академік А. Кримський, професори – майбутні академіки М. Калинович, О. Баранников та ін.

У 30-ті роки досить популярною на Україні стає творчість Джозефа Конрада (літературний псевдонім Теодора-Юзефа Конрада Коженювського, 1857-1924) – неоромантика, одного з фундаторів сучасного західного роману, майстра мариністичної теми в світовій літературі. Конрад оспівував безмежні морські простори, людську волю і боротьбу не тільки із природними стихіями, а й з темними силами часу, протиставляючи буржуазній дійсності своїх вигаданих героїв з майже надлюдською напругою почуттів, переживань. Очевидно, не все написане Конрадом прийнятне й рівноцінне, є в нього окремі слабості, прикрі елементи безпросвітного фаталізму, розгубленості, зневіри в майбутнє¹⁷⁷.

Рецепцію Конрада в українській літературі започаткував М. Калинович, який у 1926 р. надрукував статтю про нього в збірці оповідань «Аванпост прогресу», перекладених С. Вільховим. У липні 1928 р. цікава стаття про Конрада «Критик цивілізації» Г. Майфета була опублікована в журналі «Життя й революція». У листопаді 1929 р. у цьому ж журналі С. Родзевич дає розгорнену характеристику творчості Конрада, зокрема роману «Визволення». Зупинився критик також на аналізі українського перекладу цього роману, здійсненого Г. Касьяненко.

Українською мовою перекладено Конрадові новели «Аванпост прогресу» (1926), «Кінець неволі» (1928), «Тайфун»

¹⁷⁷ Опанасюк О. З вітрами всіх широт (до 125-річчя з дня народження Дж. Конрада // Літературна Україна. – 1982. – 29 грудня. – С. 7.

(1930), «Фрейя з Семи островів» (1960), романи «Олмейрова примха» (1929) та «Визволення» (1929, з літературознавчою студією А. Ніковського). У 1959 р. вийшла збірка перекладів з Конрада; у 1985 р. – роман «Лорд Джим» у перекладі Л. Гончар.

Дж. Конрад – визначна постать в історії українсько-англійських літературних взаємин. Це письменник з дуже складною долею. Англійську мову, якою згодом написав усю свою прозу – понад 30 книг, ставши неперевершеним англійським стилістом, він уперше почув у 21 рік. Конрад народився на Бердичівщині у родині польського літератора, зокрема шекспірознавця, і революційного діяча Аполлона Коженювського. Прикро, що навіть авторитетні англійські та американські видання, такі, як «Антологія англійської літератури» В. Нортон, помилково називають місцем народження Конрада «Польщу, що була тоді під владою Росії»¹⁷⁸. У дитинстві та юності він жив на Україні: в Одесі, де лікувався і вперше побачив море, Чернігові, де почав ходити до школи, і Львові, де вчився в гімназії. Перед тим, як стати професійним англійським письменником, він був матросом: 1874 р. – французького флоту, а 1878 р. – британського, з яким об'їздив увесь світ. У 1890 та 1893 роках Конрад приїжджав на Україну побачитися з дядьком Т. Бобровським, що виховував його після смерті батьків. Української тематики (українські пейзажі, дитинство Стефана, образи його батьків – заможних українських селян) письменник частково торкнувся у психологічному фрагменті 1896 р. «Сестри»¹⁷⁹.

Для історії літературних зв'язків врешті-решт не так суттєво, чи відвідував Конрад Україну, більше того – чи написав твори на українську тематику. Важливо інше: враження дитин-

¹⁷⁸ The Norton anthology of English literature: Major auth. ed. – New York, 1968. – P. 2297.

¹⁷⁹ Wyka K. Wyspa na polskiej zatoce // Conrad J. Siostry / Przeł. W. Tarnawski, posłowiem opatrz. K. Wyka. – Warszawa, 1967. – S. 55-77.

ства та юності, певним чином переплавившись, не могли не вплинути на світобачення письменника, його художню манеру. У цьому плані творчість англійського письменника ще зовсім не досліджена ні в світовій конрадистиці, ні в українському літературознавстві.

Зіставлення деяких творів Ю. Яновського та Дж. Конрада, окремі висловлювання українського письменника наводять на думку, що Конрадова мариністична проза деякою мірою вплинула на творчість Яновського. У 1929 р., відповідаючи на анкету «Моя остання книга», Яновський називає серед своїх улюблених книг «Перемогу» Конрада поряд із «Гофмановою ніччю» Бажана, «Джунглями» Кіплінга та деякими іншими творами¹⁸⁰. «Олмейрову примху» Конрада відносить до улюблених творів Яновського М. Бажан у своєму задушевному нарисі, присвяченому пам'яті друга, «Майстер залізної троянди»¹⁸¹.

Вплив творів «Перемога» і «Олмейрова примха» відчувається у канві першого роману Яновського «Майстер корабля». Письменник запозичує у Конрада також пригодницький елемент і екзотичну декорацію, які повинні були розбудити фантазію і заінтригувати читача.

На думку літературознавця М. Пархоменка, епізоди паризького життя Остюка – героя роману «Чотири шаблі», коли він, колишній партизанський командир, став дипкур'єром радянського уряду, – багато в чому перегукуються з сюжетними мотивами романів і оповідань Конрада. Але коли герой знову повертається до своєї професії після закінчення війни, зникає будь-яка залежність від літературних зразків¹⁸².

¹⁸⁰ Яновський Ю. І. Твори : у 5 т. – Київ, 1982-1983. – Т. 5. – С. 214-215.

¹⁸¹ Бажан М. П. Думи і спогади. – Київ, 1982. – С. 14.

¹⁸² Пархоменко М. О романтизме Юрия Яновского // Пархоменко М. Горизонты реализма: О традициях и новаторстве советской литературы. – Москва, 1982.

Для опоеитизування героїки громадянської війни Яновський використовував метафорику, ситуації і реалії, почерпнуті з мариністичної літератури, зокрема з творів Конрада. Прикладом може бути роман «Вершники», де на першій же сторінці знаходимо таке незвичайне речення: «Степові пірати зчепилися бортами, і їх кружляв задущливий шторм степу»¹⁸³. При цьому порівняння з піратами аж ніяк не означає, що Яновський засуджує своїх персонажів – навпаки, це поетизація їхньої відваги. У розділі «Батальйон Шведа» з цього ж роману напад шаланди червоного командира Данила Чабана зображується за допомогою окремих понять старої морської терміносистеми: *корвет, грот, фрегат, бриг, бригаantina* і т. д.

У романі «Чотири шаблі» французька Лоретта співає Остюкові баладу про капітана Жана:

На батьківщину, у Тулон,
Вертає шхуна «Трьох корон».
Веде її рубака Жан,
Малий чорнявий капітан¹⁸⁴.

На думку румунської україністки М. Ласло-Куцюк, самий стиль балади з її динамічним ритмом нагадує твори іншого письменника, що його Яновський називав серед своїх улюблених авторів, – Кіплінга, зокрема баладу про вояка Дені Дівера з рефреном «An' they're hangin' Danny Deever in the mornin'!» («І вони повісять Дені вранці!»)¹⁸⁵.

Після Великої Вітчизняної війни на Україні значно поживилася робота в галузі перекладів українською мовою з англійської літератури. Поряд з творами класиків, інколи призабутих,

¹⁸³ Яновський Ю. І. Твори : у 5 т. – Т. 2. – С. 328.

¹⁸⁴ Там же. – С. 275-276.

¹⁸⁵ Kipling R. Recessional: Ballads. Departmental ditties. – Chicago, [s. a.] – Р. 95; Ласло-Куцюк М. Шукання форми : Нариси з української літератури ХХ століття. – Бухарест, 1980. – С. 171.

тут перекладають твори сучасних англійських письменників прогресивного напрямку. Виходять вони як окремими виданнями, так і в серіях: «Вершини світового письменства», «Зарубіжна новела», «Бібліотека світової класики», «Перлини світової лірики», «Зарубіжна сатира і гумор», «Шкільна бібліотека» та інших, а також друкуються на сторінках періодичної преси, зокрема журналу «Всесвіт». Українські радянські критики опублікували чимало глибоких досліджень про окремих англійських письменників у контексті епохи, що породила їх.

Великим досягненням українського віршованого перекладу стала своєрідна перекладна антологія у чотирьох томах: «Світанок» (збірка із європейської поезії Відродження, 1978), «Співець» (збірка із світової поезії XVIII – першої половини XIX ст., 1972), «Передчуття» (збірка світової поезії другої половини XIX – початку XX ст., 1979), «Поклик» (збірка із світової поезії XX ст., 1984). У ній вміщено висококваліфіковані українські переклади лірики найзначніших англійських поетів: В. Шекспіра, Дж. Донна, В. Блейка, Дж. Байрона, П. Б. Шеллі, Дж. Кітса, Т. Гарді, Р. Стівенсона, Р. Кіплінга, Д. Лоуренса, Д. Томаса, Т. С. Еліота, шотландців Р. Бернса та Г'ю Макдіарміда, ірландця Р. Ґрейвза. Дещо із англійської поезії публікує також кварталник «Поезія», що виходить з 1968 р.

Український читач дістав змогу познайомитися з лірикою Дж. Кітса у перестворенні В. Мисика (1968), П. Б. Шеллі у перекладі О. Мокровольського (1987), старовинними англійськими баладами про Робін Гуда в перекладі Ю. Юри (1969; 1985; передмова та переклади віршів Л. Солонька). У 1983 р. опубліковано збірку «Світовий сонет», яка включає крім інших творів сонети Е. Спенсера, В. Шекспіра, Дж. Мільтона, В. Вордсворта, С.-Т. Колріджа, Дж. Байрона, Дж. Кітса в натхненних перекладах Д. Павличка.

У серії «Зарубіжна сатира і гумор» (1970, № 2) побачив світ роман прогресивного англійського письменника Едварда Комптона Макензі «Розрідження мозку» в перекладі Г. Давиденко за редакцією Ю. Лісняка. Ще раніше скорочений переклад цього роману з'явився у «Всесвіті» (1968, № 7/8).

Українська перекладна література збагатилася класикою англійського реалізму: романом Ш. Бронте «Джен Ейр» у перекладі П. Соколовського з передмовою Т. Денисової (1971; 1983), трилогією Дж. Голсуорсі «Сага про Форсайтів» у перекладі О. Тереха (1976; 1982), новелами Т. Гарді «Троє незнайомців» (1978). Поезію Гарді дуже майстерпо переклав Є. Крижевич (опубліковано в збірці «Передчуття»). Із гумористичними оповіданнями Джерома К. Джерома «Троє в одному човні, якщо не рахувати собаки» знайомлять переклади Ю. Лісняка (1974). Крім того, вийшли романи Г. Уеллса «Машина часу», «Острів доктора Моро», «Невидимець», «Війна світів», «Містер Блетсуорсі на острові Ремполі». О. Сенюк здійснила переклад роману «Ярма-рок суєти» В.-М. Теккерея (1979; 1983). Ще раніше, у 1966 р., ця перекладачка відтворила українською мовою роман прогресивного англійського письменника Вільяма Еша «Вибір зброї».

Українська громадськість познайомила з творами Дж. Ліндсея «Бунт синів» (1964) і «Втікачі» (1978) завдяки перекладачам М. Угляренку, П. Шарандаку. Вийшли українською мовою кращі романи Грема Гріна «Тихий американець» у перекладі І. Коваленка (1958; 1967; 1971; 1984), «Наш резидент у Гавані» (1960; 1967; 1971; 1984) і «Комедіанти» (1969) обидва в перекладі П. Шарандака; три твори популярного англійського письменника-реаліста Вільяма-Сомерсета Моєма «Лицедії» (1907), «На жалі бритви» (1970) та «Радощі життя, або Сімейна таємниця» (1963; 1970). У «Всесвіті» (1981, № 8) подано романтичну казку цього ж автора «Принцеса Вереснянка» у перекладі О. Матвієнко. Оpubліковано також твори таких письменників,

як Арчибалд Кронін («Літа зелені», 1959; «Могила хрестоносця», 1960), Безіл Девідсон («Бистрина», 1962; 1970). Великою популярністю користується на Україні Джеймс Олдрідж. Українською мовою перекладено ряд його творів, зокрема «Герої пустинних горизонтів» (1956), «Хлопчик з лісового берега» (1959), «Наодинці з акулами» (1960), «Бранець своєї землі» (1971), «Небезпечна гра» (1977), «Не хочу, щоб він помирав» (1978), «Останній дюйм» (1960; 1978; 1981). Твори Дж. Олдріджа українською мовою перекладали П. Шарандак, Л. Гончар, П. Соколовський, В. Гнатовський. Звертаються українські перекладачі і до англійського робітничого роману. Так, 1965 р. у перекладі Г. Бушиної опубліковано роман А. Сіллітоу «Ключ від дверей», 1980 р. у перекладі Н. Сомик – роман «Невже це любов» (першу частину трилогії) Стена Барстоу.

Здавна турбувала українських письменників доля ірландської мови та літератури. Один з найкращих доказів цього – публікація у журналі «Світ» «Листів про Ірландію». Автор, що підписався криптонімом Ф. В., з великою симпатією пише про нескорений ірландський народ, його боротьбу проти уряду Великобританії¹⁸⁶. У 1906 р. Леся Українка переклала статтю «Справа ірландської мови» Френсіса-Артура Феґі¹⁸⁷, відомого ірландського поета (1845-1935), автора славнозвісного вірша «Королева Коннемере». У ній подавалася історія ірландської мови, яку не змогли знищити англійські завойовники і яка наприкінці XIX ст. почала своє відродження¹⁸⁸.

У 1975 р. вперше з'явилися українською мовою твори ірландського прозаїка члена Комуністичної партії Великобри-

¹⁸⁶ Світ. – 1881. – 10 жовтня; 10 грудня; 1882. – 25 січня; 25 лютого.

¹⁸⁷ Fahy F. A. The Irish language movement // The Westminster Review. – 1902. – Vol. 157, no. 1. – P. 307-317.

¹⁸⁸ Феґі Ф. Справа ірландської мови / Переклала Леся Українка // Нова громада. – 1906. – № 1. – С. 66-79.

танії Шона О'Кейсі. Це романи «Я стукаю в двері» і «На порозі» в перекладі Б. Савченка та І. Лещенка. Шон О'Кейсі постає в них визначним майстром соціалістичного реалізму, що глибоко розкрив зв'язок людської особистості з суспільством, показав процес формування світогляду простого ірландця під впливом національно-визвольної та класової боротьби свого народу XIX – початку XX ст. У серії «Зарубіжна новела» 1984 р. видано новели Ф. О'Коннора під заголовком «Гості Ірландії». Високим художнім рівнем відзначаються здійснені Р. Доценком переклади оповідань про суворі дні визвольної боротьби ірландського народу, важку долю жінки, безробіття і вимушену еміграцію.

Видавництво «Веселка» систематично знайомить своїх читачів з кращими англійськими творами для дітей. Так, у 1958 р. побачила світ повість Дж. Грінвуда «Маленький обірванець» у перекладі С. Руденка. Оповідання А. К. Дойля опубліковано у перекладі Є. Хоменка (1957) та М. Дмитренка (1977). Повість-казку А.-Е. Мілна «Вінні-Пух та його друзі» тричі видавали у перекладі Л. Солонька – (третє видання 1982 р.). У 1967 р. з'явився новий переклад «Мауглі» Кіплінга, в якому брав участь Л. Солонько, а в 1984 р. – нове видання казок Кіплінга «Як і чому» (переклад Л. Солонька; попереднє видання – 1971 р.). Взагалі український читач вперше познайомився з творами Кіплінга ще 1905 р. Тоді у видавництві «Руського товариства педагогічного» (ч. 115) у Львові було опубліковано «В джунглях» у перекладі Кирила Вербина. У серії «Казки народів світу» вийшла в 1982 р. збірка англійських народних казок у переказі О. Тереха. У ній уміщено найвідоміші англійські народні казки: «Джек і бобове стебло», «Троє поросят», «Джек і золота табакерка» та ін. У 1976 р. видавництво «Веселка» опублікувало казку Л. Керролла «Аліса у країні чудес» у перекладі Г. Бушиної, а в 1981 р. повість-казку П.-Л. Треверс «Мері Поппінс» у перекладі Є. Горевої. Завдяки О. Мокровольському дитяча літера-

тура України збагатилась значною частиною творчого доробку англійського письменника Едварда Ліра. В 1980 р. він переклав його «Небилиці», написані в стилі пісеньок-лимериків, поему «Пип Скрубіозний» та ін. У 1973 р. перекладач В. Митрофанов подарував юним читачам всесвітньовідому повість-казку Дж.-М. Баррі «Пітер і Венді».

Серед праць українських радянських літературознавців, присвячених англійській літературі, слід назвати монографію Б. Ремізова про Елізабет Гаскелл – першу в радянській англістиці працю, що охоплює увесь творчий набуток письменниці – романи, нариси, повісті, новели, листи¹⁸⁹; цікаву працю Н. Жлуктенко про творчість Джона Уейна, в якій дається детальний аналіз особливостей творчої та ідейної еволюції відомого англійського письменника¹⁹⁰ (українською мовою надруковані такі його романи: «Поспішай униз», 1953; «Зима в горах», 1970; 1983); сповнену наступального публіцистичного пафосу монографію І. Симоненко про англійський антиколоніальний роман, де автор розглядає твори Д. Дефо, Дж. Свіфта, Р. Кіплінга, Г. Гріна, Дж. Олдріджа, Р. Робертса та ін.¹⁹¹

У розвідці «Історія і сучасність» І. Симоненко досліджує англійський робітничий роман, звертаючи передусім увагу на тісний зв'язок творів цього жанру з давньою і багатою традицією англійської літератури на робітничу тематику¹⁹². Аналіз охоплює твори багатьох письменників різних ідейних переконань, різного творчого методу – А. Сіллітоу, С. Барстоу, Дж. Ліндсея,

¹⁸⁹ Ремизов Б. Б. Элизабет Гаскелл : Очерк жизни и творчества. – Киев, 1974.

¹⁹⁰ Жлуктенко Н. Ю. Бунт внутри традиции. – Киев, 1977.

¹⁹¹ Симоненко І. П. Нові часи – нові герої : Про англійський антиколоніальний роман. – Київ, 1970.

¹⁹² Сучасний зарубіжний роман про робітничий клас (Англія, ФРН, США). – Київ, 1974.

Р. Трессела, Б. Олмонда та інших, що дозволяє автору розкрити багатство сучасної англійської літератури про робітників, а також дійти висновку про її світову значимість. Але, як справедливо зазначає М. Шаповалова у рецензії на цю розвідку, естетичні проблеми робітничого роману вимагають розмови глибшої, ґрунтовнішої і не повинні зводитись до опису окремих художніх засобів і прийомів¹⁹³.

Заслужують на увагу книжка нарисів М. Соколянського про Г. Філдінга, в якій розглядаються його найзначніші твори різних жанрів, особлива увага звертається на поетику, дослідження С. Ватченко з історії англійського роману, І. Києнко про особливості англійського реалізму другої половини ХХ ст. на прикладі творчості М. Спарк¹⁹⁴.

Багато вартісних матеріалів уміщує періодика. Зокрема, велика роль журналу «Всесвіт» у збагаченні інформаційного контексту, у популяризації англійської літератури, в осмисленні творчості тих чи інших письменників у світовому літературному процесі. Цей журнал відводить чимало місця класиці, включаючи англійську та ірландську (рубрика «Із скарбниці світової літератури»). Це насамперед регулярні добірки перекладів, як, наприклад, поезії В. Б. Їтса (1973, № 11), ірландської новели (1979, № 10) чи поезії (1980, № 2), що збагачують наше уявлення про цю літературу. Уже стало традицією «Всесвіту» вміщувати переклади тих чи інших авторів разом із ґрунтовними студіями про їхню творчість. Так, у № 6 за 1983 р. уривки з перлини англійської романтичної поезії «Поеми про Старого мореплавця»

¹⁹³ Шаповалова М. С. Роман про робітничий клас в сучасній літературі капіталістичних країн // Іноземна філологія. – 1975. – Вип. 39.

¹⁹⁴ Соколянський М. Г. Творчество Генри Филдинга : Книга очерков. – Киев, 1975; Ватченко С. А. У истоков антиколониалистского романа. – Киев, 1984; Києнко І. А. Сатирическая проза Мюриэл Спарк. – Киев, 1987.

С. Т. Колріджа в майстерному перекладі А. Онишка доповнюються студією Н. Жлуктенко про поета та його поему, а у № 5 за 1978 р. уривки із «Кентерберійських оповідей» Дж. Чосера у перекладі Є. Крижевича – розвідкою В. Скуратовського, в якій підкреслюється талант англійського письменника як повістяра і драматурга. Є. Крижевич здійснив також переклад драматичної поеми К. Марло «Трагічна історія доктора Фауста», що поєднує традицію з реалізмом народного театру. Переклад надруковано в № 9 за 1979 р.

У «Всесвіті» вміщуються статті, присвячені ювілеям тих чи інших видатних письменників, у тому числі англійських. Так, до 125-річчя з дня народження Дж. Б. Шоу у № 8 за 1981 р. публікується студія Н. Жлуктенко, яка обґрунтовує суть новаторства великого драматурга та його вплив на подальший розвиток англійської літератури, зокрема на творчість «сердитих» драматургів 50-х – початку 60-х років ХХ ст. До 275-річчя з дня народження Дж. Мільтона М. Соколянський друкує цікаву статтю про нього як про митця, що і нині приваблює рідкісним поетичним талантом та силою духу, не зламаного трагічними обставинами життя (1983, № 12). У № 7 за 1985 р. уміщено цікаву розвідку О. Алексеєнко про Томаса Мора і про його твір «Утопію» як про один з найвизначніших літературних злетів епохи Відродження.

Велику увагу приділяє «Всесвіт» сучасній англійській літературі, новим течіям у ній. Так, № 8 за 1971 р. знайомить читача з оглядовою статтею Г. Анджапарідзе про висвітлення робітничої теми у творах англійських письменників протягом 1969 р., а № 10 за 1984 р. – з нарисом цього ж дослідника «Сумна родинна історія?», присвяченим одному з провідних сучасних прозаїків Пірсу Полу Ріду. Поряд друкується роман Ріда «Одружений» у перекладі М. Загребельної та О. Почепцова (початок у № 9). Це сьомий роман письменника, в якому

на тлі гострих соціально-політичних подій у Великобританії першої половини 70-х років змальовано драматичну історію типового середнього буржуа, який будь-що прагне політичної кар'єри. У рубриці «3 погляду рецензента» С. Павличко характеризує збірку оповідань сучасного англійського письменника Д. Паунолла, акцентуючи увагу на їхній ідейності на художності (1980, № 2). У № 5 за 1985 р. уміщено в уривках записи-щоденник прогресивного англійського письменника Нормана Льюїса «Неаполь-44» про англо-американський десант у Південній Італії під час Другої світової війни (переклад О. Буценка).

Практикує «Всесвіт» публікацію одвертих розмов між окремими зарубіжними письменниками і українськими читачами їхніх творів. Так, у № 1 за 1963 р. вміщено розмову, яку вів О. Микитенко з відомим англійським письменником-комуністом Дейвом Воллесом. До речі, ще раніше, у 1961 р. (№ 5), журнал уперше звернувся до перекладу роману цього письменника «Трамвайна зупинка біля Нілу» (переклад М. Пінчевського та І. Шмарук). У № 11 за 1979 р. опубліковано звернення Дж. Ліндсея до читачів та його роздуми «Нотатки про мою концепцію роману», «Моя данина Толстому». Тут же надруковано статтю Л. Карбівничної про Дж. Ліндсея.

Крім «Всесвіту», англійську літературу популяризують інші журнали. Скажімо, у «Жовтні» (1966, № 8) В. Коротич опублікував високохудожній переклад кількох поезій Томаса Стернза Еліота та статтю «Оповідь про спустошення», яка є певним внеском у розуміння дуже складної творчої індивідуальності поета. Коротич вдало відтворив засобами української мови особливості Еліотової поезії: конкретність поетичного бачення, лаконізм і точність мовлення, звернення до знижених шарів просторіччя, іронічний компонент та ін. Над перекладом творів Еліота працював також Ю. Лісняк (збірка «Поклик»). Цікаву студію про нього написала Т. Денисова. Перед читачем

постає образ талановитого і водночас трагічного митця, метра й пророка літературного модернізму. В розвідці дослідниця детально аналізує елітарну теорію Еліота в її основних тенденціях і зв'язках¹⁹⁵. Важливою є також стаття Я. Любимого, присвячена критиці філософської платформи Еліота¹⁹⁶.

На сторінках інших республіканських журналів, зокрема «Радянського літературознавства», і наукових збірників, особливо «Іноземної філології» і «Теории и практики перевода», опубліковано чимало серйозних студій про англійську літературу, про сприйняття літературної спадщини англійських письменників на Україні. Так, у «Радянському літературознавстві» (1984, № 1) вміщено студію В. Вахрушева «Легенда Теккерея», опубліковано цікаве дослідження І. Жаборюк про романи Т. Дж. Смоллетта (1984, № 5).

Наведені нами основні факти з історії розвитку українсько-англійських та англо-українських літературних, зокрема перекладацьких, зв'язків свідчать, що між Україною і Великобританією вже давно були закладені основи культурних відносин, які дедалі міцнішають, сприяючи глибшому пізнанню духовних цінностей, взаємозближенню і взаємозбагаченню народів.

¹⁹⁵ Денисова Т. Н. Т. С. Элиот и его элитарная культурология // Элитарные представления об искусстве и современный мир. – Киев, 1980.

¹⁹⁶ Любимый Я. В. Критика абсолютного идеализма Т. Элиота // Філософська думка. – 1976. – № 6.

Роксолана Зорівчак. 1960-і рр.

Роксолана Зорівчак. 1960-і рр.

Роксолана Зорівчак. 1960-і рр.

У колі бібліографів.
Іван Лозинський, Роксолана Зорівчак,
Ірина Громницька, Федір Максименко.
Львів, 4 грудня 1982 р.

Виступ на загальних зборах
Наукового товариства ім. Шевченка.
Актова зала ЛНУ ім. Івана Франка, 24 листопада 2007 р.
Фотоархів НТШ

У залі засідань Загальних зборів НТШ.
Актова зала ЛНУ ім. Івана Франка, 4 грудня 2010 р. Фотоархів НТШ

Роксолана Зорівчак і Роман Кушнір
під час Пленарного засідання XXII Наукової сесії НТШ.
Актова зала ЛНУ ім. Івана Франка, 26 березня 2011 р.
Фотоархів НТШ

Олександр Чередниченко і Роксолана Зорівчак
на конференції «Григорій Кочур і українське перекладне
письменство». Круглий стіл: обговорення бібліографії
«Українське перекладознавство XX сторіччя».
Дзеркальна зала ЛНУ ім. Івана Франка, 22 листопада 2013 р.
Світлив: Олег Вівчарик

Відкрита лекція для студентів
першого курсу Франкового університету.
Актова зала ЛНУ ім. Івана Франка, 24 вересня 2014 р.
Світлив: Олег Вівчарик

Під час Пленарного засідання XXVI Наукової сесії НТШ.
Світлана Шмігер, Роксолана Зорівчак, Тарас Шмігер.
Актова зала ЛНУ ім. Івана Франка, 28 березня 2015 р.
Світлив: Олег Вівчарик

У перерві між парами.
*Аудиторія 249 ЛНУ ім. Івана Франка,
22 листопада 2016 р. Світлив: Олег Вівчарик*

Кочурівські читання.

Тарас Шмігер, Роксолана Зорівчак, Олексій Сафроняк.

Дзеркальна зала ЛНУ ім. Івана Франка, 20 листопада 2015 р. Світлив: Олег Вівчарик

Кочурівські читання.

Зліва направо: Тарас Шмігер, Роман Гамада, Роксолана Зорівчак, Андрій Содомора.
Декламує: Марія Кравцова. Дзеркальна зала ЛНУ ім. Івана Франка, 18 листопада 2016 р.

Світлила: Олександра Чура

Вручення Ордена княгині Ольги.
Дзеркальна зала ЛНУ ім. Івана Франка,
20 листопада 2015 р. Світлив: Олег Вівчарик

Роксолана Зорівчак й Андрій Содомора під час оголошення переможців
Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Переклад».
Дзеркальна зала ЛНУ ім. Івана Франка, 24 березня 2017 р. Світлик: Олег Вівчарик

Роксолана Зорівчак
1934—2018

ж и т т я

ЛЮДСЬКЕ ЖИТТЯ У ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Інтерв'ю записали Петро Матіїв та Ігор Мрака у помешканні Роксолани Зорівчак 21 червня 2018 року.

П.М.: Доброго дня, я – студент історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка і беру участь у записі усних свідчень про життя львів'ян і Львова у роки Другої світової війни.

Р.З.: Ніхто мене ніколи про те не питав. Дякую, що запитали. Я не весь час була тоді у Львові, але якісь певні елементарні такі відомості згадаю. Про що саме я повинна розказати?

П.М.: Для початку, будь ласка, розкажіть трохи про себе, про своє тодішнє життя, про все, що Ви вважаєте за потрібне і хотіли би розповісти.

Р.З.: Що ж, належу я до епохи середини двадцятого сторіччя, життя якої було частиною життя нашого народу, не дуже відмінне від інших. Походжу з інтелігентної родини, мій батько був адвокат, мама – вчителька. Батько вчився за кордоном, мама закінчила тут вчительські семінарії, не маючи змоги при Польщі одержати пристойної освіти. Дідусь мій був дуже великий церковний чин, член митрополичої консисторії, канонік [Юліян] Дзерович¹, і водночас він був директором вчительської

¹ Дзерович Юліян (1871-1943) – священник Української греко-католицької церкви, церковний і освітньо-культурний діяч, педагог, меценат, професор Львівської Богословської академії, останній довоєнний голова Товариства «Просвіта» у Львові (Див.: Пастушенко Н. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Юліана Дзеровича: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2001). (Прим. І. Мраки).

семінарії, одним з провідних – якщо можна так сказати – педагогів Галичини. Писав книжки й таке інше. Батька мого розстріляли в [тисяча дев'ятсот] тридцять дев'ятому році, у листопаді.

Закінчила я школу, вчилась добре. Вчителі були прекрасні після війни. Оті всі – приїжджі вчителі, місцевих не було, бо або були в тюрмах, або повтікали, або десь ділись. Ті вчителі намагались дати всі можливі знання. Потім закінчила наш університет, англійську філологію. В аспірантуру не залишили з міркувань біографічних. Тобто сама я в своїй біографії нічого злого не мала, але священниче походження і таке інше по лінії мами. По лінії батька я маю одне чим пишатися: мій другий дідусь був сільський священник і порівняно близький до Івана Франка. То мені найдорожче, бо коли в дев'ятсот четвертому році була етнографічна експедиція, то саме на плебанії в нього зупинялася ця вся група разом з Іваном Франком. Я собі так домислюю, що моєму батькові тоді було десь п'ять років, і то, напевно, він десь там може підійшов до Франка, чи Франко його по голові погладив, чи що там.

Оскільки не прийняли мене в аспірантуру, я, завдяки моїй мамі, яка була завучем загальноосвітньої музичної школи, влаштувалась на роботу в консерваторію. Я там пропрацювала не більше і не менше – тридцять п'ять років. Мала дуже доброго ректора, Дашака Зенона Олексійовича, який дозволяв мені їздити у відрядження й працювати в науці. Спершу працювала в історії германських мов, а потім зустріла професора [Ю.] Жлуктенка з Києва і перейшла на перекладознавство, захистила кандидатську, докторську [дисертації] ще в радянський час.

Потім, в [тисяча дев'ятсот] дев'яносто другому році, Іван Олександрович Вакарчук запросив мене в Університет, за що я йому вдячна дуже. Боялася йти в університет, бо звикла дуже до консерваторії за тридцять п'ять років. Але дуже рада, що

перейшла, бо там іноземна мова була завжди чимось дуже другорядним.

У цій хаті живу з року [тисяча дев'ятсот] сорок другого,десь з початку сорок другого року. Дідусь мій був священником отут в церкві, останнім, ну і йому дали оці три кімнати. Дві кімнати в нас нормальні, а третя – із такими піддашшями. [Р.] Горак дослідив, що в цій кімнаті колись жила Ольга Рошкевич² у старшому віці, оскільки її зять був священником в церкві. Дві кімнати займало ото подружжя, а вона жила в тій кімнаті. Може, якийсь її дух тут витає, бо до Франка в мене особлива любов. Була я одружена – чоловік, на жаль, помер. Прожили разом сорок дев'ять років. Він був надзвичайно добрим, благородним чоловіком. Син наш трагічно загинув: якась операція була невдала. Працював він в університеті. А ще донька є, але, на жаль, за кордоном і мало мене пам'ятає. Внуки там же. Тут я сама. От, працюю, завітую кафедрую...

П.М.: Що Ви пам'ятаєте про життя населення Львова і про сам Львів у роки Другої світової війни.

Р.З.: По-перше, я в [ті] роки – тридцять дев'ятий і початок сорок другого – була не у Львові, а в Кам'янці-Бузькій. Там почалась війна, польсько-німецька; там в першу ж ніч мого батька заарештували. Хотіла б пару слів про те сказати – воно вже охоплює початок війни. Він був адвокат, активний учасник «Просвіти», але не більше. Запроторили його в Березу-Картузьку. Гадаю, що про той концтабір мало говорять, а поляки взагалі забувають. Узяли його першого вересня, як вибухла війна, а вернувся він у кінці вересня, дуже швидко, бо Польща розпалася. Але за місяць з людини зробили щось таке жахливе: з

² Рошкевич Ольга (1857–1935) – українська громадська і культурна діячка, перекладачка, збирачка фольклору. (Прим. І. Мраки).

молодого мужчини, якому в той час було тридцять вісім років, зробили старушка без одного зуба, всього покромсаного нага-ями. Прийшов до хати, а я його не пізнала, я втекла від нього. Як мама мені вже потім розказувала, немилосердно катували його, навіть заставляли, перепрошую, лайно їсти і били без кінця, без кінця... Там були і комуністи, і націоналісти, головно українці, так що поляки, на жаль, люблять замовчувати оце.

Значить, що я пам'ятаю... Що, може, було загальне: загальний був страх. Ото я пам'ятаю таке основне відчуття. Пам'ятаю те, що всі намагались якось пристосуватись до нових порядків, які були дивовижні. Знаю, що моя мама вперше за радянських часів, тобто в тридцять дев'ятому році, дістала роботу в Кам'янці-Бузькій, а то вона мусила їздити по селах довкруги, і головно по польських. Тут довелося вчити вірш [Т.] Шевченка "Княжна" – "Зоре моя вечірняя, Зійди над горою". І одразу був там якийсь комісар і сказав, як можна такий дурний вірш вчити, коли зоря вже зійшла. А вона каже, що тільки «Зійди над горою, Поговорим тихесенько» – майбутній час... Тобто, якісь такі були дивні [вимоги]. Знаю, що були вивози, десь людей брали, десь людей арештували, але з другого боку люди почали вчитись, бо при Польщі не мали можливості.

Почалась війна, через три чи чотири дні прийшли німці. Скажу чесно, як я тепер дивлюсь з свого погляду: люди раділи німцям. Люди, які зазнали, і польські порядки, а потім – радянські, і ті жахливі тюрми, які розкрились, а стільки там тих замучених, закатованих людей. Але то не було чому радіти. Ідеї соборності України, мені здається, вони мало розуміли. Вони не розуміли, що у «совецькій» армії є повно українців. Вони то так слабенько розуміли. Пам'ятаю, у тій самій Кам'янці-Бузькій був такий старенький священник – шамбелян [М.] Цегельський, прадід [О.] Тягнибока. То він одразу там [влаштував] прийняття німцям – значить така радість, що німці прийшли. І водночас

український комітет одразу організував допомогу військово-полоненим, бо якось там домовились з німцями. Мама мене тягала по тих закладах, як ті бідні лежали там поперев'язувані. І українцям щось допомагали. Росіянам ні, і ті казали, що «ми теж люди, якось теж нам щось дайте». Сумні то були картини.

Потім поступово люди починали прозрівати, але, як на мене, вони добре не розуміли фашизму. Дивно, бо газети ж були. Вони дивились на німців, як на давніх австрійців. Навіть мій дідусь, який займав важливий пост і був дуже інтелігентний чоловік, видно, не розумів. Він починав вступати в сварки з тими німцями, а там не було сварок, там відразу могли забити і все. Я пам'ятаю, що раз отут вікно світилось, а на вечір треба було вікна заслоняти, бо війна – може бути наліт, і прийшов німець казати, що ми вікно не заслонили. Він щось там каже «*Entschuldigen*»³ і так далі... Дідусь чемно до нього, а той відразу з криком, той німець. Дідусь каже: «Як це кричати? Ви хто такі, щоб Ви на мене кричали в мене вдома?». Тут уже домашні відтягають дідуса, бо знають, що той може потягнути і забити. Як тепер думаю, то поводитись вони, звичайно, як абсолюtnі завойовники, хоч, мабуть, краще, ніж у східній Україні.

Що найгірше враження на мене робило? Розкажу три події. Перше, трамваї поділені на двоє: третина трамваю для німців, а дві третини для інших. Частина трамваю відділена «*Nur für Deutsche*»⁴, і там розвалившись лежить один німець чи сидить. А отут люди всі стоять дуже тісно, нема де ноги поставити, і так їде трамвай. Бували такі окремі людяні німці, що запрошували до себе на ту частину, – «*Setze sich*»⁵, – дітей брали. Але було багато людей з гідністю, які не годилися на то. Тобто: «Дякую, це для вас, там собі будьте». Вражали, звичайно,

³ Нім. Пробачте. (Прим. І. Мраки).

⁴ Нім. Лише для німців. (Прим. І. Мраки).

⁵ Нім. Сідайте. (Прим. І. Мраки).

на поясах німців написи «*Gott mit uns*»⁶. Та який там з ними Бог був. А були дуже злі німці, що часом якесь дитя перелізе само, а вони, значить, викопнуть [його], не дай Бог. Перший раз таке насильство я бачила в Бродах на станції. Десь мама пішла, а мене посадила коло якось чоловіка. Тут німець якусь жінку страшно бив нагайкою. То я перший раз бачила отаке насильство.

А от друге було дуже страшне. От відчиніть двері, якщо можна до тої кімнати, тут вихід є на вулицю [Підвальну]... Я десь мала тоді дев'ять років. Я була біля вікна і щось собі [думала], дивилася. Раптом моя бабуса [каже]: «Ходи зараз сюди, ходи сюди». Ну, як каже ходи, то навпаки дивися через вікно. А там везли, мабуть, євреїв на страту. Були два авта, наповнені євреями роздягненими, нагими. Була дитина, що [її] мама кормила, був такий старий, мабуть, рабин, з бородою. Довкруги пси і гестапівці. Авта зупинили чомусь, щось зіпнулось чи що. Як я то побачила, я так страшно почала кричати, що щось два чи три дні зі мною не могли собі дати ради: температура, якесь таке бродіння. То я побачила суть фашизму, сталінізму, всього, що хочете, у той час.

Був такий один день, коли дідусь прийшов з митрополичої консисторії і сказав, що ексцеленції [Андрею] Шептицькому німці запропонували білі харчові картки для німців. А він категорично відмовився, сказавши, що його нарід не має тих карток, то йому не треба. І був такий переляк, щоб щось йому німці не зробили, бо це був, якби мовити, досить рішучий виступ проти них.

І.М.: А чи багато львів'ян вчилася в школі в роки німецької окупації?

⁶ Нім. З нами Бог. (Прим. І. Мраки).

Р.З.: Дуже мало. Були дві гімназії. Що значить дві гімназії, – Мечника і Радзикевича, – на цілий Львів? Дуже мало дітей могло здобувати середню освіту. Правда, освіта була добра, бо тоді головні ті сили, що залишились, наукові, вчили. Але дві гімназії... Я вчилась у такій початковій школі, отут була – на вулиці Скарбківській⁷. Дуже багато з часом почало приїжджати дітей із Східної України, де батьки вже переміщались. Отут вперше виникла така ідея: [були] малі діти, греко-католики і православні, і, значить, оті православні нам твердили, що вони кращі, а ми казали, що дуже вагомий – Папа. Одного разу я прийшла до хати і кажу: «Поясніть мені, чого той Папа такий важливий для нас?». На мене накричали, що я задаю дурні запитання, Папа є дуже вагомий, і на тому кінець. Учителі були дуже гарні. Пам'ятаю, в другому класі [був] такий холод, у рукавицях усі сидимо, і нам вчителька пише на дошці: “Кожний думай, що на *тобі* Мільонів *стан стоїть*, Що за долю мільонів Мусиш дати ти одвіт”, – уривок Франковий⁸. Я не думаю, що ми тоді щось розуміли з того, але воно десь відкладалось у уяві.

І.М.: А який це був рік?

Р. З.: Сорок другий рік. Вчительку називали Пелагія Степанівна [Модна], тоді називали пані Польда. Був бридкий порядок, що били по руках тростинами, і таки дійсно били, і таки дійсно лупили, зокрема хлопців. То звичайно було негарне. Школи були

⁷ Йдеться про вулицю Скарбека – сучасна вулиця Лесі Українки. (Прим. І. Мраки).

⁸ Франко І. Великі роковини: Пролог, говорений перед ювілейною виставою «Наталки Полтавки» в пам'ять столітніх відродин українсько-руської народности // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Київ: Наук. думка, 2008. – Т. 52. – С. 178. (Прим. Т.Ш.).

в дуже бідних приміщеннях. А потім взагалі зупинили навчання: вже сказали, що школа не потрібна.

П.М.: Чи пригадуєте, наскільки важко було забезпечити сім'ю продуктами, і наскільки були ціни високими?

Р.З.: Я не можу сказати, бо я нічого не купувала. Люди харчувались бідно. У нас, у хаті найбільше поширений – на рівні дідуся, що мав важливий авторитет, мама – вчителька, – був пенцак, була гречана каша. А моєю мрією було, як скінчиться війна, то я собі цибульку всмажу. Тобто, жили цілком бідно, дуже часто при нафтівках бо світла щось не було. Водночас, моя мама була одружена за Йосипом Голінатим, а його брат був важливий десь в українському комітеті, то вони жили значно краще. Мама моя була вчителькою і мала деяких учнів з села, що тут вчилися. То вони забезпечували елементарними харчами.

І.М.: А чи існували такі загальні базари, як зараз?

Р.З.: Було дуже багато таких маленьких склепиків тут усюди. А базар – я не знаю. Може й був, я не ходила...

П.М.: Чи багато львів'ян відвідували театри, які діяли в той час? А може пам'ятаєте ще якісь інші культурні заходи, які відбувалися в місті в ті роки, не тільки театр, а й атракції для людей?

Р.З.: Люди, знаю, ходили. Ходили ми десь на танці. Одного дня не відбулось заняття, бо десь того вчителя вже заарештували. Пам'ятаю, зовсім малою дитиною, таку тяжку образу, як нас, – дітей, але мали слухність, – не впустили до театру коли йшла

прем'єра [Шекспірового] «Гамлета», яку ставили в театрі [ім. М.] Заньковецької. Тоді [В.] Блавацький грав першого Гамлета, а переклад був Михайла Рудницького. Наші батьки, – значить, мама моя і мамині брати і так далі, – зі своїми дітьми хотіли прийти в театр. Дорослих пустили, а дітей – ні. Я тоді не розуміла, ні що значить «Гамлет», ні що значить [М.] Рудницький, але хотілося піти в театр. І знаю (потім прийшли до хати старші і казали), що під час тої вистави було дуже багато німців. Їм було цікаво подивитись, як той півдикий нарід ставить «Гамлета». Якось ті німці не розуміли, чи забули, що ми були їх півколонією за часів Австро-Угорщини. Вони щось на нас так дивилися. Потім я вже довідалася, що навіть сам Михайло Рудницький не був на прем'єрі – боявся, бо зовні був подібний на єврея, оскільки мати в нього була єврейка. А потім я писала в нього дипломну, і десь мені хтось сказав, що він перекладав «Гамлета», от я й кажу: «Михайле Івановичу, а ви дійсно «Гамлета» перекладали?». А він так глянув і каже: «А шо Вас то обходить?». З таким твердим «шо» і «обходить», і я зрозуміла, що я задала дурне запитання, і що на нього він ніколи не відповість, бо він тоді відмовлявся від всього, що було в минулому з ним.

Театр, я думаю, не дуже відвідували. Спочатку люди, в основному, вірили німцям. Як вони могли вірити, я не знаю, знаючи вже чеський досвід і так далі. А потім все більше розчаровувались. Я пам'ятаю одного «Гамлета», що десть там ішли. Думаю, що так масово по театрах не возились. Знаю, що окремі священники дійсно справляли відпусти, то друге. Багато людей робило то, про що не говорили: переховували євреїв і таке інше. Я не пам'ятаю атракцій. Було таке – йшов у школу і вертав до хати. До церкви ходили, звичайно.

П.М.: А що Ви можете пригадати про концтабори, які були у Львові?

Р.З.: При німцях знаю ті концтабори, що були єврейські. Наших людей теж арештовували, але я добре про те не знаю, а про єврейські говорили багато. Там на Янівському [цвинтарі], і водночас пам'ятаю ще сама, як мені показували на вулиці, що була та юдеполіцай, єврейська поліція, яка була спочатку привілейована. Ще пам'ятаю таку страшну сцену: якийсь бідний жидок приходив до мого дідуся і казав, що він хоче стати християнином. Ну, хтів, не хтів, але... І [мій дідусь] щось його вчив. Раз німці прибігли десь о третій вночі. Той жидок, – я так кажу «жидок», як тоді казали, без злих інтенцій, – хотів показати того священника, що його вчить. Але фріцяхи вночі всіх побудили, і дідусь каже: «Так! Я його вчу». Дідусь кінчав німецьку гімназію, а потім у Відні вчився, то він володів німецькою мовою абсолютно бездоганно. Інтелігенція вся потрохи говорила по-німецьки. Але той німець нічого не слухав. Ще сказав дідусеві, що його зараз заб'є, і, мабуть, того єврея також потягли на вбивство. Спочатку було видно, як вони ходили з тими написами «Jude»,⁹ потім вже їх позабирали. Люди, мені здається, то сприймали важко, але, з другої сторони, люди чомусь, а може не чомусь, може правильно, об'єднували ті розстріли, як відходили «совети», як відходили радянці в сорок першому році, головню із євреями, – що євреї робили ті розстріли людей. Я не знаю, як то було так. Завжди є такі, що співчували, що допомагали, а є такі, що наживались. Картина то була надзвичайно відразна.

І.М.: Але у Львові існував ще другий концтабір на цитаделі, так заний Шталаг 328.

Р.З.: На цитаделі. Я тільки знала, що там є концтабір, – бо всі говорили, але я про нього нічого не знала, – де були всі нації, і де українців було теж доста.

⁹ Нім. Єврей. (Прим. І. Мраки).

І.М.: Тобто, більше говорили про єврейський концтабір, «Янівський»?

Р.З.: Про Янівський. Так. Принаймні в оточенні. Знаєте, дітям не все кажуть.

П.М.: Для Львова знаковою подією було формування дивізії «Галичина»?

Р.З.: Так!

П.М.: Чи ви можете щось про це розказати?

Р.З.: Так, дещо, дуже мало, але можу. Як я собі тепер думаю, то був акт дивно дурний. Може необхідний з боку українського комітету, але вже тоді, коли було ясно, що Німеччина гине, брали всю найкращу молодь, брали з гімназії, багато хотіли йти. Їм пояснили таку ідею, – вже було підпілля по трохи, – що в межах Німеччини вони сформують українську армію. Але то була неправда, звичайно. Багато людей із сіл брали. Ми перебували часто вліті в Підкамені. У селі був священник – отець Андрій Іздрик. Його дружина була дуже близькою подругою моєї мами. Там увечір завжди відправляли Службу Божу за тих новобранців. То ті новобранці щодня мінялися. Тобто: вони втікали і приходили інші, великого ентузіазму не було. Священник отець Лаба був дуже вагомий, як їх там посвячували. Український комітет то підтримував. Чи вони, типу [В.] Кубійовича, підтримували із абсолютно таких трошки шкурницьких інтересів, чи вони боялись тих самих німців і радянських? Чи вони могли вірити в то, що та дивізія допоможе? Я пам'ятаю таких молодих гарних хлопців, зокрема мені один запам'ятався –

Ігор Соломка. Він залицявся до моєї двоюрідної сестри, а потім прийшла вістка, що у Бродівському котлі, як вони загинули, то й він загинув. Та й там і битви, по суті, серйозної не було.

У дев'яносто першому році і в дев'яносто другому я була півтора року в Лондоні як стипендіат Британської ради. Я бачила тих давніх есесівців: тоді то були молоді хлопці, а в дев'яностих роках то вже були такі, що «майнула в очі сивина». Такі – старші люди, і більшість з них, як у СУБі¹⁰ чи в церкві зібрались, то так одна сивина, одні мужчини. Більшість з них залишились неодруженими, бо молодими потрапили до Англії: вони боялися, щоб їх десь там не переселили, міняли прізвища. Були як щось невідоме для англійців – англійці їх не хтіли. Хіба італійці були, або якісь з Польщі привезли трохи українок, а три чверті їх було неодруженими, і так спаршивили собі життя... Отакий сидить там, скажімо, десь біля Темзи дядько, ну точно – українець. Не сумніваєшся, підходиш, і він починає говорити: згадує своє село, – його цілком той Лондон не обходить, він до нього не доріс, він ще дотепер не навчився говорити по-англійськи, десь щось замітає там чи що. Такі були. Інтелігенти головню поїхали до Канади, а там залишився простий люд.

А ще гірше враження справляли ті давні есесівці, що осіли в Шотландії. Шотландці були досить великі патріоти, і вони не розуміли, хто ті люди є. Ті люди жили абсолютно відлюдкувато. Я приїхала до їхньої організації і сказала, що хочу поїхати на могилу [Р.] Бернса. Вони так страшно здивувались – нащо мені Бернса, як вони мені покажуть українські церкви. «Та добре, я церкви подивлюсь, але хочу Бернса.» Вони кажуть: «Ми тут ціле життя живемо, але нащо нам Бернса якогось». Тобто, вони не асимілювались у то суспільство зовсім. То були прості, молоді, захоплені... Єдине, що може з тих есесівців давніх було добре, що з них вийшли такі, як Богдан Мельник

¹⁰ Союз українців Британії. (Прим. Т.Ш.).

чи Адам Гнідь – досить добрі українські перекладачі. Але то вже з того маленького числа інтелігентів. А вербувати людей до дивізії, то, на мою гадку тепер, бо все переосмислено, то був великий гріх.

П.М.: А як ви думаєте, якою основною причиною був вступ добровольців? Це вони більше симпатизували Німеччині, чи це було більше як проти Радянського союзу?

Р.З.: Я думаю, Німеччині ніхто не хотів спеціально служити.

П.М.: Тобто переважав напевне радше антирадянський елемент?

Р.З.: [Була] дуже велика ненависть, особливо в зв'язку з тою поведінкою – вивози, арешти, масові нищення людей в тридцять дев'ятому і в сорок першому році, відкриті тюрми з трупами... Молодь була тоді ідеальна: нікого якісь матеріальні справи не цікавили дуже. Тепер страшно дивитися на молодь: кожен хоче мати багато грошей відразу і жити дуже розкішно. У нас, як студент другого курсу ще не був у Лондоні, то вважає, що він уже жертва епохи... Ось тоді молодь була дуже, дуже ідеальна. Вона була вишколена, видно, ще за польських часів, у національному дусі. Вони, мабуть, тому йшли тільки добровольцями. І завжди ще є відносне поняття «добровольця», знаєте, – чи його копнули перше, і він став добровольцем, чи він відразу пішов як доброволець. Але от з старших класів гімназії, то вони буквально записувались масово. Тоді був такий вихід – або йти в армію, або йти в ліс, або йти в радянську армію, яка прийде, і не знати, що з тобою буде робити так само, бо відомо було, що до сорок першого року робили.

І.М.: А ви от сказали, що до дивізії СС «Галичина» їх мобілізували. Це були старшокласники?

Р.З.: Брали і мужчин старшого віку, але брали і сьомий-восьмий клас гімназії.

І.М.: Це були за віком 14-15-літні чи старші?

Р.З.: Ні, ні, вони були старші. «Гімназія» значить, що вони мали чотири класи. А тоді від першого класу гімназії, значить, вони мали десь сімнадцять-вісімнадцять років, так приблизно. Захоплені ідеєю, а їм здавалось, що вони будуть мати великі українські права у тій армії. Але ніяких прав особливих не мали.

П.М.: У роки війни тисячі українців були вивезені на примусові роботи до Німеччини. Чи пригадуєте Ви, як проводилося вивезення? Чи пригадуєте якісь такі настрої, сцени?

Р.З.: Який настрій? Ніхто не хотів їхати, звичайно.

І.М.: Навіть попри обіцянки хорошої роботи й оплати?

Р.З.: Та що, хто там... Як воно відразу з нагайкою до тебе йде, то яке?.. Якогось такого, як тепер захоплення Італією чи чимось, не було. Не хотіли їхати. Кого давали з сіл? По-перше, найбідніших. Як завжди, бідний у гіршому становищі. А по-друге, давали тих, що були в комсомолі і так далі. Ті, хто там у тридцять дев'ятім-сорок першім були дуже активні, то їх і давали. Але ніхто не хотів їхати. То був серед них може якийсь один, а решта то був суцільний плач і суцільна біда. А почали набирати досить багато, бо ж вони всі йшли на фронт, та й гинули, Бог зна за що...

П.М.: А що Ви пам'ятаєте про відхід німців зі Львова і зміну на радянський режим?

Р.З.: Ми не були тут, у Львові, до кінця німецького режиму. У сорок четвертому році ми виїхали до Кракова, а тоді – до Відня. І вже як тут відбувалось саме це, – я не знаю, як його назвати, – визволення чи як то...

І.М.: Відновлення радянської влади.

Р.З.: Принаймні я твердо переконана, хоч мого батька розстріляли, що це було дуже прогресивне з'єднання українського народу. Якщо б нас тоді не з'єднали, то нас би поляки давно вже проковтнули. Тому як люди багато занадто говорять, що той пакт Молотова-Ріббентропа був негативна річ, то я з тим не погоджуюсь, бо це було єдине, що з'єднало якимось Україну. І так Лемківщину втратили і Кубань. Ось так...

Ми виїхали до Відня. Я там важко захворіла на поліомієліт. Полікували у Відні, мій вуйко був там лікарем, можна сказати – чільним [лікарем]. Його потім заарештували, вже в травні, як радянські [війська] прийшли, і він відсидів десять років на Інті. Але тоді мене підлікували. Далі перебували ми там, чекали англійців чи американців. Ще один брат мами був арештований, бабуся переживала, чи він верне живий, чи ні, а його замурували в Володимирській тюрмі, і там він помер. Був адвокатом в Тернополі, нічого нікому не зробив.

Потім ми вернулись сюди у серпні сорок п'ятого року. Нас у Відні посадили в поїзд і намалювали Сталіна на переді. То вертали робітники. Як вони тоді співали! Де ж люди вміють тепер співати. Тоді – всю дорогу. Три чи чотири місяці ми їхали з Відня сюди. То головно їхали ті, що [були їздили] на заробітки, і трохи таких, як ми, що втікали від більшовиків. [Ми] їхали

в товарних вагонах. Майже нас не годували, десь щось підкинули. Поруч їхали різні арештовані. То чехи, то словаки, кого лише не тягли. Пам'ятаю, раз такий чех кинув мені шоколадку і каже, що таку саму дитину залишив [удума]. Такі зворушливі сцени. А окремо везли власівців, і їх часом випускали. То все були рослі чоловіки. Випускали цілком мокрих, щоб вони подихали, чи в туалет пішли, чи що. А люди кидали їм папіроси. А часом боялися кидати, то брали нас, дітей, щоб кидали. Раз мене поліцей зловив, то ледве мама випросила [щоб відпустили]. Дістала я тоді так поза вуха, дай Боже. А воно цікаво, як кажуть, кинути. І пам'ятаю, що вони всі такі були рослі. Як відчиняли вагони, то вони страшно мокрі вилазили. Світами десь їх там провадили всіх, з псами і так далі.

І.М.: Їх везли назад у Радянський Союз?

Р.З.: Так, їх везли в Союз, очевидно, на якусь капітальну каторгу. Але вони всі чомусь були такі дуже рослі, великі. Бо німці були окремі такі малі, паршивенькі.

П.М.: А як Ви повернулися до Львова, то які були перші враження: наскільки сильно був знищений Львів?

Р.З.: Я не думаю, що він був такий знищений, чи він мав бути знищений. Деякі бомбардування ми ще відбули тут тоді, як [С.] Тудор¹¹ загинув. Ми вернулись до Львова: нас привезли на вокзал, причіпили ще два портрети Сталіна, – що дякуємо, що вернулись, – і йдіть собі, де хочете. Уже десь на другий день

¹¹ Тудор (Олексюк) Степан Йосипович (1892-1941) – український письменник-радянськ, доктор філософії, представник Львівсько-Варшавської школи філософії. Загинув разом з дружиною 22 червня 1941 р. у Львові під час німецького авіанальоту. (Прим. І. Мраки).

мама пішла різноманітні звіти здавати – що і чого. А яким Львів мені видався як дитині?.. Ми не були у Львові десь рік і сім місяців, то за той час мене вразило, що вже нема тих маленьких магазинчиків, а поза тим він був такий спокійний. Для мене він не дуже змінився, так дитячими очима.

П.М: А після того, як Ви повернулися, чи були проблеми із житлом? Чи важко було знайти житло?

Р.З.: Ми сидимо в тій кімнаті, яка належала моєму дідусеві від сорокового року, коли призначили його тут священником, і дали тут хату. Як ми їхали, він помер у сорок третьому році у Відні. Йому робили операцію, і він після того дістав запалення легень і помер. У квітні сорок третього його поховали, а хата залишилась нам, і ми далі жили, тобто мама, я і його дружина, моя бабуса. Коли постало питання, що радянські війська наближаються, всі люди... Ще раз кажу, що в ті часи молодь страшно була охоплена патріотизмом. Я вже вам казала: [люди] читали дуже багато підпільних документів, різні зізнання про НКВС, різні види мук, і молодь тим дуже цікавилась. Мене часом брали двоюрідні, – (чи то, як кажуть тепер «сестри в друзях», «в перших» чи як, бо «двоюрідні» – не дуже прийняте слово, а «тітошні» – то взагалі польське), – брали на якісь такі свої збори, і я чула, як то вони всі читали. То в ті часи було дуже поширено. Значить, ми тут мешкали, в тих кімнатах, і друге питання було, кожен обговорював, чи виїжджати за німцями чи залишатись. І залишатись було страшно, бо пам'ятають сорок перший рік і ті вивози від тридцять дев'ятого, і з другого боку – їхати де? куди? в невідоме... Але більшість інтелігенції все ж таки виїхала, мусила виїхати, бо, скажімо, хто залишився в університеті? Правда, українців до того не дуже й було, але в середніх школах, я кажу, що як я вернулась, то у нас, в тридцять

шостій школі отут на Лисенка, не було ні одного місцевого вчителя. Був, правда, вчитель німецької мови, але я вчила англійську, а решта всі були приїжджі і дуже добрі. Але факт [був], що всі люди тоді радились – чи їм їхати, чи ні. Їхали, головню, або на Словаччину, або на Краків.

У нас так було, бо почали говорити про ту хату. Вся родина мами, всі вирішили виїжджати. Та й бабуся, мама і я також їдем. І поїхали до Кракова. Тут хату замкнули на ключ і сказали, що їдемо десь на село. Між тим упала бомба на теперішній вулиці Дарвіна, де жив мій родич – Роман Цегельський, який викладав у педінституті. Оскільки їх розгромили, вони зайняли наші покої, бо нас нема. Як ми вернулися, то вони нам дали один покій, а собі залишили два. Значить, ми вже мали вернутися, але не мали ні постелі, нічого, ще по дорозі щось нам украли, але [ми] приїхали. А потім Романа Цегельського вивезли в Середню Азію, і в тих двох покоях деякий час просто були кадебісти: мали якісь такий собі розважальний дім. Тобто, приходили, щось там пили і так далі. Були незадоволені, бо в того Романа Цегельського було багато книжок, а мало якихось меблів модних. То вони були незадоволені знов, і то було все запломбоване. Мама тоді була завучем школи і якось через знайомих відвоювала один покій, а в третій покій поселили польку, яка мала п'ять покоїв, і десь в ринку її чоловік був кушнір. Діти її виїхали в Польщу, а вона залишилась тут. Вона була таке втілення Польщі: її вселили в одну кімнату, і вона казала, що найгірше її образили, бо їй сказали, що вона так живе, як Молотов. Казала, що якийсь бандит – Молотов, а її, пані Врубльову, порівняли з Молотовим. Вона собі розклала всі свої різноманітні манатки, а на горі польський орел, і той польський орел там перебував, поки вона не вмерла. Її діти з Польщі приїжджали до неї і теж все казали: «Wróćimy się do Lwowa»¹². А я

¹² Пол. Повернемося до Львова. (Прим. Т.Ш.).

їх переконувала, що вертатись нема потреби, і вже не треба вертатись, вже хай там осядуть. Нарешті вона померла, а ми якось вирвали оцю третю кімнату, бо вже тоді в мене дитина маленька була, і було тісно. Так ми залишились у цій хаті.

П.М.: А на загал, які були побутові умови життя людей після війни у Львові?

Р.З.: Скромні, цілком скромні. Але ми багато і не хотіли, бо ті люди, хто перебули війну... Адже вважайте, що у Відні було так, що навіть до останніх хвилин бомбардували ввечір чи вдень, а на другий день вже є якісь харчі. А як зайняли Відень радянські [війська], одразу почався голод. Люди взагалі з різних місць поприїжджали, і люди зі Сходу України, які перебули голод тридцять третього року, але про те навіть не згадували. У нас усіх були дуже прості бажання. У школі мав одну форму, і ніколи б у голову не прийшло, що можна мати ще другий светр або щось ще. Жили нормально, по-моєму. Чекали вивозів [депортації – Т.Ш.]. Щовечора дивились, чи є хліб. Того вивезли, того вивезли, того забрали...

У нас з оцього будинку, то, мабуть, ні одного помешкання не було, щоб когось не забрали. Увечір брама зачинена була, але били браму, і вже ті чоботи, де ж вони зупиняться... Забрали тітку і вуйка. Вони були якраз на «Фаусті» в театрі, як прийшли їх вивозити. Та й сидять зі мною і з бабусею, а мама була на вечірнім університеті марксизму. Кажу: «Я не знаю, чого вони прийшли». А вони кажуть: «Знаєте, може поїдем». Я кажу: «А де?» Кажуть: «Далеко». Я думаю, [що] – гарна перспектива. Нарешті прийшли наші родичі з театру, а вуйко був дуже чемний, ще австрійського виховання, і думав, що то хтось до нас приїхав, і каже: «Кланяюся, кланяюся...». А вони кажуть: «Ви – Роман Михайлович Цегельський?» – «Так я». – «Ну то

ходить». Зачитали їм вирок, що їх переселяють. Дали три години на спакунання речей і все. То були такі дуже драстичні моменти, але були... Але я вважаю, що після війни люди особливо не бідували, бо мали дуже малі вимоги.

І.М.: Але закінчення війни застало у Львові багатьох поляків.

Р.З.: Поляків дуже багато було, і вони не хотіли, звичайно, їхати зі Львова.

І.М.: Які їхні настрої були? Вони сподівалися, що Львів все-таки залишиться при Польщі?

Р.З.: Вони абсолютно сподівалися.

І.М.: Десь до сорок шостого року навіть професори Львівського університету ще чекали. Чи Ви пригадуєте?

Р.З.: Так, вони абсолютно вважали, – і це велика заслуга Сталіна при всіх його дивовижних злочинах, – що він таки залишив Львів у межах України. Поляки дуже не хотіли їхати.

П.М.: Чи були конфлікти з поляками на побутовому рівні у Львові після війни?

Р.З.: Я думаю, що спеціально ні. А може були, я не знаю, я все не знаю. Моя сусідка [п. Врубльовська], полька, була старша жінка. До неї приходили якісь старші паньосі польські. Українці, свідомі українці, звичайно, розуміли вагомість того, що поляки виїжджають – і слава Богу. Крім радянської влади, ніхто очистити Львова від поляків не зміг. Якщо ми дивимось на останні дні життя Франка, як він мучився, то ми бачимо наскільки наше

суспільство було жорстоке, дике і єзуїтське багато в чому. Треба собі відверто сказати в очі: [про] його останні дні, отой приют, де він лежав під подертим простирадлом... Так що отаке.

І.М.: Образ німця з років Другої світової війни у Вас більше сформувався з особистих вражень на вулиці або з розмов з батьками, чи він радше сформувався власне після війни під впливом радянських вчителів, радянської пропаганди тощо?

Р.З.: Радянська пропаганда, на мене ніякого впливу не мала. [Я –] дитина батька, якого розстріляли більшовики, більшість родини якої знищили взагалі, так би мовити. Знищили по всьому, все в житті. Родина розсіялась по всьому світу і пропала. Ніяка радянська пропаганда не впливала [на мене].

Я думаю, що німці своєю поведінкою самі зробили найкращу пропаганду. Я навіть малою дитиною, коли дуже рідко, але таки бачила випадок їхньої дикої поведінки, то я собі думала: невже вони вдома нормальні люди? Так само, як я думала завжди про тих кадебістів, які мучили людей. Невже вони приходять додому, мають сім'ї, бавлять дітей? У мене склалось враження про німців: якщо в ранньому дитинстві мені щось тлумачили, що німці – то культурна нація, а дідусь мені часто декламував вірші Гайне чи Гете – «Ich weiß»¹³, і так далі, то потім у мене склалось враження про них, як таких, що все ж таки фашизм їх дуже поміняв, бо кожна людина могла потім бити і взагалі принижувати другу.

Так що кажу, радянська пропаганда на мене не впливала. Але мені здається, що там саме життя говорило. Чи ж вони хотіли вільної України, чи що? То лише дуже дивні люди можуть про те говорити. Треба дивитися, як на мене, реально на цей світ, і на то, скільки помилок робили... Ну, може так,

¹³ Поезія Г. Гайне «Die Lore-Ley». (Прим. Т.Ш.).

може треба співпрацювати з кожним ворогом, який з'являється, бо інакше не виживеш. Я маю на увазі ті різноманітні організації, наших священників. Усе дуже складно.

І.М.: А радянські солдати після війни вважали завершення війни перемогою? Сьогодні дуже часто пишуть, що ціна перемоги є надмірно високою. Довгий час про перемогу в Радянському Союзі після війни взагалі не говорили, радше навпаки: вони деякою мірою так Сталіна не завжди і возвеличували як переможця.

Р.З.: Мені здається, що тепер применшують це, бо все ж таки закінчилась війна, Друга світова. Її називали в нас «Великою вітчизняною», нехай ми то знімаєм, [а вживаємо] «Друга світова війна». Люди перестали гинути, і в перемозі над фашизмом величезна роль була українців. Тих усіх, що як їх називали «чорножакетники», чи як тих, що їх без військової форми посиляли, що Олесь Гончар про них пише. Маса українців загинуло. Скільки загинуло, тільки коли Київ брали, але фашистів таки подолали. Чому заперечувати ту роль? А що було би ліпшого, якби німці перемогли? Україна була б так собі, знаєте, бананова республіка, не ліпше.

Чи раділи радянські воїни? Я зустріла їх дуже багато у Відні. Я відігравала дуже важливу роль, бо я говорила по-німецьки і по-українськи, і я всюди пхалася. Мені подобалося перекладати. Скажімо, така картина: йде якийсь німець і страшно верещить, а його чомусь тягне той наш радянський солдат. Виявляється, у солдата розболівся зуб, і він вже не витримує і вимагає від німця показати, де є зубний лікар, але не вміє по-німецьки сказати. З того всього тягне німця, а німець думає, що він вже його хоче забити. Вірніше, не німець, а австрієць. Такі смішні сцени.

Я думаю, що ті солдати, як закінчилась війна, тішились, що вони вже не гинуть. Думаю, вони не могли не тішитись, а це були молоді хлопці. І були українські селяни. Отож, третій український фронт взяв Відень: то були звичайні молоді хлопці, і, звичайно, вони раділи, що кулі не стріляють. А чи вони думали тоді, що жертви – великі? А що, без жертв щось буває? Мені здається, що тепер є таке намагання применшити ту роль.

Я завжди намагаюсь дивитися цілком об'єктивно. І я вважаю, що при тому всьому, при великих втратах, навіть при становищі моєї родини, я [дійсно] вважаю, що все ж таки добре, що тоді переміг Радянський Союз, а не Німеччина. Бо якби перемогла Німеччина, то нас би взагалі не було.

Звичайно, перебування нас у складі Австро-Угорщини фактично на колоніальному рівні, – таки І. Франко мав рацію, коли писав про «Свинську конституцію», – применшило в нас почуття незалежності.

П.М. Дякуємо.

ПРО ДИТИНСТВО, НАВЧАННЯ І АНГЛІЙСЬКУ ФІЛОЛОГІЮ В УМОВАХ ЗАКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА 1950-Х РР.

Інтерв'ю записали Василь Герун і Оріся Хім'як на кафедрі перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка 5 жовтня 2012 року.

О. Х.: Роксолано Петрівно, скажіть, будь ласка, чому Ви обрали саме факультет англійської філології? Що Вас спонукало до цього?

Р. З.: Запитання дуже доречне. Сама не знаю, чому я обрала англійську філологію, але благословляю ту хвилину, що я прийшла на англійську філологію. Кращого вибору не могло бути, а чому – я зараз поясню. Тут моя знімка: я пишу роботу на атестат зрілості (*показує*). В той час я цілком об'єктивно була найкращою ученицею в тридцять шостій середній школі, що була на вулиці Лисенка. Не було сумніву, що я матиму золоту медаль. І я її одержала. Медалей тоді було не так багато, як тепер (у кожній школі три-чотири), а була одна на район або-що. З цією медаллю я могла поступати, де тільки хотіла.

Чому я обрала англійське відділення – сама не знаю. Було так (якщо можна вам займати час такими спогадами): вернулись ми із Відня у 1945-ому році. Знала я тоді, маючи одинадцять років, блискуче німецьку мову, віденський її діалект. І коли в школі, в розкладі, з'явилася німецька мова, мама мені сказала: «Підійди до вчительки, поговори по-німецьки, скажи, що ти знаєш мову. Вчителеві завжди гарно, коли є учні, що знають мову». Але натомість на заняття замість вчительки німецької мови прийшла вчителька англійської мови. Вчителів

англійської мови тоді було мало. Вчителька одразу нас почала вчити російською мовою, бо української не знала. Але, зрештою, то не була така проблема. Я дійсно дуже цікавилася англійською мовою, але не так, щоб її обирати як спеціальність. Любила дуже математику. А щось потім, в останній хвили, коли вже мала цю медаль, десь зустріла мама на вулиці професора М. Рудницького, який у той час завідував кафедрою англійської філології. Так подала я ту медаль на англійський відділ.

Тепер скажу, чому я так задоволена, що обрала цей відділ. Бо англійську мову я люблю як мову науки – це очевидно. Але я дуже рада в тому плані, що, саме закінчивши англійський відділ, я можу все ж таки принести якусь дешицу користі українській науці. Якщо б я була пішла на український відділ (хай не ображаються україністи), мої компетенції, мої знання були б значно менші. Так, знаючи англійську мову, літературу, історію і так далі, я можу далеко більше прислужитись, якщо можна взагалі прислужитись, українській науці. Саме тому я дуже задоволена з того цілком випадкового випадку.

Вважайте, що кінчали ми школу в час обпалений Другою світовою війною, яка так чи інакше ставила життя і смерть щодня поруч. Ми були інші, чим покоління теперішнє. Слава Богу, що в дечому вони інші. Але ми якось дуже цінували життя, тішились кожним днем, що вже не падають бомби. Ми знали, що кожної ночі вивозили, арештували. І були дуже раді, коли дочекались ранку, в багатьох випадках.

Я походжу з родини українських галицьких інтелігентів, тобто людей ніколи не багатих. Не так, як тепер: з іміджами чи ще з чим там. З одного боку стоять два мої дядьки (*показує фотографію*), з другого боку – третій; кінцева пара – то моя мама і мій тато¹, мене ще тоді не було на світі. Ті родини,

¹ Батько – Мінко Петро Петрович (1899-1939) – правник, адвокат у м. Кам'янці Струмиловій, громадський діяч. Мати – Мінко (Дзєро-

звичайно, зазнали дуже багато лиха під час війни, і їх дуже мало, по суті, залишилось в Україні. Батька мого розстріляли в 1939 році, у листопаді. Він був адвокатом. По суті, мали право його розстріляти, бо він переходив кордон. Він був великий активіст нашої «Просвіти», був адвокатом у Кам'янці-Бузькій. Його батько теж був священник, але не на такому високому рівні, а священник, якого перекидали з одного гірського села в інше (який гостив у своєму домі Івана Франка в 1904 році), іншого характеру священник. Батько був великий просвітянин, і в 1939 році поляки забрали його в Березу Картузьку. Ішов з дому цілком ні в чому невинний чоловік – високий, стрункий, пристійний мужчина; вернувся за два місяці – старець із палицею, без зубів, весь поранений, покалічений, згорблений, переляканий. Це були два місяці в польському фашистському таборі Береза Картузька, що тепер є на території Білорусі. Я втекла від нього: я не знала, що то – мій тато; я боялась його; я мала п'ятий рік, і тільки потім я впізнала, що це дійсно – батько. Так що, польські фашистські табори нічим не відрізнялися ні від німецьких, ні від радянських.

І тут знову тишком передали, що будуть його арештовувати. Спочатку його питали, чого його поляки заарештували. Він казав, що був просвітянин, те, друге. Тоді подумали: навіщо йому бути просвітянином, краще його заарештувати. Так докотилась чутка до батька, що будуть його арештовувати. І він втікав від того: його пострілили при переході границі на річці Солокії, і поховали його в Червонограді, вже на німецькій стороні. Нас повинні були вивезти в 1941 році, в середу, але в неділю почалась війна. Шукали маму, хотіли заарештувати в ту саму неділю, але люди якось переховали.

вич) Лідія Юліанівна (1904-2004) – педагог, вчителька української мови та літератури. *(Прим. інтерв'юєрів).*

Потім ми жили у Відні. Ми втікали від радянської влади, як більшість інтелігентів. І жили у Відні, де щодня падали бомби. Декілька раз було так, що бомби падали поруч. Я ходила в перший клас гімназії і там захворіла на тяжку хворобу поліомієліт – дитячий параліч. Лежала в лікарні, коли падали бомби. Найперше виносили австрійських дітей. А потім, звичайно, *Ausländer* – якихось прибулуд. Добре, що взагалі виносили. Таке моє дитинство нічим не було особливе – нормальне дитинство людей тієї епохи.

Коли ж після завершення війни був поділ Відня між радянськими військами, американськими і так далі, мама одразу рішила, що буде, щоб не було, вертати в Україну, бо щось не могла жити на чужині. Моя бабуся, я, мала, після цієї хвороби, і мама зголосились до радянського відділу. Мама мала якийсь документ, що начебто працювала десь в бібліотеці. Нас посадили в товарний вагон, і після трьох місяців повільних мандрівок ми доїхали до Львова. Коли ми їхали, то поруч їхало ціле людство: їхали власівці, арештовані росіяни, радянські рядові солдати (все ж таки їх жаліли, вставляли у нас у вагоні і кидали їм якусь махорку, нас, дітей, просили їм кидати; мама просила, щоб не давали, бо, як, не дай Бог, побачать, то й не довго і приб'ють), їхали полонені чехи. Пам'ятаю добре: один чех подивився на мене і дав мені шоколадку через заґратоване вікно. Каже: «Вдома я таку саму дитину залишив, я не можу їй дати, візьми від мене шоколадку».

Приїхали ми до Львова. Нам сказали: йдіть, куди хочете. Ми пішли в ту хату, де мешкали, – на вулиці Підвальній. Там мешкав наш вуйко, що працював в педінституті доцентом. Та й прийняв нас, бо не мав що робити. Мама там довго ходила, поясняла, чому і де пропадали. А потім почали там жити.

Так і прийшлося в університет. У кожного якісь свої історії. На англійському відділі оце – перша викладач (бачите,

фотографії такі паршивенькі, як тоді були на такому папері) (показує), її звали Маркевич. Дуже акуратно з нами працювала, з мовою. По-моєму, її звали Ніна, а по батькові – я не пам'ятаю, на жаль. Тоді, у 1951 році, в англійський відділ приймали і тих, хто вчив мову в школі, і тих, хто не вчив, – однаково. Я належала до тих, що вчили, тому мала менше роботи. А от ті, що не вчили, старались багато. Жили дружньо, але між студентами була дуже велика різниця. Були представники, я б сказала, своєрідної радянської аристократії: гарно одягнені, які вже не мали проблем, для яких війна закінчилась (можливо, в минулому вони мали якісь проблеми). Українських інтелігентів майже не було. Було трохи хлопців і дівчат із сіл. То називалося «местные девочки». Ті «местные девочки» жили не погано з іншими, нормально, вчились. Викладачі на англійському відділі (1951 рік) були майже всі зі східних районів. Воно зрозуміло, бо тут був англійський відділ давніше, але, мабуть, більше зайнятий поляками. Вони, очевидно, виїхали в Польщу.

Серед викладачів англійської мови була із наймолодших тільки Ольга Володимирівна Огоновська, яка тільки недавно скінчила [університет]. Зробили так, що перевели старші курси з Одеси, щоб організувати факультет іноземних мов. Тому ті старші курси (я була на першому, а вони – від третього) головно були одещани. Трошки старші віком, бо якось були зв'язані з війною більше. Я вже належала до тих, що кінчали в шістнадцять років десятирічку і вступали в університет. У нас перші і другі курси були такими різноманітними.

Я дуже вдячна вчителям, які мене вчили. Бо вони вчили у важких умовах. Вважайте, що за всі роки навчання ні одного англومовного чоловіка ми не бачили. Був такий викладач Ганжа. Він так тихенько декому сказав, що можна послухати «Бі-бі-сі», щоби чути англійську мову. Але треба розташувати радіоприймач під подушкою, аби дець не було галасу. Значить, почути ту

мову, як вона звучить, було дуже важко. Я вже писала в спогадах у газеті, як ми робили такі експерименти, коли хотіли говорити англійською. Англійська мова тоді не була розмовною мовою на факультеті. Вона вживалась для того, аби читати тексти і то головню Діккенса, бо нових не було. Але все ж таки в тих умовах ті викладачі працювали дуже відповідально. Була така викладачка Ахназарова. Вона десь закінчила в Ленінграді університет чи факультет іноземних мов, чи інститут іноземних мов. Блискуче знала мову, ідіоматику. Вона нас так муштрувала. Тобто, що можна було в тих умовах закритого суспільства, таки абсолютно закритого, зокрема до смерті Сталіна в 1953 р. Але все одно жодного іноземця ми ніколи не бачили.

Десь одного разу сусідка мене попросила, щоб вкинути [на пошті] лист до її сина, який був у Лондоні. Я не хотіла їй відмовити. Я кинула цього листа в пошт[ов]у [скриньку] і бігла всю дорогу (тоді мене нога не боліла, хоч то було після моєї важкої хвороби), бігла від Пошти до вулиці Підвальної. Я боялась (я цілком того не соромлюсь), що мене зараз заарештують, щось зараз станеться. Я вкинула в скриньку лист, де було написано: «U. K. England». Самі ми, очевидно, з родиною, яка вся була за кордоном, ніяких зв'язків від 1945 року до 1957 року не мали.

Такий смішний епізод: моя бабуса була дуже добра знайома тещі Стефаника, що був тоді при владі, і запиталася її, щоб та запитала свого зятя, чи то можливо, щоб її син, Богдан Дзерович, який був моїм дядьком, щоб він вернувся сюди з Відня. І ота пані наступного дня не прийшла до церкви, і не приходила вже довго до тої церкви (церква – Волоська, поруч – вулиця Руська, поруч з Підвальною). І з того, очевидно, зрозуміли, що, мабуть, недоречно, бо при окупації Стефаник з моїм вуйком разом працювали. Так що були ми дуже перелякані. Той англomовний світ існував для нас дуже абстрактно. Знання

про Лондон обмежувались... У підручнику був такий текст «Le-pin in London»: було написано, що він був на верхньому поверсі серед робітників, і там згадувався Біг-Бен, ще щось. То ми знали, що такі центри існують.

Знаєте, люди сиділи в такому затисненому середовищі і працювали, не бавились. Коли через багато років я потрапила до Лондона, до Інституту славістики, то побачила, що мої знання загальної лінгвістики нічим не поступаються. Я думала, що там всі якісь такі дивовижно розумні, та побачила, що наша радянська школа давала дуже багато з лінгвістики.

Мушу сказати, як тепер (дивлюсь по телебаченню чи по радіо) ті депутати щось сичать одне до одного, якась у них національна ворожнеча. А тут, по війні, люди приїхали з різних регіонів нас вчити і вчили нас абсолютно чесно й совісно. Я ні одного іспиту не відповідала російською мовою, крім російської мови і літератури, де вже була необхідність. До речі, викладач була місцева – доцент Клименко, з місцевих москвофілів. Мені ніхто ніколи не поставив четвірки, навіть за оте якесь МПВО², яке якийсь полковник Маслов вчив. Ми відповідали українською мовою, і ніхто ні разу оцінки нікому за то не знизив.

Тепер я чую, як деякі патріоти розпинаються... Не дай Боже оббріхувати минуле, треба його представляти таким, як воно було. Крім того, багато було таких, що постраждали. Наприклад, дійсно, таким оратором був в нас Олексій Володимирович Чичерін, в якого були найкращі лекції. Очевидно, був з російської аристократії. Тепер вже я знаю, що він сидів у тюрмі чи таборі (не знаю точно) і що приїхав, мабуть, до Львова не від добра. Їхали вони, вийшовши з тих тюрем, щоб втекти зі свого місця. Але був блискучий, надзвичайно гарний лектор. Він вмів читати. Кажуть, що М. Костомаров вмів так читати

² Місцева протиповітряна оборона. (Прим. Т.Ш.).

лекції. Взагалі, читати лекції – то мистецтво, дуже мала кількість людей годна ту справу гідно робити. Отаким був цей професор Чичерін. Потім я вже довідалась, що він був фахівець із російської, по суті, літератури. А нам читав зарубіжну. Не думаю, що він знав сучасні течії, тогочасні течії. Він головню читав класичну літературу, але навіть той його акторський тон на сцені відігравав надзвичайно велику роль. Я не знаю, чи хоч один раз когось із нас то стурбувало, що він читає ті лекції своєю мовою, російською. Ми нормально слухали, та й все. Ну, звичайно, що коли був науковий гурток, то він не мав поняття про, скажімо, переклади М. Лукаша, які почали вже з'являться. І я собі сама з російських перекладів робила українські, теж не маючи про те абсолютно жодного поняття.

Серед наших викладачів була дуже серйозний доцент Шаповалова Марія Семенівна, яка в той час наважувалася досліджувати рукописи І. Франка, яка захищала дисертацію про переклади, про коментування шекспірових перекладів, що робив П. Куліш, але оскільки на П. Куліша тоді був дуже великий нападок, то вона мусіла його представляти як буржуазного коментатора і так далі. Але лекції вона читала надзвичайно монотонно, спокійно, а робила дуже багато. Видно, то є дві різні речі. У той час, коли ще не було Франкового двадцятитомника, вона досліджувала ці рукописи. Вона мала, мабуть, дослідження Ярослава Гординського³, але теж на голос не могла про це говорити.

Взагалі, було, як я тепер собі уявляю, дуже багато трагічних для науковця випадків, про які ніхто не говорив, і які сприймалися нормально. Візьмемо саму постать Михайла Івановича Рудницького. Минулої п'ятниці моя аспірантка⁴

³ Гординський Я. Кулішеві переклади драм Шекспіра // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1928. – Т. 148. – С. 55-164. (*Прим. Т.Ш.*).

⁴ А. Р. Василик. (*Прим. Т.Ш.*).

захищала про нього дисертацію на київській раді⁵. Там, у Києві, по суті, ніхто про нього не знає. Так склалась доля людини. Дуже цікава доля, і він сам дуже цікавий. У мене він керував дипломною роботою. Робота була про народність у Р. Бернса⁶. Ну, не дуже він там керував, дав пару книжок і казав писати. Але я приходила до нього до хати, щоб ті книжки взяти, бачила величезну бібліотеку. Та й говорили, що він переклав «Гамлета», і що ставили його при німцях. Я раз так делікатно запитала: «Михайле Івановичу, а «Гамлета» Ви переклали?» Михайло Іванович почервонів, взяв руки назад і каже: «А Вас що то обходить?» При чому, не просто «обходить», а «обходить», з таким твердим галицьким «т», після якого вже запитань не ставлять, і пішов з кімнати, залишивши мене саму. Вернувся через десять хвилин і почав говорити про щось інше. Для мене то було просто запитання людини, яка не мала такту, бо не треба було того запитувати, звичайно. Але для нього то, мабуть, був великий біль, бо вважайте, що він того «Гамлета» переклав і перекладав його в дуже складних умовах. Сталось так, що мати його була єврейкою, і він мав семітські риси і при німцях боявся ходити по вулиці. (Дехто теж описує, що панська раса прийшла. Не дай Боже з такою панською расою.) Мусив він на селі проживати в одного священника. Вчив двох його дітей, а ті, які не дуже хотіли вчитися, йому говорили, що він – трохи жид, і можуть його видати зараз. А він перекладав «Гамлета». Як була перша постановка «Гамлета», він не прийшов, сказав, що хворий. Я думаю, що він боявся. Весь перший ряд в театрі був зайнятий німецькими офіцерами: вони прийшли

⁵ Спеціалізована вчена рада Київського національного університету імені Тараса Шевченка для захисту дисертацій зі спеціальностей «германські мови», «романські мови» й «перекладознавство». (Прим. Т.Ш.).

⁶ Дипломна робота називалася «Елементи народності у поезії Роберта Бернса». (Прим. інтерв'юєрів).

подивитися, як то якісь дикуни ставлять «Гамлета». Їм то було дивно. А він, очевидно, боявся.

Тепер приходять радянські [війська]. Він [М. Рудницький] вчився і в Кембріджі, і в Сорбонні, мав дуже високий рівень освіти, а його ніхто в університет не допустив. Ми забуваємо, описуємо якісь дивні елегії, як то було при Польщі, а ви ж найкраще знаєте, краще, ніж я, що десятиліттями ні один професор-українець тут, крім Іларіона Свенціцького, не працював. У 1941 р. німці розстріляли польських професорів, а українських не розстріляли, бо їх не було. І от М. Рудницького ніхто в університет не пускав, він працював в газеті «Діло». Вже німці забралися, залишився М. Рудницький, але тепер має гріх, бо був при німцях і перекладав «Гамлета». Звичайно, він не брав участі ні в яких маніфестаціях, ні в чому. Має твори, які написав в минулому. Починається його засуджування тут в університеті, але він був такий, що мав дуже великий заряд, мабуть, якоїсь любові до життя і чогось вищого понад довколишнє, тому він міг то пережити. Засуджували його ті, хто не мав поняття про його твори. Читала я спогади сестри Андрія Содомори⁷, яка вчилася на французькому відділі. Вона каже, що одного дня оголошують, що сьогодні комсомольські збори: мусять всі бути. Ну, всі йдуть, звичайно, приходять, і на «лаві підсудних» професор М. Рудницький. Треба його засудити. Але ж треба знати, за що засудити. Засуджують за твір, який він писав у 1936 р., ще там за щось. Він встає, і йому кажуть каятися. Вона описує, що він якось піднявся і якось особливо викрутив кисті рук, помовчав хвилину, а потім каявся. У чому він каявся, і в чому його звинувачували, вона не пам'ятає, а пам'ятає тільки, як він піднімався, той сивоволосий чоловік, на то каєння, і як ті руки тримав.

⁷ Ідеться про спогади Марти Олександрівни Кришталович (Содомори), опубліковані у її книзі «Заходжу подумки до вас» (Львів, 2012). (Прим. інтерв'юєрів).

От, дивіться, цей М. Рудницький одночасно потім стає завідувачем кафедри, деканом деякий час. І у Вченій раді [Львівського університету] є Людмила Курилова, яка була дуже багато років предметом абсолютного кохання Миколи Зерова. М. Рудницький же був близький з Миколою Зеровим, коли разом з українським урядом був у Києві і коли працював у гімназії. Микола Зеров навіть порадив йому переклад Емілі Бронте «Wuthering Heights» назвати дуже гарно – «Буреверхи». Зеров присвятив йому вірша. І мене от цікавить: чи та Л. Курилова, яка була дуже дорогою людиною для Зерова, чи хоч раз з М. Рудницьким обмінялись тим словом «Зеров». Чи вони сиділи із кам'яними вустами поруч? Цього вже ніхто не скаже. Бо Л. Курилова лише згодом послала професору Ю. Шевельову і Григорію Порфіровичу Кочуру свої спогади про той період. Це, звичайно, були відносини давніх часів, замериканізований нашої молоді, яка від американців довідалась про «boyfriend» і «girlfriend», не дуже зрозумілі. Вони читали вірші А. Фета, сиділи і слухали один одного. Це трохи різні епохи. Так що, це було дуже складно, з одного боку. Люди навчились зайвого не говорити.

В. Г.: Роксолано Петрівно, скажіть, будь ласка, а які теми обговорювали студенти факультету тоді? І чи були серед них певні дискусії, інтелектуальний рух?

Р. З.: Та де! Може, були на філологічному факультеті. (Я читаю спогади Ігоря Калинця, правда, він був на два-три роки молодший чи навіть більше). Щоб були спеціально інтелектуальні спори, я такого не дуже пам'ятаю. Теми до обговорення були: як вчити англійську, що робить Афанасій Іванович Новіков (то був такий викладач сучасної зарубіжної літератури, який, зокрема, не любив, щоб його називали «Опанасій Іванович»). Ті,

що жили в гуртожитку, може, були більше зосереджені, а ми жили по домах. Щоб були якісь такі інтелектуальні спори: «а як же в майбутньому?...» Звичайно, знали, що живуть в Радянському Союзі. Навіть не могли подумати, що він перекинеться, чи щось з ним станеться. Вчили нас сучасної російської мови; українська була тільки для тих, хто не вчив її в школі. Сприймали то [таку ситуацію] без особливого. Коли приходив новий викладач на заняття і питав, якою мовою читати, то кричали: «По-українському!». То ніколи собі в тому не відмовляли. А ті, знову, кричали: «По-російському!». І потім так само дружньо далі собі розмовляли. Я не можу сказати, що за роки навчання були якісь такі глибокі інтелектуальні розмови, як тепер, скажімо, ми намагаємося піддати студентам такі різні теми. Я от не завжди вважаю, що до них і тепер воно прищеплюється. Бо вчора я приймала аспірантські іспити на філологічному факультеті – я б не сказала, що там все так, як воно повинно бути. Так що про якісь особливі диспути... По-перше, люди привчилися, що де троє, то там вже мало безпечно. На філологічному багато співали, а в нас хлопців майже не було. Хлопці, звичайно, починають спів. Ми там мали по три-чотири хлопці на відділ, то вони вже якось були ожіночені. Не можу на ту тему нічого такого сказати.

Звичайно, що найбільше вплинуло (це вже на п'ятому курсі ми були) – як почалося розвінчання культу Сталіна. Ми були на другому курсі, коли він помер. Тоді був просто жак. Ну, в якому розумінні? Люди боялись, що щось скажуть, і їх заарештують. Це була п'ятниця, коли прийшло повідомлення. Негарно казати, що він вмер, бо, фактично, таке створіння хіба здихає. Хлопець, з яким я дружила, Володимир Проскурницький, підійшов до мене і каже: «Ти чула?» – «Та чула». – «Тихо!». На другий день я виходжу в університет (в суботу ми тоді вчилися), а бабуса каже: «Змилуйся. Ні слова!». Люди боялись, щоб

якимось усміхом, як писав Д. Павличко у вірші «Коли помер кривавий Торквемада»⁸ (це блискучий вірш, якби Д. Павличко нічого більше не написав, то того вже було б досить)... Тобто, тоді був лише страх, більше нічого. Страх, що буде далі. Такий тиран був, а, може, знайдуть ще більшого. У нас двірничка не мала чорного прапорця, щоб повісити, і повісила чорну панчошу. Десь її одразу забрали, потягли, бо де ж панчошу вішати? А вона просто не мала, часто була нестача всього. А вже на п'ятому курсі – розвінчання. Тоді вже трохи такі розмови почалися – як воно буде? Дехто був здивований. Ми, звичайно, не були здивовані. Ми про ті всі злочини, звичайно, не знали, бо звідки ми могли знати? Ми не чули ні прізвища М. Зерова, ні прізвища Г. Кочура. Ніхто нам про то не сказав. Починали з'являтися якісь прізвища. Можливо, знову ж таки, в гуртожитку було більше дискусій. Загалом, люди, що вийшли з тої епохи, були дуже налякані. Той страх з себе треба виганяти дуже довго. Мене ніколи за кордон не випускали через біографію. А раз десь пустили мене до Польщі. Я приїхала до Варшави, там пішла в українську церкву. Хоча я живу поруч з церквою, але вже багато років не ходила, бо не було змоги, була небезпека. Там я пішла до церкви і перші півгодини служби роззиралась по сторонах, дивилась, чи хтось за мною не шпигує.

О. Х.: Роксолано Петрівно, хотіла запитати у Вас щодо І. Франка. Як виглядало тоді радянське франкознавство? Чи знали студенти його праці? Що означав І. Франко для студентів?

⁸ «А люди, слухаючи їх, ридали... Не усміхались навіть крадькома; Напевно, дуже добре пам'ятали, Що здох тиран, але стоїть тюрма!» (Павличко Д. Коли помер кривавий Торквемада // Павличко Д. В. Твори : у 3 т. – Київ, 1989. – Т. 1. – С. 409). (Прим. Т.Ш.).

Р. З.: Для студентів І. Франко важив багато. Поезію знали порівняно дуже мало. Але я не знаю, чи тепер знають більше. Коли я заходжу на потік і питаю, чи хтось може продекламувати поезію І. Франка – буде двоє чи, може, троє. Тоді запам'ятовували більше, вміли вчити поезію. І. Франко важив багато. Був чимось таким своїм. Може, тоді, коли ми кричали на лекціях, щоб українською мовою читали, це і був такий підфранковий дух. Ми тоді дуже пишалися, що університет названий на честь І. Франка.

Добре пам'ятаю Михайла Возняка. Була тоді популярна книга М. Возняка про І. Франка – ми її читали. Ми не вивчали як предмету української літератури. Тільки Марія Семенівна Шаповалова, коли читала зарубіжну літературу, то говорила про І. Франка.

Щодо радянського франкознавства, я не дуже люблю той термін, бо ті люди робили, що могли. Хто були ті радянські франкознавці? Той самий І. Денисюк і інші. Вони, можливо, більше досліджували цю революційну поезію, вона була дуже важлива в І. Франка, і її не можна відкидати. Я, наприклад, цілком не соромлюсь того, що була радянським українським перекладознавцем. Я нікуди від того не дінусь. Я за той час не написала нічого, що когось би обпльовувало. Я могла десь написати цитатки з Леніна, бо їх конче треба було давати, прикрашати.

Я пам'ятаю добре, як йшла з моєю тіткою (з якою ми разом жили, її чоловік працював в педінституті), і надійшов Михайло Возняк. І вона його питає: «Пане професоре, чи то, що ми тепер живемо, то соціалізм? Бо Ви колись хотіли соціалізму». Він каже: «Ні! Голосно не можна казати, але то не є соціалізм». І розказував мені Роман Головин (потім був вчителем у середній школі), що конче вони, студенти українського відділу, хотіли сфотографувати Михайла Возняка, а він не хотів іти

до фотографії. Тоді йому кажуть: «Ви знаєте, фотографія потрібна для України». А він каже: «Де мій капелюх, ідемо фотографуватись».

Тому франкознавство як таке для нас не дуже існувало, ми були обмежені. У бібліотеці ми сиділи весь час, але, голов-но, вивчали те, що нам там треба було. «Фундаменталка»⁹ була відкрита до одинадцятої вечора, і ми собі сиділи, це було прекрасно. Бо можна було мамі сказати, а потім ще хлопець додому відправлявся, то ще півгодини минуло. Там тоді не було де впасти перу, всі місця були зайняті. Люди жили в гуртожитку в складних умовах, по десять в кімнаті, і вчили стільки, що можна. Дальше, ми мусіли конспектувати масу тих класиків марксизму. То була пуста робота. Крім, можливо, Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави», що мене дійсно зацікавило. І «Капітал» Маркса я прочитала з деяким інтересом. Решта – безнадійне конспектування, але треба було його конспектувати і конспектувати. Вдома, звичайно, тих томів ніхто не тримав, треба було йти в бібліотеку, тягнути там зі стіни і чемно то все записувати. Я співчуваю тим викладачам марксизму. Тоді такий був Сидоренко¹⁰. Щось ми там вчилися. То, звичайно, було вбивство часу.

Якби ж це була дійсно світова філософія. Але серед тих викладачів був, наприклад, Андрій Іванович Пашук. У тих умовах про базис і надбудову кожен мусів говорити. І про роботу Сталіна «Марксизм і питання мовознавства». Він і тоді вмів якось цікаво це подати. Що нам дало дуже багато, то це була

⁹ Фундаментальна бібліотека Львівського державного університету ім. І. Франка (тепер – Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка). (Прим. Т.Ш.).

¹⁰ Ймовірно, йдеться про Миколу Федосійовича Сидорчука (1920-1990) – історика, викладача, професора Львівського університету (1952-1967, 1970-1990 рр.). (Прим. інтерв'юєрів).

майже геніальна постанова Микити Сергійовича Хрущова, щоб студенти їхали на збір урожаю. П'ятим курсом ми поїхали в Кіровоградську область. Це була для нас надзвичайно повчальна річ, дивовижно повчальна річ. Я не знаю, що думав М. Хрущов, коли видавав ту постанову. У нас керівником був Андрій Іванович Пашук. Ми з'явилися в тих селах, ми там вперше довідались ближче (ми знали від своїх батьків, що був голод в Україні), ми наяву довідались, що голод був. Ми побачили страшну убогість того села, побачили, що з того села залишилось. Це було дійсно повчально і значною мірою розв'язало язика. Ми тоді ще раз побачили, що то село – таке саме українське, як наші села, що люди, хоча деякі суржилом говорили, є ті самі люди. Багато хто того не розумів, але я вже то розуміла.

На щастя, так трапилось (я вчилась у Школі № 36 на вулиці Лисенка), у нас був вчитель географії Степан Маркович Польовий з Київщини, який відіграв надзвичайно велику роль у вихованні цілого покоління людей. То була жіноча школа, школа, з якої потім вирости інтелігенти. Вони не вийшли з інтелігентних родин, бо інтелігенції було дуже мало. То були діти, головно, двірників. Але вони стали потім вагомими людьми. І Степан Маркович зумів нам пояснити, що Україна є єдина. Він за це розплатився. Коли я вже була в університеті, його заарештували. Але у мене почуття соборності України виховав він. Воно в мене дуже тверде, і вже мені навіть те село не було потрібне, але багатьом воно було потрібне. Там були ті ж люди. Дуже складні умови побуту там були, бо за кожне дерево вони якийсь податок платили, боялись ті дерева садити.

Потім я вже їздила на збір урожаю, будучи викладачем Львівської консерваторії. І теж бачила, наскільки воно корисно. Хоч музикантам, може, не дуже добре було там кукурудзу рвати. Але наскільки воно показувало і суть колгоспного ладу, і психологію тих селян, і те, що вони перебули. Пам'ятаю, одна

[селянка] каже: «Та то було ще в голодовку». А ми кажемо: «А коли то було?». – «А Вам нащо?». Я може вам багато наговорила всього, що не має прямого відношення до університету, але воно є, так би мовити, підґрунтям для розуміння того, хто такі були ті студенти післявоєнного періоду, звідки вони взяли. Запевняю, що говорю перед вами, як на сповіді.

В. Г.: Скажіть, будь ласка, до яких наукових досліджень залучалися студенти? Розкажіть про свої наукові зацікавлення. Які книжки, ідеї, люди були визначальними для Вас?

Р. З.: По-перше, був тоді гурток зарубіжної літератури. Ним керували професор О. Чичерін і Марія Семенівна Шаповалова. Дуже активно там була спершу лаборантка, а потім працівник Галина Леонтіївна Рубанова. Але вони просто давали теми, студенти розробляли якісь теми. Я розробляла тему Шандора Петефі. Мені дуже подобалась його революційна заклична до боротьби поезія. Я не пам'ятаю, щоб були якісь лінгвістичні гуртки. Були конференції, де виступали зі студентськими доповідями. Тоді активною в організації цих доповідей була Ольга Володимирівна Огоновська. Але щоб систематично працювали гуртки, я не думаю, що таке було.

Щодо моїх зацікавлень, я просто вивчала англійську мову. Мені дуже подобалась історія мови, яку викладав професор Б. Задорожний. Тоді студентів було мало, тому він і лекції читав, і вів практичні [заняття]. Професор Б. Задорожний запропонував мені, щоб я глибше зайнялася історією мови, і що я зможу поступати в аспірантуру з історії мови. Тоді вперше в мене зринувало поняття, що може бути аспірантура, і треба думати про якесь майбутнє. Дійсно, коли я закінчила університет, я дуже успішно здала іспити в аспірантуру з тої самої історії

мови. Я вивчала і давньонімецьку, і готську, і саксонську мови. Здала я марксизм. Але в аспірантуру мене не прийняли.

То був для мене досить суворий удар. Бо коли я поступала в університет, я писала, що батько помер від запалення легень, про інших членів сім'ї не згадувала. А тут (як вже працювала в консерваторії і поступала в аспірантуру), коли здала всі іспити, а мене не прийняли, професор Б. Задорожний пішов десь у відповідну організацію, але він сам був дуже далекий від партійно-комсомольських чинників. А в університеті я була дуже активним комсомольським керівником, завідувала сектором преси, газети видавали. Взагалі, я весь час була в керівництві комсомольської організації. У комсомол поступила в університеті. Колись в школі масово всі поступали, нікого не питали – записали і все. То було для мене досить великим ударом. Я думала, що мене приймуть. Професор Б. Задорожний тоді десь пішов і сказав мені: «Ви вже про аспірантуру не думайте. Тут у Вас у родині якісь такі неполадки. Мабуть, ідеться про о. Ю. Дзеровича. Вивчайте так мови, працюйте, пишіть дисертацію, а я буду Вам допомагати, але не в аспірантурі».

Я вже тихенько працювала у консерваторії, де мене дуже пригноблювало те, що англійська мова є другорядним предметом. Я старалась, що можна, там вчити і займалась тою історією мови. Я читала ті давні хроніки, різноманітні Євангелії різними мовами. А то мені щось почало надокучувати. На моє щастя, коли була якась наукова конференція, я зустріла професора з Києва – Ю. Жлуктенка. Я мала доповідь про вагу рідної мови при вивченні іноземної. То його зацікавило. Він підійшов до мене і запитав, чи я щось роблю науково. Кажу, що займаюсь деклінацією прикметників у готській мові. Він каже: «Ну, якщо того ще не зробили німці, англійці, то продовжуйте. Але якщо би Вас цікавило щось таке більш сучасне, щось на межі з українською мовою, то візьміть собі мою адресу, приїдьте до

Києва. Не будете мати, де переночувати, то можете в моєму домі». Так і попрощались. Я прийшла до хати до тих своїх Біблій, але вони вже не йдуть, хочу щось далі шукати в словнику – не йде. Поїхала до Києва, звичайно, не турбувала професора Ю. Жлуктенка. Але він мені тоді запропонував зайнятися англomовною шевченкіаною. Він сказав: «Буде важко, бо перекладачів три чверті не визнають, бо матеріалу нема. Але бачу, що Ви до літератури тягнетесь, на українці розумієтесь. Попробуйте, чи будете працювати, чи ні. Тільки не будьте прилипалом до науки». То я собі добре запам'ятала, що прилипалом бути недоречно. Одного дня я пішла до професора Б. Задорожного, бачу, що він мене вже не питає, що я зробила, а питає, що роблять мої діти. То вже вказівка, що він на мене, як на науковця, надії не має. Вже питає, що Зоряна і Тарас роблять. Його, очевидно, мало цікавить, чи вони зупу п'ють чи не п'ють. Я йому сказала, що вже не буду займатися історією мови, бо якщо в аспірантуру не поступаю, то не можу просто так займатися. Він каже: «Як Ваша воля».

Професор Ю. Жлуктенко все більше мене затягав. Почала їздити на конференції. Мені дуже сприяв ректор консерваторії – професор З. Дашак. Я їздила на всі конференції, бо інакше не знала би, що і як діється. Потім захищати у Львові дисертацію я не вважала можливим, тому що думала, що буде такий самий кінець, як інші звияти. І захищала кандидатську дисертацію, а потім вже й докторську, у Києві. І все ще працювала в консерваторії під керівництвом старшого викладача, бо він був єдиний партійний на кафедрі. Всі решта були безпартійні. Ніхто, крім мене, не мав наукового звання. Було досить смішно: я вже була доктором наук, професором і працювала під керівництвом старшого викладача. Були чергові перевибори, але знову ж таки: він був партійним, я не партійна, – хай [він] керує.

Тільки я була у близьких стосунках – ми дружили – з Іваном Гелем. Він якось переговорив з Іваном Олександровичем [Вакарчуком]. Іван Олександрович сказав мені зайти до себе і запропонував перейти на роботу в університет. Я дуже довго вагалась, бо я дуже звикла до консерваторії. Я сказала Іванові Олександровичу, що, може, я би тут якийсь курс мала. А в той час мені випала стипендія Британської ради в Лондон, і Іван Олександрович сказав, щоб їхати в Лондон, а вернувшись, подумати. Вернулась з Лондона, було жаль мені тої консерваторії. Я там пропрацювала тридцять п'ять років. Я стояла на розі своєї вулиці Руської і думала так: як над'їде [трамвай] двійка, то поїду в університет, а якщо [трамвай] дев'ятка – то догори в консерваторію. І над'їхала двійка – я приїхала сюди, прийшла до Івана Олександровича. Він одразу попросив декана факультету іноземних мов. Його не було, був замісник – доцент Ю. Завгороднев, якому сказав: «Влаштовуйте Роксолану Петрівну». І сказав: «З консерваторією закінчено, по обіді підіть і скажіть, що там не будете працювати». Мені було дуже важко розстатись там зі студентами підвищених груп, до яких вже звикла.

Тут [у Львівському університеті] мені спочатку дали просто читати англійську, вести повністю англійську в групі, більше нічого. Потім мені вже дали курс перекладу, за місяць чи два. Потім Юрій Анатолійович Завгороднев, який керував кафедрою, звільнив мене від читання просто практичних занять для більш теоретичних. І почалась розмова про кафедру перекладознавства. Я нічим не сприяла тому. Була собі доктор, професор, працювала на англійській кафедрі і все. Але сказав Іван Олександрович, що треба організувати, і почалась організація. Я знову поїхала на стипендію Фулбрайта, якраз так співпало, вернулась, і в 1998 році організували кафедру. Найперше кафедра мала чотири ставки, не було окремого набору, а був

загальний набір. Спершу було дванадцять студентів, тепер, слава Богу, маємо сто сім (набір цього року). Не маємо ніякого дефіциту студентів. Потім мені прийшло на гадку, що дуже багато мене вчив у житті і помагав мені Григорій Порфирівич Кочур. І я собі так подумала, що добре би було, якби кафедра носила його ім'я. Вчена рада університету це схвалила. Я думаю, що це дуже допомагає у моральному вихованні студентів. Вони знають, що вони є кочурівці. Знають, що хто пропустив пару, то не має права тут сісти, бо є портрет Г. Кочура. Це так розглядається, як ікона. Три портрети в трьох наших кімнатах.

**СПОМИНИ ПРО
РОКСОЛАНУ
ЗОРІВЧАК**

Микола Дупляк

РОКСОЛАНА П. ЗОРІВЧАК – НА ОСНОВІ
ЛИСТУВАННЯ З НЕЮ

*Де б мене не поховали люди, все ж грудка
Української землі з мого зажуреного серця буде.*

Дмитро Павличко

Я мав приємність і честь листуватися з визначною жінкою – педагогом, інтелектуалом, вченою і Патріоткою з великої літери – проф. Роксоланою Петрівною Зорівчак протягом шістдесяти років, отже впродовж усього дорослого життя. Однак, нагода познайомитись з нею особисто трапилася щойно 45 років пізніше – 1994 року, коли вона вперше відвідала США, – приїхала на конференцію в Урбана-Шампейн. Саме тоді трапилась їй перша нагода побачити дещо Америку та відвідати редакцію української газети «Народна воля», яку я редагував у Скрентоні (Пенсильванія). Наша зустріч увінчалась плідною співпрацею на сторінках цього тижневика. До цієї теми повернусь на закінчення цієї статті.

У молодому віці я виростав на польському засланні над Балтійським морем як жертва польської злочинної військової операції «Вісла». Не можна згадувати цих років добрим словом, але в молодому віці людина легше сприймає наявну невідрадну дійсність, як у старшому, дозрілому віці. Метою панівного політичного режиму була швидка полонізація українського населення, яке депортували із Закерзоння і розсіяли на польських понімецьких землях на півночі й заході країни. Я підсвідомо усвідомлював нашу незавидну дійсність, але поляком аж ніяк не хотів стати. Я думав про те, що для збереження нашої національної ідентичности, з польського заслання ми

повинні виїхати до Радянської України і навіть запропонував цю думку на Першому Організаційному З'їзді Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ) у Варшаві 1956 року.

У висліді відлиги в суспільно-політичному житті країни та завдяки наполегливим зусиллям генерального секретаря УСКТ Ольги Васильків, у навчальному 1957-1958 році відкрито секцію української філології як спеціальність навчання і професії у Вчительській студії в Щецині. Я став студентом україністики рік пізніше. Саме тоді починається моя перша «зустріч» з Роксоланою Петрівною, що переросла в дружбу, яка тривала до останніх днів її життя. Нас звела разом українська книжка, а радше її відсутність. Справа в тому, що на україністиці студенти не мали ніяких українських підручників. У післявоєнній Польщі в першому десятилітті було дуже важко, а то й неможливо придбати будь-яку публікацію українською мовою, а на кожну статтю зі згадкою про Україну та українців ми прямо полювали. На жаль, прихильні та об'єктивні статті майже не зустрічалися. Навпаки, на той час видавнича продукція в Польщі була спрямована проти українців і України, особливо проти українського визвольного руху. Різні публікації змальовували українців як злочинців. У засобах масової інформації панівною була суцільна українофобія. Наші студенти нишпорили по всяких антикваріатах, щоб знайти якусь публікацію українською мовою або книжку про Україну будь-якою мовою.

Саме тоді, 1958 року, ми зі студентом Петром Югасом опублікували статтю у варшавському «Нашому слові» про відсутність українських книжок на україністиці. Цю газету залюбки читали тоді й у Львові. Статтю прочитала також Роксолана Петрівна. У висліді ми отримали від неї та від кількох інших небайдужих громадян книжкові бандеролі. Книжки надійшли також із Київського університету. Ми раділи. Це була перша і, до речі, дуже рідкісна підтримка з Батьківщини, особливо моральна.

Як і годиться, я подякував Роксолані Петрівні та іншим жертводавцям за надіслану літературу. Ось так і почалося наше листування. Я цікавився культурним й академічним життям в Україні, а вона – життям своїх земляків у Польщі. До речі, книжки з України почали надходити до польських книгарень пізніше. Для нас це була велика радість.

Довголітні контакти з проф. Роксоланою П. Зорівчак переродилися у справжню дружбу, що проявилася у нашому листуванні. У листі від 14 жовтня 2018 року, вона так про це пише: «... я проводила обчислення Твоїх листів до мене. Вже маю їх – моїх скарбів – 3415. Приблизно стільки ж листів я написала до Тебе. Тільки дуже рідні та близькі люди можуть написати стільки листів!» На жаль, не всі листи Роксолани Петрівни збереглися у мене, але збереглося їх багато. У них св. п. Роксолана була для мене представником найкращих вартостей українки та України, людиною не лише науки та знання, але й людиною з почуттям національної гідності, яку проявляла і захищала всюди, де була така потреба, і де було можна. Я впевнений, що вона була людиною творчої праці Франкового зразка, а таких в Україні не так і багато. Вона – Патріот з великої літери. У листі від 5 грудня 1959 р. м. ін. пише: «Я завжди дякую Богові, що я народилася саме українкою». Я все шанобливо сприймав її слово. Завдяки її листам я все був поінформований про те, що діється в Україні в культурному аспекті. Я жив її життям, радів успіхами в кожній ділянці та журився її турботами, бо ж не з легких було життя цієї мудрої та талановитої жінки. Вона жила Україною і для України до останніх днів свого життя, а своїм словом і прикладом заохочувала інших до корисної творчої праці для української науки.

Контактуючи з Україною, я, очевидно, рахувався з ситуацією Роксолани Петрівни і в моїх листах обмежувався до прийнятних штампів, що не могли б стати предметом будь-якого

оскарження. Вона ж робила те саме. Та все ж таки я у Польщі користувався правом більшої свободи слова, ніж нею користувались в Україні. У нас не було сумніву, що наші листи проходять цензуру. В одному з перших листів з 21 січня 1959 р. Роксолана Петрівна м. ін. пише: «Будьте бадьорі, пам'ятайте старих римлян *per aspera ad astra*. Жаль мені, що не дозволено Вам навчатись в Україні чи хоча приїхати до нас...» Дійсно, мені не дозволено студіювати в Київському університеті. Коли ж я написав їй про мій намір виїхати до Сполучених Штатів Америки, то в листі від 16 вересня 1959 р. м. ін. вона написала так: «Сила польського шовінізму мені добре відома. Але як виїде з Польщі наша інтелігенція, то на кого ж залишаться наші діти? Буду вірити, що колись таки зустрінємось. (її віра здійснилася, але на це треба було довго чекати – М.Д.). У житті я поступала по принципу, вираженому в таких словах: Як радість, всю до дна я п'ю, як горе – хоч убий, не плачу».

До речі, у своєму слові на першому З'їзді УСКТ 1956 р., яке я виголосив польською мовою, я звинуватив владу за те, що не знаю української літературної мови і обіцяв, що, всупереч усім перешкодам, я таки повернуся в Україну і нап'юся дніпрової води. Мое бажання здійснилося вже після Чорнобиля. Я не побоявся радіації.

Проф. Роксолана П. Зорівчак прислала мені до Польщі, а потім до США, цікаві нові публікації, описувала свої вакації з родиною в Карпатах і на Криму – над Чорним морем, а разом з тим змальовувала красу нашої Батьківщини, в якій мені ніколи не довелося жити. У листі від 19 жовтня 1959 р. просила про самоучок польської мови – для друзів. Я посилав їй польські публікації з українською тематикою.

Завдяки Роксолані Петрівні ми, студенти україністики, привітали Станіслава Людкевича з 80-річчям. Людкевич – пише вона, – «титан, гігант праці в повному розумінні цього слова, і

лише, мабуть, наступні покоління оцінять його по заслугам» (лист від 5 травня 1960 р.).

Під кінець 1960 року, коли я вже емігрував до Америки, Роксолана Петрівна виїхала зі Львова до Москви на курс підвищення кваліфікації. Ми продовжували листуватися. «Найбільше щастя принесли мені дні Декади української літератури та мистецтва в Москві. Тужу за Україною» (лист від 18 березня 1960 р.). Одначе, в Москві Роксолана не отримувала моїх листів з Америки. Опісля натякала в листі на неприємності з владою через мене; нагадувала, щоб я був більш обережний.

Згодом у нас почалася активна співпраця. Роксолана Петрівна просила присилати їй різні американські публікації, напр.: «The Golden Geography», «The Golden Geographic Encyclopedia», «The English Language by Nelson Francis» та чимало інших. Я помагав їй необхідними матеріалами, а вона присилала мені цікаві книжечки. У листі від 2 квітня 1967 р. писала: «Стою на роздоріжжі: по історії мови маю дуже доброго та зичливого керівника проф. Б. Задорожного. На думку українсько-англійських відносин наштовхує мене проф. Ю. Жлуктенко. Обидві теми потребують Твоєї допомоги». Не все було під рукою. Довелось розшукувати, але я чи не все знаходив бажану річ і посилав, хоч не все доходило до неї, а від неї до мене. Пропадали і листи, і книжки. Така була незavidна радянська режимна дійсність.

Коли ж мати Роксолани Петрівни Лідія Мінко приїхала з онучкою Зоряною до Нью-Йорка, я поїхав туди, щоб познайомитися з ними. Про це вона так з вдячністю згадує у листі від 18 лютого 1969 року: «Дуже дякую, що Ти їздив побачитися з Мамою та Зоряною».

Роксолана Петрівна міняла теми свого зацікавлення. У листі від 11 березня 1969 р. пише: «Рішила працювати в області англо-українських мовних відносин. Тема: Питання фразеології

в перекладах з української мови на англійську. Якщо знайдеш якусь літературу до цієї теми, то приходи, прошу». І я шукав по бібліотеках, вислав книжки та інформації про славістів – В. Р. Морфілла, О. Дж. Гантера, Ч. Діккенса, Віру Річ, О. Іваха, Ф. Лайвсей, Е.-Л. Войнич, Гелен Любач, Ф. Т. Марчанта, В. Семенину, Орису Прокопів та багато інших авторів; про англійську Шевченкіану, про першого перекладача творів Тараса Шевченка англійською мовою Агапія Гончаренка; посилав фотокопії «The Alaska Herald» тощо. На жаль, не все попадало до адресата. Та й до адресанта не поверталось.

Чимало з надісланого матеріалу Роксолана Петрівна використала для Шевченківської енциклопедії. Мені ж довелося перевіряти чимало неточностей, напр.: щодо Т. Шевченка та А. Олдріджа; розшукувати бажані теоретичні матеріали, а то й адреси людей. До речі, я замовив фотокопії газети «The Alaska Herald», у яких були Гончаренкові переклади творів Шевченка, але дослідниця порадила не посилати їх, бо побоялась, що пропадуть, подібно як пропали статті про Гончаренка. До речі, вислані статті про Гончаренка, що пропали в дорозі до Львова, я опісля переписував власною рукою і так вони доходили до адресата, бо, видно, цензорам не було легко читати та розшифровувати мій почерк. Така практика вказує і на великі труднощі, що їх треба було долати дослідникові в Україні в радянські часи, і на співпрацю в цьому напрямі з однодумцем в Америці. Щойно 1995 р. я мав велику приємність особисто передати «The Alaska Herald» до Шевченкового музею в Каневі. Та й до мене, до редакції «Народної волі» у Скрантоні не все доходило. Тут діяла внутрішня цензура. Листи до мене відкривалися і, зовсім можливо, що не все вислане до мене попадало.

У листі від 13 грудня 1974 р. Роксолана Петрівна пише: «Енциклопедія ще в процесі опрацювання. Якщо маєш якісь дані, то приходи. А взагалі Ти зробив для цієї публікації дуже

багато, як ніхто. Я також зробила, що могла. Як знайдеш, то вишли щось з фразеології або з теоретичних проблем перекладу». У листі з 18 січня 1977 р. читаємо: «В Шевченківському словнику в першому томі маю 18 статей, не всі підписані. Я з Твоєю допомогою подавала фактаж, а кінцева редакція статей належить редакційній колегії».

7 червня 1977 р. в Києві Роксолана Петрівна отримала диплом кандидата філологічних наук, бо Вища атестаційна комісія в Москві затвердила її дисертацію. Тема дисертації «Фразеологія письменника як проблема перекладу». Для подальшої дослідної праці потрібні були матеріали з англомовної Шевченкіани, теорії перекладу та контрастивної лінгвістики (лист від 7 липня 1977 р.).

Роксолана Петрівна працювала понад сили. У листі від 16 травня 1979 р. писала: «Відчуваю, що перетворююся в механізм, – нічого крім праці, не знаю. Якби хоча нею могла я користь принести рідному мовознавству! А якщо і користі не буде, і життя пропаде...» Деколи жалілася мені, що, мовляв, «життя моє щось все важче через те, що мене все більше тягне до бібліотеки, до книжок, відчуваю, що час утікає, що зроблено мало, що не дуже є кому працювати в нашому мовознавстві. Це – на одному полюсі. А – на другому родина, перед якою маю обов'язки» (лист від 2 червня 1979 р.).

Роксолана Петрівна часто їздила до Києва та інших міст України, до Москви тощо, щоб працювати в бібліотеках, брати участь у різних конференціях і нарадах. У Вінниці була головою державної комісії на англійському відділі Вінницького університету. Головувала на державних іспитах. Подібні комісії очолювала в інших містах.

У листі від 25 червня 1980 р. пише: «Задумала я написати більшу працю на тему українських перекладів творів Дж. Свіфта, Шеллі та Б. Шоу. Вишли видання цих творів, а

також усяку критику до них». Бажання Роксолани Петрівни були для мене приємним обов'язком. Я знав, що поміч мій приятельці, – це поміч українській науці.

У листі від 11 вересня 1980 р. читаємо: «3 1 вересня 1980 р. я на два роки перейшла в докторантуру. У нас такий порядок, що кандидатів наук переводять на два роки на посаду докторантів. Докторанти мають нижчу зарплату, але мають дуже мало лекцій, а повинні весь час працювати над докторськими дисертаціями. Я закріплена для консультацій за відділом романо-германської філології Інституту мовознавства в Києві. Тема моєї роботи – проблеми, що виникають при художніх перекладах в українсько-англійській площині. До докторських робіт у нас ставлять дуже високі вимоги, часто абсолютно непосильні для простих смертних. Мені дуже потрібні такі праці: Zujewskyj Oleh «The Problems of Ukrainian Artistic Translation» та Loeb Louisa «The Ukrainian Translations». Напиши щось про «The Saturday Review»».

Проф. Роксолана Петрівна писала про всі отримані та вислані мені речі, наприклад: «... одержала статтю «Linguistics and Neighboring Disciplines». Дуже за все дякую, зокрема за писані від руки потєбнянські матеріали». Повідомляла також про радісні та сумні події в житті України й часто висловлювала своє ставлення до них. «Перед від'їздом сюди зазнала ще одного горя. Воно, власне, стосується до всіх нас: трагічно загинув композитор Володимир Івасюк, автор «Червоної руги», «Водограю» та інших перлин. Я добре знала його, у березні йому минуло 30 років».

Цікаво, що деякі книжки з України не дійшли до мене; їх повернула пошта адресатові, бо «не можна висилати книжок опублікованих до 1975 року» (лист від 25 грудня 1980 р.).

Роксолана Петрівна писала статті до УРЕ, – я ж надсилав їй бажані публікації та матеріали, допоміг налагодити зв'язок з

Вірою Річ та іншими авторами. Корисним виявився м. ін. «The Ukrainian Quarterly», в якому я знаходив для неї бажані мовознавчі статті.

У листі від 31 липня 1985 р. Роксолана Петрівна пише: «У травні я була два тижні в Києві – працювала в Інституті літератури над розділом монографії Українсько-англійські літературні зв'язки. І ще раз усвідомила, скільки для цієї справи зробив Ти. Без Тебе я б собі ніяк ради не дала». А далі: «Головна редакція УРЕ приступила до активної праці над Українською літературною енциклопедією. Усім нам хочеться, щоб вона була авторитетною. І знов просьба до Тебе...»

3 листа від 4 квітня 1987 р. довідуємось: «З 1976 р. Атестаційна комісія (у Москві) вимагає, щоб усі документи, включаючи і дисертацію, їй надсилати російською мовою. Більшість – 98% – взагалі у зв'язку з тим пише усе по-російському. Я належу до меншості. Роботи багато: перекладу 390 сторінок машинопису, а передруку і того більше (500 сторінок – туди ще входить список основної використаної літератури і додаток: українсько-англійський словник реалій). Робота ця дуже нудна і просувається черепашиними крочками».

Приємну інформацію приніс лист від 5 травня 1988 р.: «21 січня захистила я у Київському університеті докторську дисертацію. Захист тривав шість годин. Тепер я – «доктор філологічних наук». Багато працюю тепер для Літературної енциклопедії».

1994 р. Роксолана Петрівна вперше відвідала США. Приїхала на конференцію до Урбана-Шампейн, яку кожного року влаштовував д-р Дмитро Штогрин, а відтак відвідала редакцію «Народна воля» в Скрентоні, Пенсильванія, де ми вперше познайомились особисто. З того менш-більш часу починається її плідна співпраця з цим українським американським тижневиком. Авторка надсилала мені цікаві статті, а я ніколи не відмов-

лявся публікувати їх на сторінках газети. Крім того, я запропонував Роксолані Петрівні вести мовну рубрику в «Народній волі». Вона погодилася. Я почав друкувати її 3 листопада 1994 року. Текст рубрики мови я подавав так, як надсилала авторка, – тобто чинним в Україні правописом. Всі інші матеріали публікувались у «Народній волі» за Харківським правописом, чинним у діаспорних виданнях. Матеріали рубрики мови згодом стали основою окремої публікації порад мовознавця п. н. «Боліти болем слова нашого...» (Львів, 2005; Тернопіль, 2008).

Заслуги проф. Роксолани Зорівчак перед Україною – українською наукою, дуже великі, а могли б бути ще більші, якщо б у неї були такі умови праці, що дозволяли б і краще жити, і краще піклуватися про своє здоров'я. Та все ж таки вона була щаслива з приводу одержання Україною Незалежності та скинення чужого ярма. Дуже відрадним був факт вручення завідувачеві кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура, професорові Роксолані Зорівчак державної нагороди – Ордену княгині Ольги III ступеня. Цією високою державною нагородою відзначаються заслуги жінок у розвитку Української держави, духовному відродженні нації, вихованні дітей та молоді. На цю нагороду вона була ідеальним кандидатом і вповні на неї заслужила.

Проф. Роксолана Зорівчак все нагадувала мені про корисні успіхи, що стали вислідом нашої довголітньої співпраці. Бажаю однак нагадати про те, що вислідом її успішної наукової співпраці з Вірою Річ стало розкішне двомовне видання «Мойсея» Івана Франка. Ця публікація, безперечно, підносить авторитет Франкового університету. Я мав приємність написати рецензію на це видання.

Темою нашого листування в останньому році життя проф. Роксолани Зорівчак були, в основному, проблеми її здоров'я. У листі з 28 квітня 2018 р. писала: «Учора мій робочий

день тривав 14 годин, і сьогодні я зовсім безсила». А потім, у листі від 28 червня читаємо: «Моє здоров'я фатально погіршується, але поради собі не маю. Я працюю цілими днями, роблю усе, що від мене вимагають, але все важче мені усе це дужати. Консультуюся в лікарів, але їхні поради мені не допомагають».

У багатьох листах проф. Роксолана Зорівчак висловлювала бажання зустрітися зі мною у Львові. І справді, ми з дружиною Галею, донькою Орисею, зятем Йосипом і чотирма внучками побували в Україні в другій половині серпня 2018 р. Саме тоді, менше як два місяці перед смертю, вона гостила нас у своєму помешканні на Підвальній. Це вже була остання з наших кількох зустрічей. Перед тим, ми відвідували проф. Роксолану Зорівчак ще за життя її сина Тараса і чоловіка Василя. Одначе, я не сподівався, що кінець земного життя і турбот моєї Приятельки уже такий близький. В останньому коротенькому комп'ютерному листі з 15 жовтня 2018 р. проф. Роксолана Петрівна писала: «... Кожне слово від Тебе підтримує мене. Я намагаюся лікуватися, але це дуже складно мені. Учора почалася якась сильна задишка, особливо при рухах. Не знаю, що зі мною буде...». Про те, що сталося, я довідався згодом. Нехай же чесне ім'я проф. Роксолани Зорівчак залишиться у великій пошані всіх, хто її знав, хто з Нею працював; кого Вона навчала й виховувала та всіх, хто в майбутньому читатиме про її великі заслуги для української науки та виховання молодого покоління свідомих і мудрих українців. Вічна їй пам'ять!

Олександр Чередниченко

БУДІВНИЧА НАУКИ ПРО ПЕРЕКЛАД (Спогади про професора Роксолану Зорівчак)

З Роксоланою Петрівною мене познайомив наш спільний учитель – професор Юрій Олексійович Жлуктенко. Коли я вперше її побачив, вона вразила мене своєю невідомою красою і гострим розумом. Це було незадовго до захисту її кандидатської дисертації у 1976 р. Прикметно, що дисертацію «Фразеологія письменника як проблема перекладу (на матеріалі перекладів поетичних творів Т. Г. Шевченка англійською мовою)» Роксолана Зорівчак успішно захистила саме в Київському університеті імені Тараса Шевченка, який давно став центром шевченкознавчих студій. За рекомендацією вченої ради дисертацію було видано окремою книгою, яка органічно увійшла до бібліотеки Шевченкознавства.

Восени 1978 року, на другому році мого деканства, естафету якого я прийняв у Ю. Жлуктенка, ми готувалися до заснування при факультеті романо-германської філології Київського Шевченкового університету міжвідомчого республіканського наукового збірника «Теорія і практика перекладу». Подібного видання в Україні на той час не було, хоча в Москві виходило два аналогічні збірники «Мастерство перевода» і «Тетради переводчика», де публікувалися зокрема і українські автори. Ініціатива заснування нашого збірника належала Ю. Жлуктенку, якого ми всі підтримали. Для реєстрації збірника потрібно було утворити редколегію з представників різних вишів. Мені доручили очолити її. Роксолана Петрівна як доцент Львівської консерваторії люб'язно погодилася увійти до складу редколегії, куди, крім неї, увійшли відомі перекладачі і перекладознавці з Києва, Львова, Харкова, Сімферополя, Сум. Серед них – Андрій

Білецький, Микола Бажан, Микола Дудченко, Юрій Жлуктенко, Віктор Коптілов, Ярема Кравець, Марина Новикова, Кіра Шахова та ін. Співпраця з колегами по редколегії – одна з пам'ятних сторінок мого життя. Крім постійного спілкування у телефонному режимі, ми збиралися два рази на рік, щоб затвердити зміст двох річних випусків і обговорити перспективи подальшого розвитку збірника. Перші два випуски «Теорії і практики перекладу» вийшли друком вже наступного 1979 року. Пригадую, як жваво проходили засідання редколегії і як ретельно готувалася до них Роксолана Петрівна. Вона глибоко аналізувала подані статті і завжди висловлювала кваліфіковані зауваги до них. Крім того, з перших днів існування збірника вона стала його активною авторкою, опублікувавши цілу низку змістовних статей з історії, теорії і критики перекладу. Чільне місце в її статтях посіла тема Франкових перекладів і доробку Івана Франка як перекладознавця.

Безупинна педагогічна і громадсько-наукова діяльність Роксолани Зорівчак не завадила їй підготувати докторську дисертацію «Лінгвостилістичні характеристики художнього тексту і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)», захист якої відбувся 1987 року у Київському університеті імені Тараса Шевченка. Мені довелося бути одним з офіційних опонентів цієї дисертації. Оскільки окремої перекладознавчої спеціальності у той час не було, то її довелося захищати на стикові двох філологічних спеціальностей. Для цього до спеціалізованої вченої ради було запрошено на разовий захист кількох фахівців з перекладознавства. Зокрема до Києва приїхали два чільні представники Московської школи, професори Московського лінгвістичного університету імені Моріса Тореза – Вілен Комісаров і Гелій Чернов.

Захист у переповненій Актівій залі жовтого корпусу університету пройшов блискуче. Пізніше у неформальній бесіді

гості ділилися своїми враженнями про захист. Проф. В. Комісаров сказав, що доти не бачив такого представлення докторської дисертації, коли її авторка, вільно рухаючись по сцені і не користуючись жодними папірцями, а лише спираючись на наявні таблиці, так переконливо подала її зміст і зачарувала всіх своєю виразною українською мовою. Він порівняв виступ Роксолани Петрівни з захопливою моновиставою. Власне, будь-який виступ ученої, які я спостерігав, чи то доповідь на науковій конференції, чи виступ в обговоренні дисертації тощо завжди відзначалися поєднанням ґрунтовного осмислення матеріалу з його експресивним донесенням до аудиторії. Складалося враження, що ораторка максимально зацікавлена у розумінні і співучасті слухачів.

На жаль, знайшлися «недоброзичливці», яким не сподобався успіх дисертантки. Вони надіслали до ВАКУ анонімного листа (у ті часи такі розглядалися), звинувативши авторку дисертації в націоналізмі та інших «ізмах». Через те її затвердження загальмувалося. Проте експертна комісія з відомих учених дала гідну відсіч недолугим обвинувачам, і зрештою Роксолана Петрівна отримала диплом доктора наук. Факт визнання подвоїв її енергію в науковій діяльності, яка після здобуття Україною незалежності вийшла на міжнародний рівень.

Ми зустрічалися на багатьох міжнародних форумах у Києві, Львові і в Урбана Шампейні, де розташований Іллінойський університет (США) і де влітку відбувалися українознавчі конференції. Роксолана Петрівна стажувалася там як стипендіат Фулбрайтівської програми і була безпосередньою учасницею літньої школи українознавства, якою керував професор Д. Шогрин. Але найчастіше наші зустрічі відбувалися у Києві, куди Роксолана Петрівна регулярно приїздила на засідання спеціалізованої вченої ради для захисту докторських дисертацій, членкинею якої вона була протягом багатьох років. Крім того,

як академік Академії наук вищої школи України з 1993 року вона брала активну участь у щорічних академічних читаннях, де виступала з цікавими доповідями на теми історії українського художнього перекладу, творчості його видатних майстрів, культури перекладного мовлення і перекладацького засвоєння української літератури за кордоном. У цих поїздках її неодмінно супроводжував Василь Олексевич Зорівчак, який був для неї не лише любим чоловіком, а й надійним помічником.

Під час одного відвідання Києва восени 2011 року Роксолані Петрівні вручили Літературну премію імені Григорія Кочура. Ця нагорода вшановувала її величезний внесок у розбудову наукового Кочурознавства від початку заснування у 1998 році перекладознавчої кафедри імені Григорія Кочура у Львівському Франковому університеті, виконання цілої низки розвідок про Кочура-перекладача і перекладознавця і до видання двотомника «Григорій Кочур. Література та переклад» (2008). Роксолана Петрівна була авторкою вступного слова, натхненницею і співредакторкою цього видання. Ми зібралися у невеличкій кав'ярні готелю «Знання», де любили зупинятися Зорівчаки, аби відсвяткувати цю подію. Василь Олексевич на правах господаря радо вітав гостей, серед яких було подружжя Кочурів – Андрій Григорович і Марія Леонідівна. Зустріч була дуже теплою, адже всі гості були давно знайомі і відчували духовну спорідненість. На щастя, таких зустрічей було чимало, особливо під час проведення у Львові конференцій на пошану Г. Кочура і Ю. Жлуктенка. Роксолана Петрівна виявила себе блискучою організаторкою наукових зібрань, продумуючи все до дрібниць. Вона надзвичайно шанобливо ставилася до своїх вчителів, котрими вважала Юрія Жлуктенка і Григорія Кочура, завжди згадувала про них і всіляко популяризувала їхню творчу спадщину.

Виступи Роксолани Петрівни на різних наукових форумах в Україні і за її межами завжди знаходили відгук аудиторії,

передусім завдяки їхній ґрунтовності. Вона була справжньою патріоткою своєї країни, але різко засуджувала ура-патріотизм. Вболіваючи за стан і культуру українського слова, в тому числі перекладного, усвідомлюючи, через які тернії воно пройшло, Роксолана Петрівна пишалася кожним літературним здобутком і своєю належністю до великої європейської держави. Вона категорично не сприймала меншовартісних підходів до вивчення історії української літератури і загалом культури виключно крізь призму постколоніальних студій, наголошуючи на розмаїтті високих зразків оригінальної і перекладацької творчості в нашій літературі, які здатні конкурувати з кращими світовими зразками.

Варто згадати окремо педагогічні якості Роксолани Петрівни, яка виховала кілька поколінь перекладачів і дослідників українсько-англійського перекладу. Вона зуміла знайти талановитих учнів серед студентів своєї кафедри, спрямувати їх на розробку актуальної тематики, провести через наукові семінари, магістратуру й аспірантуру і довести до захисту дисертації. Серед учнів Роксолани Петрівни – доктори наук Оксана Дзера і Тарас Шмігер та майже два десятки кандидатів наук, які гідно продовжують справу її життя. Школа академіка Р. Зорівчак відзначилась своїм внеском у дослідження маловідомих сторінок історії українського перекладу, історії перекладознавства в нашій країні, а також у бібліографію перекладу, створення творчих біографій майстрів художнього перекладу в Україні та зарубіжжі. Персонологічні студії, підвалини яких було закладено у Львівській школі, нині дістали продовження в інших українських вишах. Те, що зробила Роксолана Петрівна Зорівчак на ниві перекладознавства й українознавства, назавжди залишиться у скарбниці вітчизняної і світової науки, а ідеї, висловлені нею у монографіях і численних статтях, надихатимуть нові покоління дослідників.

Андрій Содомора

З ЛЮБОВ'Ю ДО НАУКИ І ЖИТТЯ

Восьмого листопада 2019 року Роксолані Зорівчак було б вісімдесят п'ять... Могла б вона бути ще серед нас, нинішніх. Та відійшла у Вічність – знову ж таки восени, шістнадцятого жовтня. Втім, варто й очима стародавніх глянути на ці невеселі фрази: чому «було б»? «могла б»?.. Таж людина відходить, щоб залишатися серед тих, задля кого жила й працювала, саме так: залишатися, і то «кращою часткою» свого ества. А краща частка (*pars melior*) триває вже у тому, що є найкращим у людині, чим вона і є людиною, – у пам'яті...

Сумна (як не втішаймо себе) звістка перестріла мене вранці у середмісті. Й одразу ж, на тому дивному екрані, що є нашою пам'яттю, промайнули моменти, вловлені порухи життя; у них – Роксолана Петрівна. А тепер ось, збираючи їх докупи, дивуюсь, уже вкотре, точності Антоничевого спостереження: «Де дійсності грань, де уяви є світ, *non est certum*». Таки справді нечіткою є та грань, що поміж реальним та уявним.

Найвиразніша світлина в перебігу тих життєвих кадрів – Роксолана Петрівна у «тихій пристані робочого стола», словами іншої метафори – на розлогій перекладацькій, науковій, філологічній ниві. А далі в уяві спливає глибокий своєю семантикою образ, що у рядках Григорія Кочура, чиє ім'я носить кафедра, яку очолювала доктор філологічних наук, професор Роксолана Зорівчак: «Мої рядки і я навколо сам». На столі, а він таки розлогий, – стоси об'ємних дисертаційних робіт, часописи, книги, нотатки, чорнові тексти й видруки, книги, поштові надходження з України і далеко з-за її меж – треба поратися на тій ниві... На окремому столику – скромний, геть не нового покоління, сіренький комп'ютер. Побіч, із жалобною стрічкою, – фотографія сина Тараса, що так завчасу відійшов із життя...

Стіни – це щільно заставлені книжками полиці (Тарас Шевченко й Іван Франко – на чолі книгозбірні). Тут, за робочим столом, – така робота: зі студентами, аспірантами, з усіма, хто звертається з порадами, проханнями... Тож не так багато у тій «пристані» жаданої для кожного філолога тижді – дозвільного часу для своєї, улюбленої, праці над словом оригінальним і перекладним, над рідним, українським, словом. «Боліти боєм слова рідного»... У цьому вислові, що став назвою однієї з книг Роксолани Зорівчак, сконденсовано усе те, що стало сенсом її життя, стимулом до праці – наукової, педагогічної, організаторської.

Бачу Роксолану Петрівну за вишколом молодих науковців – на конференціях, наукових зібраннях, засіданнях НТШ. Щойно мова про регламент, чую її голос: «В нас усіх є час, нікуди не поспішаємо»; нагадувала при тому скільки часу щоденно витрачаємо на всілякі марниці, на пусте, а поважне – регламентуємо. При кожній нагоді – неодмінний національний акцент: декламування Тараса Шевченка, Івана Франка, як і перекладів: Григорія Кочура, Миколи Лукаша (мовою оригіналу й перекладу), вишиванки, звуки бандури, інших інструментів, співи... Одне слово, «корисне – з приємним», що було чи не найважливішою засадою античних, а їх, до речі, Роксолана Петрівна шанувала над усе.

Зрідка – лише приємне. У світлиці Зорівчаків, у колі найближчих, за святковим столом. Таки у світлиці. Бо світло не лише від сонця, а від вишиванок, рідних краєвидів, світлин на стіні – тих, хто відійшов, щоб залишитись у пам'яті: мати Роксолани Петрівни – Лідія Юліянівна, чоловік – Василь Олексівич, син Тарас... Пам'ять сягає далі, коли першим, на порозі, гостей зустрічав Василь Олексівич: «Гості! Гості!» – чую його щирі, що висвітлювалась в очах, невдавану радість у м'якому, з якимось особливим, співучим акцентом, голосі. А вже за столом, – таки спів: «Очерет мені був за колиску» («л» – теж м'яке,

закарпатське), – вловлюючи коротку паузу, господар починав свою улюблену пісню. А в приємному, якщо його дійсно приймає душа, – й корисне. Ще ж античні вчили: вмій годити не тільки своєму тілу, а й душі, їй вділяй гарної поживи... Втім, не обходилося і тут без наукових рефлексій, такого природного компонента приємності, без декламацій, спогадів, бесід про слово, про вічне; були тости, теж невимушені, щирі, від серця, були й крихти гумору, без чого й життя – не життя, а засуха...

Кафедра. Точніше – кафедра перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура (за мого студентства ніхто й не чував про такі дисципліни). На стінах – портрети: сумовитий погляд Григорія Кочура (з патроном кафедри її очільницю в'язали особливо теплі й тривалі стосунки); тут же – його побратим Микола Лукаш, поряд – Віра Річ, Юрій Жлуктенко, Ірина Стешенко... Чую з-за півстолітньої межі тихий, але водночас виважений, з притиском, кочурівський, голос (ішли ми до книгарні «Сяйво»): «Центр перекладознавства повинен бути у Львові»... Справді, виняткова енергія і неабиякі зусилля потрібні були для того, щоб Кочурове передбачення збулося, щоби пройденим був той шлях: від нечисленної групи філологів-перекладачів – до провідної у тій сфері кафедри, що здобула собі авторитет далеко за межами України... Тут, уже за кафедральним столом, словами Гесіода, – «роботи і дні»; бувало, що й вечори, а то й частину ночі забирали засідання, наукові ради з десятками пунктів порядку денного, лекції, екзамени, заліки, репетиції перед творчими вечорами, поточні науково-педагогічні й господарські справи...

Дзеркальна зала університету... Франкове «Народе мій...», «Каменярі»... Шевченкові «Гайдамаки» і, на контрасті, – «Садок вишневий», геніальна візія незбутньої мрії людства – жити, за приписами античних, у божественній гармонії з При-

родою, вдовольняючись достатнім, шануючи засади одвічної моралі, Господні засади...

Скільки пов'язаних з урочистостями у тій залі зворушливих світлин живуть у пам'яті, а найвиразніша – одна з них: пошанування Віри Річ, її сімдесятиріччя, – саме тоді знана інтерпретаторка творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки мала змогу побувати в Україні. Корінна британка – у вишиванці (у цей подарунок, один із символів України, одразу ж і зодягнули гостю), з українським словом на устах: «Я люблю Україну» – наче відлунням Шевченкового: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу...» Тоді-то, хто був у залі, мабуть, оцінив творчу активність кафедри перекладознавства, передусім Роксолани Петрівни, її особисті гідні подиву зусилля у справі наукової співпраці з англomовним світом, загалом з усіма, хто шанує слово, плекає корінь свого роду й народу і протистоїть безликому споживацтву.

Можна було б і далі приглядатися до тих «світлин» (їх чимало), що є крихтами живого часу, наче зблисками на тлі сірих чи навіть темних буднів («Зрана до ночі гуде колесо темних турбот» – згадуємо Миколу Зерова), буднів, заповнених нескінченними паперовими справами – вже й не «Роботи і дні», а «Папери і дні»... Можна й треба було б ті світлини і розгортати, й приглядатись до них. А втім, життя й праця Роксолани Зорівчак, із перебігом часу, сподіваємось, отримає належне висвітлення й оцінку у спогадах, дослідженнях, есеях її вихованців, друзів-однодумців, товаришів по перу...

Світлини – це зір. Мені ж, як і кожному філологові, особливо важить слух. Не так часто я зустрічався з Роксоланою Петрівною, як часто чув її голос у слухавці. «Прочитайте щось», – кожного разу просила мене. Була це переважно поезія. З наближенням цього сумного дня (ніхто й не передчував його наближення) я саме писав свої вірші, що побачили світ у книжці

«Скельця розмальовані»... «Прочитайте щось», – попросила й тим разом, але наче зміненим, ослабленим голосом. Щось я читав, серед іншого – й про нічний Львів, про його середмістя, де, при Успенській церкві, й помешкання Роксолани Петрівни: «... Ось тоді, у ті години, / Як усе довкіл спочине, / У нічному безгомінні / Середмістям бродять тіні... / Ось тоді, коли все спить, / Тінь із тінню гомонить / Про все те, що вже збулося, / Що одлунує і досі: / Про купецькі каравани, / Про веселощі й про рани, / Про невпинний плин віків, / Про колиску їхню – Львів»... Була це вечірня година. А на завтра, вранці, й пере-стріла мене та сумна звістка...

Жовтнева днина прив'ялим, а подекуди й облетілим листям навіювала на пам'ять «Осінню пісню» Верлена у перекладі Григорія Кочура: «Вийду я в двір – / Вихровий вир / В полі млистім / Крутить, жене, / Носить мене / З жовклим листям», а далі (вітер, як і думка, не відає меж) – знамениті рядки з Гомера у перекладі Бориса Тена: «Наче те листя на дереві – людські усі покоління...» Весняний лист не пам'ятає осіннього. Люди ж, на те вони й люди, мають берегти пам'ять поколінь. Інакше перериватиметься тяглість, життя втрачатиме свою повноту, свій сенс.

Тарас Шмігер

А НЕБО ТІШИТЬ ДУШУ НЕЩАДИМУ:

Китиця споминів про Учителя

Починаючи писати спогади про Роксолянну Петрівну, одразу згадую її слова про те, що в спогадах найважливіше – не захопитися собою, а з іншого боку – писати про головне, а не про якісь сторонні деталі. Зараз розумію, наскільки важко їх писати і зберегти в пам'яті спомини про «цілу» особистість.

Я познайомився з Роксолянною Петрівною у червні 1995 р., востаннє говорив телефоном 14 жовтня 2018 р. Між цими двома подіями – 23 роки. У моєму житті – це час навчання як учня, студента, аспіранта, викладача, докторанта. У житті Роксоляни Петрівни – це становлення і розвиток катедри перекладознавства імені Григорія Кочура у Львівському університеті, діяльність комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша НТШ, заснування Літературної премії імені Григорія Кочура і ще багато іншого. У житті України – це дві революції та війна...

Мовлення. Мовлення Роксоляни Петрівни було характерне, типово галицьке, якого вже у сучасному світі не почуєш. Деколи м'якшила «л», вживала «єпіскоп» (але впродовж 30 років саме це й була літературна норма), а найбільше цікаво вимовляла «і», яке звучало серединно між «і» та «й», майже як дифтонг «ій».

Фемінітивів типу «перекладознавчиня» не сприймала, тому у заголовку вибрано слово «Учитель», а не «Учителька».

Одним з її характерних слів було слово «віддарунок». Ужите у подарунковій присвяті, воно для кожного адресата означало щось своє. Найчастіше це було побажання одержати автореферат дисертації (тобто для аспіранта це означало, що

дисертацію треба було спочатку написати). Саме так треба розуміти її власноручні написи на книгах, подарованих мені найраніше – 2004 р. А от у подарунковій присвяти 2012 р. на бібліографічному покажчику «віддарунок» означав, що мій власний покажчик – «Українське перекладознавство ХХ сторіччя» (який вийшов наступного року) – Роксоляна Петрівна дуже чекає.

Кожен автор знає, як важко підписувати книги багатьом людям, як починаєш повторюватися. Кожен напис Роксоляни Петрівни – самобутній: «з побажанням справдження наукових надій» (2005 р.), «з побажанням світлого шляху на крутойду-чих стежинах Науки» (2009 р.), «в День Урочистий» (з нагоди мого дня народження 2018 р.).

Катедра. Коли я вступив на навчання в університет 1997 р., то перекладачі становили третю групу англійської філології, але вже з другого курсу ми були першою групою перекладацького відділу. Катедру перекладознавства й контрастивної лінгвістики формально створили 1 березня 1998 р., а з 1 вересня вона зафункціонувала як приміщення «авд. 314Г». Оскільки 30 вересня 1998 р. катедрі присвоєно ім'я Григорія Кочура, то «в народі» як тільки катедру не називали – і «катедра перекладу», і «катедра Кочура», і «катедра Зорівчак». Номінально ми дійсно були в аудиторії 314Г, хоча за 20 років постійно емігрували по сусідніх кімнатах, але кабінет завідувача весь цей час був ув аудиторії 313Г.

Розмовною мовою катедри (чи принаймні з Роксоляною Петрівною) була англійська: так створювалося середовище, яке нас навчало невимушено говорити англійською. Звітна університетська конференція на катедрі проходила англійською мовою, а засідання комісії всесвітньої літератури, де представників катедри була більшість, – українською.

Звітна університетська конференція (січень) і Наукова сесія НТШ (березень) були дві найбільші наукові щорічні події

катедри. Третя – це вшанування пам'яті Григорія Кочура, яке відбувалося в районі 17 листопада. Каркасом святкування були виступи, мережані декламаціями поезій в оригіналі і перекладі. Деякі урочисті академії згодом навіть записували для телебачення. Роксоляна Петрівна дуже любила декламації, і традицією катедри було відкривати урочистість, засідання, державний іспит катедральною молитвою – «Сонетом» Григорія Кочура.

Завдяки Роксоляні Петрівні катедра завжди була відкритою до культурного й наукового життя. Коли вийшов переклад «Діалогів» Платона 1999 р., відбулася велика презентація-дискусія за участю професорів Богдана Задорожного та Йосипа Кобова. Не знаю, хто її організовував, але ми, як студенти, були теж присутні у залі, заповнений вщерть. На якесь святкування прибув до Львова Мирослав Лабунька, то Роксоляна Петрівна домоглася зустрічі з громадськістю у Дзеркальній залі Львівського університету. На зустрічі М. Лабунька міг поспілкуватися, висловити свої думки, зокрема говорив і про переклади «Слова о законі і благодаті» Іларіона Київського, і про Легенду про білий клобук тощо.

Після того, як вийшов «Кобзар» Тараса Шевченка в англійському перекладі Петра Фединського, а сам перекладач був із візитом у Львові, то Роксоляна Петрівна спланувала три дні гостювання дорогого Гостя на нашій кафедрі (17-21 березня 2016 р.), що передбачало три зустрічі зі студентами різних курсів, участь у засіданні комісії всесвітньої літератури НТШ у Дзеркальній залі та у відкритій зустрічі в Актівій залі університету. На біду, тоді Роксоляна Петрівна прихворіла і керувала всім з дому, а мені довелося її представляти в університеті, але спілкування видалося дуже цікаве й щедre на думки.

Серед гостей катедри були як науковці й перекладачі із сусідніх катедр – Флорій Бацевич, Роман Гамада, так і з-поза

університету й міста – Андрій і Марія Кочури, Максим Стріха, Всеволод Ткаченко, о. Рафаїл Турконяк та багато інших особистостей. А ще були засідання Методологічного семінару імени проф. Ю. О. Жлуктенка та кілька конференцій, присвячених Григорієві Кочурові та Юрієві Жлуктенкові. Таке активне наукове життя супроводжувалося великою кількістю приємних зустрічей.

Праця з аспірантами. Найважче й найвідповідальніше у творчому шляху аспіранта – це вибір теми. У таких ситуаціях керівник або пропонує тему для праці, або прислухається до побажань майбутнього науковця. Роксоляна Петрівна завжди давала свободу вибору, при чому думала стратегічно наперед.

Коли я закінчував навчання в університеті я захопився когнітивістикою і хотів працювати в напрямку когнітивної теорії перекладу. Тоді це було занадто новітньо й дуже не сприймалося. У цьому руслі я писав свою дипломну роботу на тему українських перекладів поеми Г. Лонгфелло «Пісня про Гаявату». Роксоляна Петрівна хвилювалася, що з цієї теми не вийде дисертація. Водночас після свого першого стажування у Любліні (2001 р.) я переживав незадовільне відчуття, що у нас нема антології висловлювань українських письменників про переклад. Тому одного липневого дня 2002 р., коли стало зрозуміло, що я залишаюся в університеті, гостро постало питання з вибором теми – і я її змінив на історію українського перекладознавства. Роксоляна Петрівна була глибоко вражена і такою переминою, і самою темою, але тема їй сподобалася. Тоді я ще не уявляв, яку тему-огром я вибрав, але робота почалася, і вона запропонувала порівняти схеми перекладознавчого аналізу І. Франка, М. Зерова та О. Фінкеля.

До статей своїх аспірантів Роксоляна Петрівна завжди ставилася дуже уважно. Вичитувала все кілька разів, правила граматику, друкарські огріхи, шліфувала стиль. Уважність мала

надзвичайну. Часто перепитувала, чи дійсно так у словнику, казала нам перевірити (хоча перед тим або вже сама перевірила, або й знала) і в такий спосіб привчала нас до словників і акуратного письма.

Постійно заохочувала нас брати участь у конференціях. У 2000-х рр. на конференції виїжджала частина катедри. Роксоляна Петрівна завжди уважно представляла зацікавлення кожного молодого аспіранта, уводячи його або її у ширше коло спілкування. Пізніше, коли не могла поїхати сама на конференцію, допитувалася, а яку ідею львівський учасник привіз додому, що варто запозичити, що здивувало, а чого не варто запозичувати.

Людське. Роксоляна Петрівна дуже любила поезію. Часто мережила нею свої лекції, часто цитувала у повсякденному житті, і з часом ці вислови продовжували жити у нас довкола неї.

В одній книзі була вклеєна фотографія, підписана фрагментом із поезії Івана Драча «Василеві Симоненкові»: «Всі ми прийдемо на той світ, Тільки Україна хай не йде!». Єдина й соборна Україна – це була найвища цінність для Роксолани Петрівни: так вона виховувала всіх студентів, щоб з нас – не дай Боже! – не виросло «тягло історії». Часто переповідала свою останню зустріч із Юрієм Шевельовим у Нью-Йорку, коли вона сіла на автобус, а Професор залишився на автостанції і виглядав таким самотнім на цілий чужинецький світ. Вона уміла цінувати Україну. До речі, за паспортом її ім'я – «Роксоляна», але на одній конференції 2000 р. після дискусії на тему соборних норм оголосила, що міняє ім'я на «Роксолану». Після того постійно вживала лише «Роксолана Петрівна», і навіть на її біобібліографічних покажчиках написано «Роксолана Зорівчак». У мовленні ми цього не дотримувалися, і так можна було простежити, хто познайомився з Роксоляною Петрівною до 2000 р.,

а хто – після: перші казали «Роксоляна Петрівна», другі – «Роксола~~на~~ Петрівна».

Колись мені довелося почути з її уст історію, про те, як вона зайшла до храму у Варшаві. Пробувала молитися, але за звичкою голова крутилася то праворуч, то ліворуч, щоб спостерегти, чи ніхто не переслідує її, як то було типово в радянський час. А потім розплакалася із того, що навіть такого малого їй не дають – помолитися й побути собою. Цю історію я запам'ятав, бо вона вчить одного: коли держава – своя, то нема чого боятися, і можна дихати на повні груди, а жити на повні мрії.

У Роксоляни Петрівни була ще одна риса, яку легко недобачали. Це була вдячність. Якщо просила щось її купити, то дуже боялася бути винною і допитувалася, чи повернула все до копійки. То таке давнє табу, яке тепер не дуже почуєш. Але це було у всій її поведінці: вона від нас багато потребувала й вимагала, але й давала нам багато. Завжди підкреслювала, наскільки важливою для неї була якась послуга, і намагалася віддячитися чимсь своїм.

Життєві поради. Працювати з Роксоляною Петрівною було цінно. Для декого важко, для декого несамоовито важко, а для мене цікаво, корисно й гартівливо. То був вишкіл, який можна порівняти із вишколом у давніх імператорських канцеляріях, коли наука – це тисячі дрібних порад, які вчать тебе не боятися і заходити у всі двері, які вчать бути сильним, але не зухвалим, які вчать, як треба говорити, як належить писати, і як варто поводитися.

Коли нам дали першу держбюджетну тему (з 2003 р.) і мене залучили робити бухгалтерські розрахунки, то перший раз Роксоляна Петрівна взяла олівець, усе перерахувала й сказала: «Ми – бідні і не маємо права на помилку».

Під час оборони моєї кандидатської дисертації вона мене застерігала: «Втома буває свідомо і підсвідомо. Процес

оборони дуже втомливий, і самої втоми можна не помічати, але вона є. І вона обов'язково проявиться або одразу після оборони, або пів місяця, або за місяць. Але вона обов'язково проявиться! Тому перед обороною треба добре відпочити». У мене так і сталося: незрозуміла мені втома проявилася за місяць.

Щодо написання книг її пораду можна сформулювати так: дбай про максимальну критику перед виходом книги, а про рецензії – після виходу. Її критичні завваги завжди були щирими, відповідними, але не завжди фінальними: вона ділилася рясно своїми враженнями, а автор уже сам мав прийняти чи відхилити побажання. Після виходу книги у світі вона звертала увагу на вагомість рецензій, про які треба обов'язково подбати самому, а рецензії вже зроблять свою роботу на карб історії.

Чимало ще можна згадувати, але із погляду вічності воно таке дрібне й несуттєве. Або важливе лише для мене, як її листівка до моїх іменин 2018 р. У Тарасів (Шевченків) день Роксоляна Петрівна підписала мені листівку і завершила її Івановим Франковим побажанням – «бути Цілим Чоловіком». Тож тепер я часто задумуюся, а що я маю ще зробити, щоб сповнити сю цілість.

СПОГАДИ ПРО РОКСОЛАНУ ПЕТРІВНУ ЗОРІВЧАК

«Давно до Вас не писала – надто клопітливі були дні. [...] Біля мене – сумно. 11 вересня я фатально впала, після чого ходити не можу. Лікарі дають різні поради, але діагнозу встановити не можуть. Я ж активно лікуватися не вмію. Добре почувуюся лише за комп'ютером. Вітаю і цілую Вас, мої дорогі! Роксолана Петрівна». Середя, 10 жовтня 2018 року.

Наступного вівторка, 16 жовтня, Роксолани Петрівни не стало. Перечитую інколи ті рядки з її останнього листа, і огортається чорним жалем душа... Розумію, що ніколи більше не завітаю в гості на Підвальну, у ту скромну, в самому серці Львова, оселю з Першодрукарем у вікні покою і кабінетом-келією, де книги всюдибіч сягали до самої стелі, де завжди так радо, наче сина, стрічала мене і дорікала з сумною усмішкою: «Ромчику», – кликала лагідно, але завше на ви, – «коли вже збираєтеся назад додому?» Знала в душі, що не збираюся... що приїжджаю в ту сторозтерзану, двістірозіп'яту Україну не стільки «додому», скільки до мами: ну а вже як буду, то й до неї забіжу. Але питала завжди – хотіла, щоб повернувся!

Пишу ці спогади у другу неділю травня, в день Матері, і спадає на думку, що окрім рідної матері, українці зазвичай мають ще хоча б декілька матерів: і хрещену, і Батьківщину, і Божу. Ті ж, кому поталанило бути студентами чи вихованцями Роксолани Петрівни, мали ще й матір академічну. Попри позірну строгість, Роксолана Петрівна була насправді жінкою лагідною, теплою, дбайливою. Педагогиня насправді від Бога усім своїм дітям, навіть тим, що її принциповості і вимогливості відверто побоювалися, віддавала себе всю і допомагала, чим могла: і у морально-людському вихованні; і в любові до мов (насамперед до української) та до слова (сама ж була

зразковою філологинею); і в плеканні того справжнього, непоказного (на ділі, а не лише на слові) патріотизму; і в повазі до иншости, до різних культур як загальнолюдського надбання; і, очевидно, в освіченості, бо ж недаремно викарбувано на фронтоні Франкового університету: «*Patriae decori civibus educandis*». Виховувала нас, передовсім орієнтуючись на патрона нашої *alma mater*, до якого ставилася не просто з належним пошанівком, а з благоговінням, з якимось упованням, що той його безсмертний дух, «що тіло рве до бою», переселиться в її учнів та послідовників. Найбільшою похвалою з уст Роксолани Петрівни було оте «людина Франкового взірця»! І першим прикладом такої людини і такого взірця була, зрештою, сама.

Зачинателька (англійською, сказати б, «*founding mother*») сучасного українського перекладознавства, Роксолана Петрівна створила і виплекала найпотужнішу і найкращу – даруйте за упередженість і нескромність – кафедру перекладу в Україні, справжню гордість мого рідного Львівського Університету. Своєю, без перебільшень, енциклопедичною ерудованістю, (а знала, здавалося, усе, і ніколи не викладала і не виступала з папірцем); своєю невтомною, щоденною, титанічною працею; своєю закоханістю у слово (живе, а понад усе, у перекладне, бо завдяки перекладу слово було, є і завжди буде) формувала наші юні уми і душі. Відкрила для нас цілу плеяду українських перекладачів та перекладачок, але найперше – отих двох велетів, під чийм інтелектуальним покривом і геніальним доробком продовжує гартуватися наше перекладознавство: Григорія Кочура і Миколи Лукаша, Аполлона і Діоніса українського художнього перекладу. А з тих, кого могли не лише читати, а й бачити і, головне, чути, відкрила для нас ще й Андрія Олександровича Содомору. Тоді нам молодим дивною була думка, що античність жива і сучасна, що вона посеред нас, нагадує, що ми теж смертні, і що ловити день – це

насамперед його не марнувати. Примірник «Моральних листів до Луцілія», який Роксолана Петрівна (як і тодішній викладач філософії Олег Фешовець) настійливо рекомендувала, пригадую, тоді віддав батькові (царство йому небесне!), і він ним зачитувався і тримав його біля ліжка. Я ж віднаходжу Сенеку лише зараз, завдяки Андрієві Олександровичу і Роксолані Петрівні. «Чи Ви вже взялися», – нагадувала, – «за переклад *Сліз та Усмішок?*» А даруючи свою «Боліти болем слова нашого: поради мовознавця», підписала: «Сподіваюся на віддарунок!». Тож залишився я тепер з тими двома «боргами на віддарунок»... хоч насправді вони аніскільки не борги, а лише частинки моєї дороги назад до самого себе.

Назавжди запам'яталася мені Роксолана Петрівна своєю людяністю, чесністю, безкомпромісністю; своєю закоханістю у мови (зі студентами та колегами завжди розмовляла англійською, і після багатьох років по закінченню навчання у Львові довелося просити її перейти вже нарешті зі мною на рідну українську); своєю нетерпимістю до мовних покрутів і ляпів; своєю відданістю перекладознавству і мовознавству, яку привила і мені; своїми лекціями і науковими працями, більшість з яких нам, її учням, ще слід належно опрацювати; своєю передмовою до двомовного видання Шевченкового «Кобзаря» у перекладі Віри Річ (Vera Rich), яку знаю майже напам'ять і якою «муштрую» уже тепер своїх студентів; а також своїм тонким лінгвістичним почуттям гумору. Ще в кінці дев'яностих закарбувалася мені у пам'яті така цікава її фраза: «шашликоїди, баксолюби і тягло історії». Тоді, мабуть, йшлося про ласих до наживи та насолод так званих «нових» українців. Актуальності і точності, однак, ці дотепні (і, зауважмо, неперекладні) слова не втрачають і сьогодні: тільки от стосуються, на жаль, уже значно ширшої сімдесятиріхвідсоткової змалоросійщеної маси.

Вірю, що серед не одного покоління вихованців Роксолани Петрівни Зорівчак знайдуться ті, які не тільки берегти будуть про неї спогади, але продовжать і примножать її неоціненний вклад у розвиток перекладознавства, у збереження і збагачення рідної мови і культури, у розбудову кращої будучности України.

З М І С Т

Передмова	7
Біографічна та бібліографічна довідка	9
Текстологічні нотатки	13

Наука

Дбаймо про засади	17
Українсько-англійські літературні взаємини	28

Життя

Людське життя у час Другої світової війни	141
Про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства 1950-х рр. ...	164

Спомини про Роксолану Зорівчак

Микола Дупляк. Роксолана П. Зорівчак — на основі листування з нею.	187
Олександр Чередниченко. Будівнича науки про переклад (Спогади про професора Роксолану Зорівчак)	198
Андрій Содомора. З любов'ю до науки і життя	203
Тарас Шмігер. А небо тішить душу нещадиму: Китиця споминів про Учителя	208
Роман Івашків. Спогади про Роксолану Петрівну Зорівчак	215

Наукове видання

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
КОМІСІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ ІМ. МИКОЛИ ЛУКАША
Серія «Національна пам'ять у перекладознавстві», Випуск 2

Роксолана Зорівчак
З любов'ю до науки та життя

Макет та верстка *Тарас Шмігер*
Технічна редакція *Владислав Бартошевський*

Меценат видання – *Микола Степанович Дупляк*.

Наукове товариство ім. Шевченка
Львів, вул. Генерала Чупринки 21

Підписано до друку 12.04.2021 р.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Умовн. друк. арк. 12,78.
Зам. 04-04/21. Наклад 200 прим.

Видруковано у Дослідно-видавничому центрі
Наукового товариства ім. Шевченка

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 884 від 04.04.2002 р.